

MAGYAR ALAKOK

EÖTVÖS KÁROLY

MAGYAR ALAKOK

BUDAPEST MDCCCCI
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET RT.

AZ ÖSSZES JOGOK MEGTARTÁSÁVAL

Révai és Salamon könyvnyomdája, Budapest, VIII., Üllői-út 18.

KIS MARISKA.

(Gróf Széchenyi István nőien torától.)

Széchenyi István íróasztala fölött díszes aranykeretben fiatal nő arcképe függött a falon. Olajfestmény volt s gyönyörű szép, fiatal nőfejet ábrázolt. Barna hajfürtök, mondulaalakú nagy két fekete szem, semmihez se hasonlítható mosoly, fény és bűbáj a homlokon, az ajkakon s a fölséges arcnak minden vonalán. Mintha a teremtés arra alkotta volna ez arcot, hogy új erőt adjon a fáradtnak, vigasztalást a kétségbeesettnek, életet a haldoklónak, szerelmet az élőnek s költői ihletet a szerelmesnek.

Széchenyi, ha asztala mellett ült vagy állt, mindig ráláthatott a képre.

Sohase hallotta senki, hogy Széchenyi István a kép eredetijéről komolyan beszélt volna. Minden látogatónak feltűnt a kép, de ő mindenkinek másként mesélte el, hogy mikor s miként jutott a kép birtokába. Sokan ágy gondolkodtak, hogy csak képzelet szüleménye, csak tanulmányi kísérlet az az ábrázat. Sokan azt hitték, ifjú görög nő képe, a kivel görögországi utazásai közben

ismerkedett meg Széchenyi. De ő nem törődött a találgatásokkal. Ha valaki határozott véleményt nyilvánított a kép származásáról, nem mondott ellent. Legföljebb élczzel és gúnynyal vetett véget szokása szerint a tűnődésnek.

Volt egy nézet, mely Széchenyi bizalmasabb ismerősei közt legjobban el volt terjedve. Waldstein János gróftól hallottam ezt. Széchenyi: Világ« című munkájának egyik fejezetén alapult.

Talán e munka van legjobban tele azzal a hatalmas költői erővel, mely a nagy államférfiú életén át, hol rajongás képében, hol keserű gúny és évődés torzulatában, hol pedig a csalódott egész élet kétségbeejtő alakjában jelentkezett. E munkájában beszél el Széchenyi egy jelenetet, melyet átélt s mely minden valószínűség szerint fordulópont volt életében.

Egykor Görögországban utazott.

A bécsi kongresszus véget ért. Európa nyugodt volt s Széchenyi szíve üres és sivár. A kongresszus alatt Széchenyi a rangban és tekintélyben legelső s legkiválóbb férfiakkal állt egy sorban. Huszonnégyszéves volt. Viruló fiatalsága, daliás külseje s szellemének kimeríthetlen gazdagsága olyan egyéniséget alkottak belőle, a mely előtt a legmagasabb körök termei s a legünnepelebb szívek titkai megnyíltak. Társadalmi állása s mély és vidám szellemén kívül az az érdeme is följogosította erre, a melyet akkor szerzett, a mikor a Waterlooi csata reggelén tanácsot adott Blüchernek, mely döntő fontosságú volt a csata lefolyására, Francia-

ország sorsára s nagy Napóleon életére. A világtörténet nem ismeri e kis történelmi részletet. A németek hallgatnak róla s Blücher lángeszének tulajdonítják a sikeres hadműveletet, holott ő sok történetíró szerint itt csak egy súlyos kardvas volt a végzet kezében, semmi egyéb. Báró Kemény Zsigmond érinti ezt Széchenyi életrajzában, de mélyebben nem merül bele s részletesen nem adja elő. Széchenyi emlékiratai világosságot deríthetnek erre is. Ám akárhogy történt, a bécsi kongresszus fejedelmei s hercegasszonyai jól ismerték a fiatal magyar grófnak ezt az érdemét s az utóbbiak különösen oly kegyekben részesítették, melyekre büszke lehetett volna minden koronás fő.

A kongresszus befejeztével ernyedés állott be Széchenyi kedélyvilágában. Bécsset szűknek, egyhangúnak, nagyon is polgárinak találta s útra kelt. Ezredétől könnyen kapott akármennyi szabadságot. Utazásának semmi különös célja nem volt. Csak az, hogy utazzék és álmodozzék. Egy szép napon magánosan andalgott a régi Hellász legszebb omladékainak egyikén, melyet még akkor nem turkáltak fel az angolok, hogy töredékeit Angliába hurczolják. Még talpon álló oszloptörzsökre könyökölve, legeltette szemeit a csodálatos szép ligeten. Lelke elmerengett a háromezer éves múltnak örökre letűnt nagyságain. E pillanatban — mint körülbelül ez idő tájt Byron — könnyen elhatározhatta volna magát, hogy lemondjon a világról s csak a múltak emlékeinek s szíve alaktalan ábrándjainak éljen.

Gyöngé zaj riasztja föl ábrándozásaiból.

Fölpillant s gyönyörű szép görög lánykát lát maga előtt elhaladni. Korsó a kezében. Ifjúság és szépség, illat és báj mérhetetlen gazdagsága vette körül alakját Széchenyi agyán megvillant egy gondolat. Fölkiáltott — Óh a férfi hivatása nem az, hogy visszaálmódozzon a múltakba, hanem az, hogy éljen a derűtlen mosolygó jövőendő számára. A múltnak minden emléke minő halvány és színtelen ez ifjú alak mellett!

E pillanatban fogamzott meg benne Magyarország újjá alkotásának korszakos eszméje. E pillanatban ismerte föl létének jogosultságát s életének célját. Maga Széchenyi is megírja ezt a jelenetet említett munkájában, ha nem is e szavakkal, de elég részletesen.

Sokan azt hitték, hogy ama kép e fiatal görög lányt ábrázolja. S azért festette meg képét s azért akasztotta Íróasztala fölé, hogy életének e fordulópontja mindig szeme előtt legyen. Most már 1875-ben, a mikor e sorokat írom, a »legnagyobb magyar« özvegye is elhunyt s a két nagy szellem egyesült ismét a magasságban; — most már elmondhatjuk a kép történetét, e sorok nem juthatnak el hozzájuk.

Volt Czenken a század elején Széchenyi Ferenc gróf szolgálatában valami Varga János nevű erdőkerülő. Mai állapotában nem ismerem Czenket, de a század elején a kastély mellett levő angol kertből széles fasor vezetett ki, melynek végén gyönyörű erdő feküdt. Ennek az erdőnek volt öre Varga János, a ki akkortájt férfikora teljes erejében volt. Volt felesége is, igazán csinos nő, hozzá hasonló szegény származású. 1810 körül kis lány-

bájuk született, a kit Mariska névre kereszteltek. Egy fiuk is lett később apja nevére, a ki 1848-ban honvéd volt, Buda ostrománál részt vett, a nádori palota kifosztásánál jelen volt, könyvtárban van is egy könyv, melyet onnan hozott el; — úgy tudom, ma is él valahol Sopronvármegyében. ő azonban nem tartozik történetünkhöz.

A kis Mariska nagyon szép gyerek volt. Erős, kedves, okos.

Az öreg gróf halála után Széchenyi István gyakran és hosszasan tartózkodott Czenken. A kis Mariska akkortájt öt-hat esztendő volt. Széchenyi észrevette a kis lánykát s rendkívül megszerette. Naphosszant eljászogatott vele, ölében hordozta, százszor-ezerszer összecsókolgatta. Valamelyik épületben vagy talán épen a kastélyban volt egy pinczelakás. Kívül az ablak alatt állott a gróf, belül a kis Mariska, a ki gyerekes édes pajzánsággal hol kidugta fejcskáját, hol visszakapta, a gróf pedig kaczagva zsörtölődött vele rosszalkodóba miatt. Napokat töltöttek így el kettecskén efféle játszadozással. Az emberek nem értették a dolgot. A gróftot nem úgy ismerték, mint a ki nagyon szerette volna a kis gyereket. Utóbb azt suttogták, hogy a kis Mariska bizonyosan a grófnak a lánya. Még hasonlatosságot is találtak arczuk vonásaiban. A kis lány is erős barna szemöldökű s piros arcú volt. A következés megmutatta, hogy a jó czenkiek beszéde alaptalan mendedonda volt.

Később elkerült a gróf hazulról. Nem gondoskodha-

tott a kis Mariskáról s talán egészen el is feledte. Az erdőkerülő is, felesége is rövid időközben elhaltak s a kis Mariska apátlan-anyátlan árvaságra jutott.

Élt Sopronban valami Wirth nevű ügyvéd. Csöndes, jó lelkű ember, de a mi a jogot s jó erkölcsöt illeti, ebben szörnyű szigorú elvei voltak. Később városi szenátor lett belőle és Sopron városa tisztii ügyésze, ő vette magához a kis Mariskát s ő is, beteges felesége is nagyon megszerette a kedves kis lánykát s hamar beleérték magukat abba a tudatba, hogy a kis Mariska lesz fogadott gyerekek és örökösük. Tudni kell, hogy a Wirth-házaspárnak nem volt gyereke s hogy az asszony máskülönbén áldott jó asszony, betegsége miatt több időt töltött az ágyban, mint azon kívül. A kis Mariska pedig már tíz-tizenkét éves korában olyan rendet tudott tartani a háznál, mint egy felnőtt.

A kis Mariska tizenhét esztendősen hajadonná fejlődött lassanként s a legkiválóbb szépséggé, a minőt csak el lehet gondolni. Arcza, szeme, egész alakja bizonyágot tett arról, hogy a természet minden szépségét, mely birtokában volt, vakon és pazarul szórta erre a leányra. Máig is sok ember ól még Sopronban, a ki úgy emlékszik rá vissza, mint a városnak, sőt az egész Sopronvármegyének legszebb asszonyára. Alig tette ki lábát az utcára: sereg számra akadt követői, a kik nem győztek betelni a ragyogó alak látásával. Ha barátnői vagy a jó »Wirth néni« kíséretében a közeli Fertő-tó fürdőjébe kirándult, valahány fiatal ember volt Sopronban, mind ott ólalkodott körülötte, hogy csak néhány

szót is válthasson vele. Mindez egy csöppet sem volt ínyére a szigorú fiskus úrnak, de Mariska csak gyerekjátéknak tekintette az egészet.

Ez idő-tájban azután az is történt, hogy Széchenyi gróf valami módon újból megismerkedett a lánnyal. S attól kezdve, ahogy megismerkedett, mindennapos vendég lett az egyszerű, igénytelen Wirth-családnál. Ő ugyan csak a régi játszópajtás jogát hangoztatta, de valósággal mély vonzalom támadt benne a lány iránt. S bármily hidegen bánt vele a házi gazda, bármily vasvilla szemekkel nézte olykor-olykor: azért a háztól el nem maradt.

Wirthné asszony ez időben többet betegeskedett, mint valaha. Folyton ágyban fekvő volt s Mariska volt a háztartás lelke. Wirth úr is, felesége is úgy hozzá szoktak a lánnyhoz, hogy utóbb el nem lehettek nála nélkül.

Egy napon Széchenyi komoly arczzal lépett Wirth úr elé s így szólt:

— Uram, ön Mariskát magammal viszem Bécsbe s ott neveltetni fogom. Én őt el akarom venni feleségül.

A tanácsos nagy szemeket meresztett.

— Méltóságos gróf úr,— felelé — ebbe én nem egyezem bele. Sőt tiltakozom ellene, mint a lánynak gondnoka s az árvának gyámtyja. Az nem lehet, nem hihetem, de nem is hiszem, hogy ön ilyen szegény lányt vegyen feleségül s most már azt se tűröm, hogy ily gyakran látogassa.

A gróf szemein a harag villámai cikáztak.

— Akár tűri, akár nem tűri, én a lányt magammal viszem.

A fiskus meg nem ijedt.

— Én pedig csak azt mondom, méltóságos gróf úr, hogy ha még egyszer átlépi a házam küszöbét, a vármegyénél keresetet indítok ön ellen nőcsábítás miatt. Tudom, hogy a perben semmi bizonyítékom se lesz egyelőre. Azt is tudom, hogy ha bármennyi bizonyítékom volna is, ön nagy befolyásával tudna magán segíteni. De ha önnek a nyilvános botrány ingyére van: hát akkor tessék!

Wirth úr megyei táblabíró is volt. Általánosan ismert becsületessége és szigorúsága tekintélyt szerzett neki a vármegyei nemességnél. Az olyan pert, a minővel Wirth úr a gróftot fenyegette, akkoriban a vármegye gyűlése előtt tárgyalták. A fiskus annak az egyébként alaptalan gyanúnak szálait is összekeresgélte, a mely szerint Mariska Széchenyi lánya lett volna. Gróf Széchenyi akkoriban már megalapítani segítette a magyar tudományos akadémiát s irataiból is, melyekkel a nemzetet fölrazta álmaiból, már megjelent vagy kettő. Nevét ismerték már országszerte. Voltak versenyző társai, volt ellensége is már több kettőnél. Volt a hazában is, de volt különösen Bécsben. Ily per végzetes következményeket idézhetett volna elő rá nézve.

A gróf fájo szívvel visszavonult. De levelei, sőt német nyelvű költeményei is folyton jöttek a kis Mariskához. S Mariska képét első rangú művészszel megfőstette.

Mariska egy felhőszakadás-okoza árvíz alkalmával

beleesett a városon keresztül húzódo árokba, de kimentették s életre hozták. A gróf ekkor látogatta meg utójára.

Wirth uram se késett tovább. Sietve összeházásította a lányt egy Bolváry József nevű ifjúval, a ki valamikor Klobusiczky kalocsai érsek mellett volt komornyik, maga is Kalocsa tájáról való magas, nyúlánk, jó képű fiatal ember. Ekkor már a győri püspöknek volt soproni dézsmaispánja.

A szegény asszony maga is lángolt a grófért. Igazán boldog nem is volt soha, de derék férje mellett tűrte sorsát jól s csodálatos szépségét mindvégig megtartotta. Jól ismertem. Patvarista koromban egy ideig nála laktam.

1866-ban halt meg.

A veszprémi temetőben nyugszik most a kis Mariska. Gyermeke soha nem született. A gróf leveleit s ezek közt néhány versét is magával vitte a sírba. Utolsó óhajtása volt az, hogy e leveleket temessék el vele együtt. Férje híven teljesítette óhajtását.

1858-ban meglátogatta a grótot Döblingben. Széchenyi rögtön megismerte s nyugodtan fogadta.

— Látod Mariska, mi lett belőlem! Te pedig még most is olyan szép vagy!

Még mindig a régi néven szólította.

Az asszony nem tudott szóhoz jutni a nagy zokogástól.

— Az az olajfestmény, a mely gróf Széchenyi István íróasztala fölött függött, a kis Mariska képe volt.

GUBODY SÁNDOR.

(Nagy-Körösi birtokos és nemes család sarjadéka. Szül. 1798 július 28-án, meghalt 1885 augusztus 28-án. Mérnöknek készült, nagy elmével áldotta meg a gondviselés s nagy tudásra tett szert vasakarattal. Városa ügyeinek igazgatásában 8 a törvényhozásban volt jeles része.)

Mélyen megilletődve veszem kezembe a tollat, hogy a férfiúról, kinek sírját épen ez órában hántolják be, emlékeztető sorokat írjak. Szerettem. és becsültem és követtem őt, a mennyire követhettem. Szeretetére és barátságára méltatott ő is s gazdag szellemének s fenéséges humorának napfényében gyakran fürödött lelkem. Nem volt mindennapi jelenség és én egész életemben kevés embert láttam oly egészet, oly sikerültet, mint a minő ő volt. Láttam a parlament viharai közt és családja körében, láttam magányban és vidám társaságban; tudtam, miként gondolkodik a világról, az emberről, a hazáról s a hazafikötelességről; észleltem, mikor nagy eszmék rajzottak lelkében, s mikor vidám kedély tölté el egész szellemét: láttam haragudni, búsulni és vigadni s erősnek és deréknek láttam mindig, gyöngének és kicsinynek soha.

Öreg ember volt már, mikor vele megismerkedtem, de ismertem közel húsz esztendőn keresztül. Ő folyton

aggult, velem is gyorsan száguldott előre a kor, de soha egy pillanatil sem csökkent irányában magas becsülésem. Minél több időt töltött vele valaki: tisztelete és szeretete annál inkább nőtt iránta.

Szép agg alak volt már a mi korunkban. Hófehér, hosszú, tömött szakál és bajusz, hatalmas szemöldök, mely Deák Ferenczébe hasonlított, szép metszésű tüzes szemek s az egész arcon az erőnek, önérzetnek, szellemgazdagságnak s alaki szépségnek oly összhangzata, a minőt a festőművészek szoktak mintaképül választani, őskori prófétának feje volt az övé, a minőnek azt keleten képzelik. Mikor a szofták meglátogatták hazánkat: egyik vasúti állomáson Gubody fogadta őket. Az őz seik, a ki vezérük volt s a ki Ázsiából jött hozzánk s megjárta Mekkát és Medinát, csaknem földre borult Gubody előtt, mert a próféta társainak egyikét vélte az ő tiszteletgerjesztő személyében.

*

**

Ifjú korában mérnöki teendővel foglalkozott. A Tisza mindkét oldalán s különösen Pestmegyében s a Kiskunságban tömérdek mérnöki munkát végzett.

A tagosító és birtokrendező mérnökök munkája sajátos. Az ügyetlen munkások közt elvesztik türelmüket s lassankint idegessékké és ridegekké válnak. És azután a számmal való örökös foglalkozás elbénítja a szellem egyéb és magasabb képességeit. Azok közt, kik életük javát mezei mérnökségben töltötték, nagyon kevés

a finom modorú, jó kedélyű és szellemes ember. Egyoldalnak rendszerint.

Gubodyn soha egy pillanatra se lehetett észrevenni a számokkal és míveletlen emberekkel való örökös foglalkozás bénító hatását. Szelleme épen maradt.

Egyszer csodálkozásomat fejeztem ki előtte e fölött s mondtam neki, hogy az ő észjárásán nem veszem észre, hogy valamikor évtizedeken át számokkal foglalkozott. Szokása szerint élcczel felelt.

— Barátom — mondá — az asszonyt, a becsületet és a hazafiságot sohase mérd számokkal; — én a számokat csak a pénzre, baromra és tót parasztra szoktam alkalmazni, mert csak ezekre alkalmas mérték.

Ez jó volt éleznem. De szelleme azért maradt meg üdén, mert erős gondolkozó volt és nagy olvasottsággal bírt. A magyar, latin, német, francia nyelvet még agg korában is jól beszélte s az angollal és olaszszal is birkózott fiatal korában. A világirodalom remek műveit mind megismerni törekedett hosszú életén keresztül.

De talán mindez nem tette oly tartalmassá szellemét, mint a kiváló férfiakkal való gyakori társalgás.

Szerette és kereste a társaságot. S különösen a jelentékeny férfiakét. Ezeket tanulmányozá s velük kicserélte szellemét. A híres Földvály alispánnal, Fáy Andrással, Szentkirályi Mórral, Nyáry Pállal benső barátságban élt csaknem a század eleje óta s a velük folytatott eszmecserékből csak az, a mit velem közölt, kötetekre menne. Az asszonyok közt keveset talált, kit magas

szellemnek elismert, De ilyet is talált Edelspacher tábornokné személyében, ki nagyanja volt Thum-Taxis Egon herczegnőnek.

*

**

A politika színterére, legalább a törvényhozásba, későn jutott. Csak 1865-ben, hatvannyolcz éves korában. A tigris-párthoz s később a balközéphez tartozott. Rendületlen hazafiség s alku nem ismerő erély jellemző politikai meggyőződését. Olvasottabb, míveltebb, gazdagabb szellemi ember egy se volt a balközépen, mint ő. Beszédei, melyeket a parlamentben tartott, mindig tartalmasak valának s mindig leköték a közfigyelmet. Hogy magasabb szerepet nem játszhatott: azt főleg agg korának lehet tulajdonítani. A kiegyezés után lehetett volna csak szerepe s ekkor már elmúlt hetven éves.

A balközépet is elhagyta 1873-ban, mikor már Ghyczy bent volt az alkuban, Tisza pedig elkezdett alkudozni. Akkor Gubody kilépett a balközépből s átment a függetlenségi párthoz.

— Sándor bátyám, — mondá neki Luksics, — hát elhagyod vezéreinket?

— Sohase voltak nekem, öcsém, a politikában vezéreim, én Ghyczyvel és Tiszával eddig egy úton jártam s most ők letértek erről az útról. Nekem nem kell vezérürü.

*

* *

Ez a független gondolkozás s a meggyőződésnek e hatalmas erélye jellemző őt mindvégig. S ennek nem egyszer adott megörökítésre méltó kifejezést.

A koronázás alatt történt a következő jelenet.

Gubody a templomban egy osztrák miniszter mellé került, ki fényes, paszomántos marsalruhában, rendjelekkel gazdagon elhalmozva ült az öreg kurucz mellett. Sokan azt mondják, épen b. Beust volt.

A miniszter odafordult Gubodyhoz:

— Deák Ferenczet nem látom, — így szól, — csodálom, hogy nem jött el a koronázásra.

Gubody egész flegmával felel:

— Az orvos nem szokott elmenni betegje temetésére, mi pedig most a független Magyarországot temetjük.

A miniszter nem kérdezősködött tovább.

Báró Sennyey Pál is megjárta egyszer az öreg Gubodyval.

Gubody korelnökünk volt s épen a trónbeszédről vezetett bennünket vissza a képviselőházba.

Sennyey 48 óta akkor Ion először képviselővé s jellemző merev arisztokratikus modorát elhagyni törekedett s a képviselőkkel bizalmas modorban érintkezett. Fényes, drágaköves díszruhájában jött ő is a képviselőház korridorjára s hóna alatt a kalppaggal oda ment Gubodyhoz s meghajtván magát, így szólt:

— Van szerencsém magam az elnök úrnál bemutatni és magam szíves figyelmébe ajánlani.

Gubody rá néz tüzes szemeivel s kezét a báró vállára téve, mondja:

— Tedd fel fiam a süveged, én is voltam olyan szegény legény, mint te.

Nem hiszem, hogy Sennyey azóta sokat barátkozott Tolna az öreg kuruczczal.

*

* *

Kemény erkölcsi nézetei voltak a képviselők magaviseletéről.

Egy reggel bemegyek hozzá az elnöki szobába. Fújta a dohányt egy szép tajtpipából, melyen nagy Napóleon alakja volt kifaragva s melyet Edelspacher tábornoktól kapott emlékül. És káromkodott szörnyen.

— Mi bajod bátyám?

— Hogy mer a házba jönni olyan képviselő — úgy mond — a kinek már másnap lefoglalják a fizetését? A kit ekzekvál a zsidó s esetleg meg akar vesztegetni a német: hogy lássam én annak kezében nyugodtan a haza sorsát?

*

* *

Rosszul esett neki, mikor ezelőtt tíz évvel választóinak többsége cserbenhagyta s helyette kormányparti képviselőt választottak. De azért eljárt Budapestre, sőt barátait meglátogatni vidékre is. Ghyczyt is meglátogatta hat-hét évvel ez előtt igmándi magányában.

Egykor a hatvani-utcán sétálgattam vele s mikor megláttuk az Arany Sas« vendéglőt, rámutatott:

— Nézd öcsém, hatvanhét esztendeje vagyok törzsvendégje e fogadónak.

És még ezután írt egy tartalmas és érdekes röpiratot. Épen nyolczvannég éves korában.

Nyolczvan éves volt, mikor egy rég kihullott foga helyébe új foga nőtt. Ez nagyon megijesztő.

— Barátom, — így panaszkodott nekem, — egészen kétségbe vagyok esve. Új fogam nőtt. Ez azt jelenti, hogy még nagyon messze van tőlem az élet vége. Pedig meguntam már. Nincs gyönyörűségem a hazában, nem az lett belőle, a minék én gondoltam, én óhajtottam. S az én életemben már nem is lesz azzá, minék éljek tehát én sokáig!

Minő fenséges gondolkozás egy agg embertől!

*

**

Pár év előtt elesett s megütötte lábait. Soha teljes életében nem volt beteg egy pillanatra sem, ekkor ágyba került. S nem is kelt fel onnan többé, csak a koporsóba.

A múlt nyáron látogattam meg utójára. Hófehér vánkoson, hófehér fűtök közt hófehér szép tiszta arcza úgy fénylett az alkonyodó nap sugáiraiban, mint egy fenséges oltárkép.

Könyei előtörtek, összecsókkolt s aztán leültem lábaihoz.

— Lásd még most is élek, semmi bajom sincs, csak ezek a kutya lábak nem tudnak mozdulni.

Fel akartam vidítani s előhoztam anekdotáit és bölcs mondásait. Rögtön felvidult, gazdag szelleme újra megélénkült s a kifejlett eszmecszerében utójára jóízűn kikacagta magát. Nehéz szívvel váltam el tőle, de nyolczvannyolcz éve daczára se hittem, hogy a vég oly közel van.

Ma temették el. Nem mondja többé adomáit a folyosón, nem gyönyörködik többé kerti lugasaiban, s hű és gyöngéd gyermekeivel nem élczelődik többé. De nem borong el lelke imádott hazájának sorsa felett se. Ott pihen a sűrű árnyékos fák alatt; de ha van az emberi léleknek halhatatlan része: az övé még egyszer felvidul, ha hona az lesz, a minek ő álmodá: szabad és független és boldog.

Örök álmát bár ne zavarja semmi, csak ez a felvidulás!

SZLÁVY JÓZSEFRŐL.

I.

(Szlávy „notabilitás” volt, nem „capacitás”. — A vas, a bilincs, a láncé. — Viselt-e vasat Szlávy s meglátszott-e rajta? — A lovas katona és a vasra vert rab menése. — Szlávy termete. — Született 1818. nov. 28-án, meghalt 1900-ban.)

Szlávy is a notabilitások közé tartozott, a mikor a parlamentben ez előtt harminczkét évvel helyet foglalt. A Deákpárt a kiváló emberek egyik részét notabilitásnak nevezte el, a másik részét capacitásnak. A kinek óriási vagyona volt, mint Eszterházy hercegnek; a ki 1848 előtt nagy állást töltött be, mint Majláth kancellár; a ki 48-ban miniszter vagy tábornok volt, mint Klauzál, Klapka, Perczel; a ki a 48 előtti rendi országgyűléseken országos hazafi nevet szerzett, mint Szentiványi Károly; a ki 48 után bujdosó volt vagy vasban töltött néhány évet, mint Bittó, Gorove vagy Szlávy József: mindaz már ennél fogva »notabilitás« volt.

Nem nagy tisztelet volt e szóban. Mert ezzel csak a nagy nevet jelölték meg s nem a tehetséget és munkakerőt. A kinél tehetséget, nagy tudást, jeles munka-

erőt vettek észre: azt már a »capacitas«-ok seregébe sorozták, ha mindjárt fölakasztották is 49-ben. A »notabilitás« szóban valami kis játszi gúnyolódás volt. Gróf Andrassy Gyula például sehogy se fogadta el ezt a meg-tiszteltetést, pedig ő akasztófára is került, bujdosó is volt, gróf is volt, gazdag is volt, tehát sok joga volt hozzá. De még több joga volt a »capacitas« jelzőhöz. Szalay László, báró Kemény, báró Eötvös, Pulszky, Kerkapoly, Horváth Lajos, később Szilágyi Dezső, Csemegi stb. alkották a capacitások táborát. Csak két ember nem volt a nagyok közt se notabilitás, se capacitás. Az egyik: Deák Ferencz, a másik a király.

Szlávy tehát notabilitás volt annál fogva, mert tehet-ségére kezdetben nem sokat adtak és annál fogva, mert 48-ban szolgált s 48 után két esztendőt töltött vasban, Olmütz várában, osztrák államfogságban.

Jól meg kell jegyezni: »vasban«. Mert nem mind-egy ám a vas, a bilincs, a láncz, a béklyó.

A bilincs a kezekre jön. A kinek a kezei vannak vasba verve: az van bilincsben. A kinek lábaira is láncz van verve s kezeire is: az vasban és bilincsben van. A bilincset voltaképen nem is verik a kézcsuk-lóra, hanem kulcsal zárják rá. Néha a nagy rab csak azért kapott bilincset, hogy vasát emelni s így lábain segíteni legyen képes.

A láncz volt a leggonoszabb büntetés. A fogház pincze volt. Vaskarika volt a falban, a vaskarikában a láncz egyik vége, a másik vége pedig a rab nyakán.

A láncz olyan hosszú volt, hogy a rab felállhatott

a fal mellett s leülhetett a fal tövében, de a földre le nem feketett. A míg élt, csak ülve alhatott. Ha nem volt ülő ereje, ha gyöngeség vagy betegség miatt a felső test elhanyaglott s a lánczon egész súlylyal lógott: a halál fulladás miatt könnyen bekövetkezett.

Nem törődtek vele. A lánczra ítélt rabot úgy is holt embernek tartották. A szegedi bástyabarlangokban talált olaszok nagy része 1848-ban lánczon függött. Pedig ezeknek nem volt egyéb bűnük, mint a lángoló hazafiság. A Batthyányi-kormány 1848-ban valamenynyit hazaeresztette. Deák mint igazságügy miniszter kérdést intézett az osztrák kormányhoz: mikor, ki által s miért voltak az olaszok elítélve? Máig sincs felelet e kérdésre. E szegény olasz hazafiak titkát mind máig föl nem derítették.

Más volt tehát a »vas« Szlávy Olmüczben vasat viselt, valamint minden társa Olmüczben és Josefstadt-ban s egyebütt, a ki tudniillik egyáltalán vasban volt.

A »vas« két karikából állott. A két vaskarikát ráillesztették a rab lábára a boka fölött a csizmaszárra. A vaskarikák nyílása egymással szemközt befelé állt, a nyílás két kitéremlett szélébe beletették a láncz két szélső szemét s aztán a vaskarikát is, a lánczszemet is kalapáccsal szorosra verték. Ezért mondják: »vasba verni.« A láncztól aztán a rab meg nem szabadulhatott, lába fején át azt lehúzni nem lehetett, rásúlylyal lehetett azt csak lemetszeni.

A »vas« különböző súlyú volt. Súlya öttől ötven bécsi fontig terjedt. Ha a rabnak ez se volt elég nehéz,

ha ezzel is könnyen mozoghatott: akkor a lánczra még egy ágyúgolyót is akasztottak s ez is lehetett harminczhat fontos is. A mi 49-iki hőseinkre az osztrák hat fontos vasat tétetett, már tudniillik a kire és a meddig tétetett. Nem mindenki kapott vasat s a ki kapott is, csak kevés ideig.

Szlávyról mindig azt mondták, hogy az olműzci vas miatt egyik lábára kissé egész haláláig biczczenett. Ez azonban nem igaz. Szláv nem viselt sokáig vasat s nem is hordott nehéz vasat. Biczczenése inkább csak rossz szokás volt. Mikor az elterjedt hír alapján egyszer kérdeztem tőle s kétségemet fejeztem ki előtte, nevetve felelt:

— Igazad van tudós, nem is a vas miatt biczczegek, sőt azt hiszem, egyáltalán nem is biczczegek.

Meg kell jegyezmem, hogy engem pajtáskodó néven a Deákpárt idején »tudós«-nak csúfoltak. Így szólított Szláv is.

Más, mikor a láb »biczczegt és más, mikor a láb »kaszál«. A ki éveken át nehéz vasat hord, annak a lába kaszál. Valamint kaszál minden tábornoknak s minden lovas katonának lába.

De a két »kaszálás« közt mégis van különbség.

A lovas katona hosszú kardot hord az oldalán, mely szíjon lóg. Ha a kardos katona gyorsan fordul fél jobbra vagy fél balra: egyik lábával a szokottnál nagyobb kört kell csinálnia, mert különben a kardja lába közé keveredik s ő megbotlik vagy hasra is eshetik. Ehhez úgy hozzá szokik azután minden lovas katona, hogy

utóbb ösztönszerűleg is csinálja s még akkor is csinálja fordulás közben, a mikor már polgári ruhában van s nincs kard az oldalán. A lábnak e mozdulatáról mondja a magyar ember: »kaszál a lába.« A lábnak efféle mozdítását fordulás közben a király se mulasztja el soha. Én a királyt akként, hogy kardja ott ne lett volna az oldalán, sohase láttam. De előttem kétségtelen, hogy a fordulás közben az ő lába is kaszál akkor is, a mikor polgári ruhában van. Mert ez a katonás mozdulat.

A különbség a vasba vert rab és a lovas katona közt az, hogy a katona lába csak fordulás közben kaszál s akkor is csak egyik lába kaszál, míg a vasba vert rab lába egyenes menés közben is kaszál és pedig mindkét lába egyenlően kaszál.

Oka egyszerű.

A boka fölé a lábszárra vert vaskarika belső csapos része legalább másfél hüvelyknyire előre áll a szemközt álló boka felé. A láncznak szélső gyűrűje is mozgás közben vagy másfél hüvelyknyi szabad tért követel. Két karika csapos fele s két szélső láncszem tehát hat hüvelyknyi tért foglal el. Ha tehát a rab menés közben legalább fél lábnyira szét nem veti lábait: akkor a két karika a láncszemnél fogva is egymásba ütődik s ez neki utóbb irtóztató fájdalmat okoz, mert lábszáranak bőrét és izmait feltöri, összemarcangolja. Egyenes lábú ép egészséges ember két bokája közt rendes menés közben alig van pár hüvelyknyi köz. Ha ez a köz hat-nyolcz-tíz hüvelyknyire vagy bővebbre

tágul, már akkor az ember szétterpesztett lábbal megy, mint a kácsa vagy az igen kövér asszony s menés közben még jobbra és balra hajladozik is. — Ez a vasba vert rab menése még akkor is, a mikor már rég levették a vasat lábáról. Sok keserves bokavas-ütközés és lábszárfájás szoktatta őt arra, hogy szétvetett, kaszáló lábakkal lépegesse.

Ezt a lépegetést Szlávynál senki se vehette észre.

Szlávny közép természetű volt. Termetéről az orvosok azt mondanák: jól táplált. Sohase volt se kövér, se sovány. A mint hogy Magyarországnak sohase volt se kövér királya, se kövér miniszterelnöke. Az egyetlen Wekerle volt kövérségre hajlandó, de miniszterelnök korában ő se hízhalt meg, annyi mérget és bosszúságot etettek vele. Királyaink közt az egyetlen Mária Terézia lett volna kövérecske, ez is asszony volt.

Szép kort ért a most elhunyt magyar miniszterelnök. Nyolczvanhárom év nagy idő. De se meg nem öszült, se meg nem kopaszodott egészen. Bajusza és szakála az eredeti szőke szint minden deresedés daczára is mindvégig megőrizte.

Arcza okosságot, erélyt és szelídséget jelentett. Kivált szemei tették szelíddé és rokonszenvessé. Igazi jó és becsületes ember volt, ezt minden szava, mozdulata, cselekedete s arczának minden vonása bizonyította.

Mozdulatai, valamint szavai is lassan következtek egymásután. Se menése, se beszédje, se kezeinek mozdulása nem volt szapora. De nem is olyan volt, a minőről azt mondják »kimért.« A legegyszerűbb, a legter-

mészetesebb, a legőszintébb falusi magyar köznemes gondolkozásából s érzéséből állott Szlávy József egész lelke. Tiszta és nemes, mívelt és minden hivalkodástól ment volt ez a lélek. Nem lángelme, nem magasra emelkedő tehetség, de életnek és embereknek ismeretével, sok vidámsággal, sok nyugalommal és sok bölcsességgel volt telve. Az állami közélet lépcsőin sokkal magasabbra emelkedett, mint a mennyire törekedett s a nemzetnek és a királynak bizodalját igaz becsülettel iparkodott megszolgálni mindenkor.

Életének rajzát s közéleti szereplésének se történetét, se bírálatát megírni most nem akarom, de emlékezetéből szívesen előveszem jellemének néhány emlékét s cselekményeinek néhány részletét.

II.

(Szlávy ifjúkori hivatalai. — A hivatalnoki arisztokrácia. — Hogy szerezték a Szlávya a nemességet? — A budai bürokrácia 1848 előtt.)

Az a hit, az az ösztön élt Szlávya már gyermekkorától fogva, hogy neki hivatalnoknak kell lenni, tisztséget viselni, királyt szolgálni, országot igazgatni, törvényt végrehajtani.

Apja verte bele ezt a hitet. Apja Szlávya Antal is katona volt. A múlt század elején Alvinczy ezredében hadnagy, utóbb őrnagyságig vitte s őrnagyi nyugdíjjal vonult pihenni okányi birtokára. Fia József a győri

helyőrségen született. Apja rendelkezésére a szelíd és engedelmes fiú Bécsben a Theresiánumban végezte a jogi tanulmányokat. A német, latin és francia nyelvet itt tanulta meg. Azután a selmeczi bányaakadémiának volt szorgalmas tanulója s a mint bizonyítványhoz jutott, azonnal állami tisztviselő lett s 1844-ben, huszonhat éves korában már bányagazgatósági gyakornok volt Oraviczán.

Szentül megnyugodott abban, hogy ő itt marad, itt fog megnősülni s itt halad majd lassanként előre a hivatali pálya kapaszkodóján. Az 1844-ik év őszén nemesi bizonyítványt kért Biharmegyétől s nemességét 1845 év tavaszán kihirdette Krassómegyében. A hogy illet jónevelésű vagyonos ifjúhoz. Ne nézzék legalább jött-ment parasztnak, cseh vagy morva ivadéknak, a minő különben elég volt a királyi kamara tiszt és hivatalnoki karában.

Sorsa azonban más lett. Még ebben az évben fölkerült Bécsbe az udvari kamarához s onnan már 1846-ban átjött Budára a magyar királyi kamarához, a hol 1848-ig fölvitte egész a kamarai titkársáig. Mikor Kossuth mint pénzügyminiszter a bányák, harminczadok, kincstári, koronái és kamarai jóságok kormányzását átvette, a harmincz éves, tehát nem is egészen fiatal Szlávy Józsefet titkári állásban találta.

Száraz életrajzi adatok ezek. Nem is folytatom tovább. Mindenki tudja, hogy 48-ban oraviczai bányagazgató, 1860-ban gróf Apponyi alatt helytartósági tanácsos, 1865-ben bihari főispán, 1867-ben belügyi államtitkár

s később képviselő és közgazdasági miniszter lett. Ennyit is azért említettem csak fel, hogy mindenki lássa, hogy ő élete sorsának az állami hivatali pályát önkényt és szívesen elfogadta.

Családi hagyomány volt ez a Szlávyak nemzetiségében.

Van egy csomó részint főrendi, részint köznemesi család az országban, melyet én hivatali arisztokracziának nevezek. Mely se nem Árpáddal együtt foglalt nagy birtokot, se nem csaták terén gyűjtött érdemet és vagyont, se nem ipari és kereskedelmi vállalatokból lett vagyonos, hanem nemzedékről-nemzedékre folyton a királyt szolgálta s az állam tisztségeit töltötte be. Ilyen például túl a Dunán a Majláth, Szögyény és Ürményi család, ilyen a Ghyczy család, ilyen volt a Tiszán túl például az Atzél és Szlávy-család.

Szlávynek öregapja, Szlávy György, volt a nemesség-szerző és az első nagybirtokos.

Azaz nemes volt bizony már dédapja is, az öreg János úr, mert táblabíró volt; parasztbórral pedig táblabíró nem lehetett volna, valamint első szülött fia, Pál se lehetett volna egymásután procurator, proto-notárius, causarum regalium director, udvari kamarai consiliarius, septemvir, beregi főispán és valóságos belső titkos tanácsos. Csakhogy a nemesi levelet az egerek összerágták s azt előmutatni nem lehetett. Kellott tehát helyette újat szerezni.

Pálnak ez könnyen ment, mert a szép Perényi Katicza bárónő beleszeretett, felesége is lett s tőle

nyolcz fia és négy lánya született is, ily hatalmas szaporaság nemesi levél nélkül nem maradhatott.

De Györgynek, Pál öcscsének s Szláv József öregapjának se ment nehezen, ő ugyanis az Eszterházy herczegek túl a tiszai birtokainak, a derecskői, kiskvárdai és almási urodalmaknak volt igazgatója s így nagyhatalmú urasága után mind a vármegyében, mind Bécsben tekintélyes férfiú.

Eszterházy Pál Antal volt akkor a majoreszkó herczeg. Ez ígéretet tett Szláv Györgynek, hogy ő maga hozza el Mária Theresia királynőtől a nemesi és az adománylevelet. Meg is tehette könnyű szerrel, hiszen herczeg volt, tábornagy volt s a királynőnek kedvelt híve volt, de valahányszor a királynővel beszélt, a nemeslevélről mindig megfeledkezett. Utóbb is erőteljes férfikorában, épen ötvenegy éves volt, megbetegedett, ágnak esett és csakhamar meg is halt.

Betegágyához azonban odasietett Szláv György, az ő kedves direktora. A mint a haldokló meglátta, rögtön eszébe jutott a nemesi levél s annyiszor elfeledett ígérete. Gyereke nem volt, azonnal ágyához hivatta Miklós öcscsét, ki utána a majorátus herczegséget örökölte s ennek kötötte lelkére, hogy Szlávyról meg ne feledkezzék s a nemesi levelet elhozza a királynőtől.

El is hozta s pár év múlva 1766-ban Szláv György Pál testvérbátyjával egyidejűleg a nemesi levelet címerrel együtt kezébe vehette. S milyen címerrel. Valóságos mágnás címerrel. Van abban gólya, ezüst kígyó, vörös csillag, sasszárny, leopárdfej, minden, a mi csak

jól áll nemesi czímerben. De a mi minden gólyánál, kígyónál, sasnál és leopárdnál többet ér, megkapta György úr adományban az okányi urodalmat is.

György úrnak volt nyolcz fia és néhány lánya. Legkisebb fia Antal volt, Szláv József apja. Ennek is öt fia-lánya maradt, kik közt a most elhunyt miniszterelnök volt az első szülött. Annak az okányi birtoknak módjában volt tehát apró darabokra eloszlni s Szláv Józsefnek mégis megmaradt belőle törvényes osztályban vagy háromezer holdnyi. Nagyon szép urodalom lehetett tehát eredetileg az okányi urodalom.

Volt ezen kívül Szláv Józsefnek Álmosdon is valamelyes birtoka, volt itt Budapesten az Eötvös-utczában háza, melyet százezer forinton vett s volt valamelyes tőkéje is. Az a birtok, a melyen meghalt, nem Szláv-örökség, nem is szerzeménye. Ezt, ha nem csalódom örökségben kapta Julianna nővérétől, ki a régebben elhalt gróf Nyáry Jánosnak volt felesége s utóbb özvegye.

Szláv nem volt zsigori ember. Mikor miniszterelnök volt s mikor képviselőházi elnök volt: bőkezű vendégszeretettel látta magánál a minisztereket sa törvényhozás tagjait. De azért takarékos volt fiatal korától fogva mindvégig. Kamarai titkár korában itt élt Budán és Pesten. Itt zúgott körülötte 1846-ban és 1847-ben az irodalom és politika ifjú nagyjainak rajzó lelkesülése s a készülődő szabadságharcz minden kedélyes förgetege, de ő még akkor se csinált soha egy fillér adósságot se. Igaz, hogy nem is keveredett az előre rohanva száguldó nemzeti közszellem forгатagába.

Szinte csodálni való.

1846-ban vagyunk. Kossuth már vezető szerephez jut a vármegyékben. Petőfi szava már ott harsog a nemzet lelkében. A 48-diki alkotó országgyűlés eszméinek és szenvedélyeinek minden előszele ott sűvölt már körülöttünk. S íme egy huszonolcz éves egészséges ifjú. Vagyonos és mívelt. Olvas sokat, beszél a nyugoti nyelveket, meg-megnézi az ifjak gyülekezetét, naponkint érintkezik rajongó bihari barátaival, de azért érverése nem szaporább, szíve nem dobog hevesebben, eszméi nem égnek lázban, naponként fölmege a dohos, penészes hivatalszobákba, pontosan megnézi a számadásokat, fölterjesztéseket, lajstromokat, kimutatásokat és statisztikai ostobaságokat, minden rubrumot pontosan betölt, számíttatja a napdíjosztályok boldogtalan személyi létszámának halálzási, nyugdíjazási, elbocsátási, áthelyezési és előmeneteli esetlegességét s törli fejét azon, mikor lesz ő titkár s mikor lehet kamarai tanácsos!

Ott lakott 1873-ban, miniszterelnök korában, Budán a lánczhíd mellett a Dunaparton. Én akkor a Deák-párt vezérlapjában vezetem a hírlapíró politikát, ő nagy élvezettel, mindenesetre nagy figyelemmel olvasta cikkeimet. Gyakran meghívott magához: látogassam meg. Sohase látogattam meg. Sohase szerettem minisztereket látogatni. Hiszen politikai hírlapíró voltam; a miniszterek dolga volt, hogy engem az ügyek felől értesítsenek, nem az én dolgom volt, hogy értesülés után futkozzak. Én úgy írok, a hogy én látom leg-

jobbnak, a miniszter kötelessége gondoskodni arról, hogy értesülés hiányában ne tévedjek. Nekem a miniszter úgy se adhat semmit; csak én tehetek neki szolgálatot, nem ő énnekem. Én bizony hát nem látogattam a miniszterelnököt.

Azt azonban gyakran megtettem, hogy a Duna partján elmentem vele sétálgatni. Igazán kedves és hozzám nyílt szívű ember volt. Sok élvezetet találtam társaságában. Mindig fonák érzést támasztott bennem az a gondolat, hogy az érintkezésnek meg kellett köztünk szűnni, a mióta én a függetlenségi elvek terjesztését láttam hazafi kötelességnek. Az ezredévi ünnep óta már nem találkoztam vele s a bosnyák politika óta is igen keveset. A mit róla, családjáról, őseiről tudok, bizony az mind régebb keletű.

Egyik dunaparti sétánk alkalmával azt a kérdést intéztem hozzá, miként hagyhatta őt hidegen az az idő, mely a 48-iki eseményeket megelőzte? Nem vette észre, nem érezte talán: mi fog következni? Vagy nem volt érzéke fölismerni azt, a mi a honfi lelkek mélyén a bécsi cselszövények titkaiban s a világ eseményeiben előre készül s napról-napra és éjszakáról-éjszakára előre képződik?

— Bizony nem vettem én észre barátom, de te se vetted volna észre, ha ott lettél volna a mi hivatalunkban. A ki egyszer a helytartótanács és a kamara vastag penészes falai közt a hivatalos iratokba elmerül s élete célja gyanánt mást, mint a hivatalt nem ismer: az először is semmit se tud arról, mi történik Pesten

a megyeházban vagy a Hatvani-utcza és Úri-utcza kávéházaiban, — másodsor pedig el nem hiszi, hogy akármi történik is, abból a régi rend összedülése következék. Akárhány kartársam és főnököm volt ott, a ki Petőfi nevét 1848 előtt nem hallotta s Táncsics hírért csak akkor hallotta először, a mikor a börtönből nagy hejje-hujával Pestre vitték. Olyan a bürokracia, mint a garat a malomban. Örökké mozog, át is ereszt magán mindent, de maga kívülről egy szem örletni valót oda nem visz. A mit rátöltenek: azzal mulat; — Kossuth és Petőfi nevét pedig te a kamara iratai közt sohase fogod fölfedezni.

Igaz a! Így nevelődik a hivatalos nemzedék. Egész családok nőnek nagygyá a habsburgi államgépezet rengetegében, melyek soha se tudnak előre semmit a nemzeti közérzés mozgalmairól és csak akkor veszik észre, ha valakit akasztanak már vagy őket a hivatalból kikergetik.

Szlávy József jó magyar és jó hazafi volt. De azzá csak olműzsi fogsága tette. Addig csak jó hivatalnok s pontos tisztviselő volt, semmi egyéb.

Ettenetes állapot a magyar nemzet állapota, különösen harmadfél száz év óta.

Nincs olyan ország a világon, a hol a trón, a katonaság s az állam tisztviselőkara a nemzeti önérzetnek ne a leghatalmasabb, ne elszánt és erélyes képviselője volna. Nálunk pedig trón, katonaság s állami tisztikar harmadfél száz év óta a magyarság igaz törekvéseinek kiirtására vagy legalább elaltatására munkál. Mind

a három e czélra van szervezve. Mind a három előtt az a hazafiság, a mit hazafiságnak a nemzet soha el nem ismerhet. És mind a három álomnak, ábrándnak, tévedésnek vagy forradalomnak tekinti azt, a mit a nemzet igaz hazafiságnak tart.

Hű lenni az uralkodóhoz, ha árt is a nemzetnek» Minden törvényt pontosan végrehajtani, a mit a hatalom végre akar hajtani. Szentnek tartani mindent, a mi a korona haszna, előnye és dicsősége s nem törődni semmivel, ha száz törvény parancsolja is, a mi a magyarságnak különös érdeke s az országnak nemzeti dicsősége. íme: ezekből állanak az állami tisztikar összes jogai és kötelességei.

Így álltunk 1848 előtt. Ily elvek közt és ily irányban indult meg Szlávy József szellemének kiképződése.

III.

(A magyar pártok 1860-ban. — Szlávy közel állt az udvari párthoz. — Lónyay bukása. — Miért lett Szlávy miniszterelnök? — Kormányzatának hibái.)

Valódi bürokratává lenni Szlávy nem volt képes. Észlelése mégis több, tudása mégis szélesebb, szelleme mégis gazdagabb volt, mintsem hogy egész lelke a hivatalos helyiségben elfért volna. A törvény szakaszain, a rendszabályok és utasítások kusza rendelkezésein s az ügyszámok tömegén túl is volt még világ előtté s tudta is, érezte is, hogy a királyon kívül is van még magyar

nemzet s hogy a kormányon és kormányhatóságon túl is van még erő és hatalom s hogy Bécsen és Budapesten kívül s a katonai laktanyákon és kormányszéki épületeken kívül is van még Magyarország.

Jobb magyar volt az alkotmányos korszak kezdetén is, mint az úgynevezett magyar udvari párt s az Apponyiak, Majláthok, Senyeyek hiába reménykedtek akár 1860-ban, akár később abban az irányban, hogy Szlávy testestül, telkestül az övék. Pedig reménykedtek, sőt időnként biztosan számítottak rá.

Az alkotmányos életnek legalább külső mozgolódása épen negyven év előtt indult meg.

Akkor három párt körvonalai kezdtek a zűrzavarból kibontakozni.

Az udvari párt, melynek élén Apponyiék álltak. Ehhez tartoztak volna a főpapok, nagy részben a született főrendek, a valódi pecsovicsook, az őszinte és vakmerő sárga-feketék s mindazok, a kik 48-ban és 49-ben a nemzet ellen összeesküdtek s mindazok, a kik a Bach-és Schmerling-rendszert végig szolgálták s még mindig kedvük és módjuk volt az udvar körül szaglálódni.

A Deák-párt, melynek vezére Deák Ferencz volt s mely egyesítette táborában a régi alkotmányos élet igaz hőseit, a főrendek egy részét, az osztrákságból vagy a forradalomból kiábrándult hazafiakat, az irodalom férfiai s a nemzeti értelmiség nagy részét.

A forradalmi párt, melynek a külföldön élt vezére, Kossuth Lajos s melynek itthon időnkint tíz—tizenöt alvezére volt. Jó hazafiakból, derék magyarokból, öreg

honvédekből, ifjú és öreg rajongókból állott e párt s volt idő, a mikor övé volt a valóságos többség, habár ezt érvényesíteni nem volt is képes. E párt nem nevezte magát forradalmi pártnak, noha lelkét nemzetünk legszentebb és legvakmerőbb ábrándjai s legerősebb szenvedélyei töltötték meg. Sok bomláson, sok alakuláson ment keresztül, sok árulást kellett megérnie és sok baja volt azzal, hogy a közélet csahosai és fészkelődői néha tömegesen csatlakoztak hozzá. E párt lassankint határozati párttá, balközéppé, 48-as párttá, függetlenségi párttá bomlott s jötredezett szét; — törvényes leszármazója s állandó alakulása a Kossuth elnöklete alatt levő mai függetlenségi párt.

Szlávy József 1860-ban a három párt egyikéhez se tartozott. Függetlenségi sohase volt, még 49-ben sem. De Deák-párti se volt, mert különben a 48-iki alkotások által törvénytelenné vált helytartótanácsban nem fogadott volna el állást 1860-ban s főispánságot 1865-ben. E két elhatározása őt egyelőre s külsőleg az udvari párthoz csatolta.

De ezt a nemzet nem vette rossz néven s e miatt nem vált népszerűtlenné.

Ezeket az állásokat mindenki csak átmenetnek tartotta s mindenki arról volt meggyőződve, hogy ez nem sokáig tart s utána csakhamar vagy a valódi alkotmány, vagy az önkényuralom, vagy a forradalom következik s majd csak akkor válik el, ki milyen hazafi, ki milyen legény.

Még a heves agyú hazafiak se bántották, hiszen a

hírlélek szerint még most is vonszolja egyik lábát az olműzi várfogság vasa miatt, ilyen sorsban pedig csak igaz jó hazafi részesülhetett.

S végül az ördög se gondolhatott arra, hogy Szlávy egykor miniszterelnök, képviselőházi elnök, közös miniszter, főrendiházi elnök s koronaőr leend. Hiszen ha ezt sejtették volna a politika nagyravágyói! De erre bizony soha sem gondolt maga Szlávy se.

Oly szerény, oly komoly, oly bizalomgerjesztő s oly kötelességérző volt egész egyénisége, annyira nem törekedett az első sorba jutni, hogy ellene se pártok, se pártvezérek féltékenysége föl nem gerjedhetett. Minden lángelmének, minden nagy tehetségnek ragyogása is teljesen hiányzott személye körül, gyanút tehát így se költhetett maga iránt. Sohase jutott eszébe az sem, hogy kört, pártot vagy pártocskát szervezzen maga körül,

Miniszter volt már 1872 őszén, mikor a Lónyay-kormány megbukott.

Tanúja voltam a bukásnak, még a bukás előkészületeinek is. Láttam a kapcsok töredezését, az eresztékek szakadozását, az omladozás minden részletét s láttam és hallottam a nagy robajjal bekövetkezett összeomlást. Minden nap érintkeztem a miniszterekkel, a lappangó válság napjaiban is nem egyszer hallottam Deák Ferencz megjegyzéseit s még a király fülébe Budán és Gödöllőn becsempészett sugalmak egy része is nyomban eljutott hozzám.

Nem akarom elbeszélni a bukás részleteit, nem ily

hevenyészett alkalomra való az. De meg kell emlétenem, mert Szlávra tartozik, hogy akkor a nagy közönség azt hitte, hogy Lónyayt miniszteri palotaforradalom ölte meg s hogy saját minisztertársainak ármánya és fondorkodása kényszeríté őt a bukásra.

Bizonyos, hogy négy miniszter összebeszélt, hogy a Lónyay-kabinetben tovább nem tartja meg tárczáját s bizonyos, hogy velük rokonszenvezett a többi miniszter is, maga Szlávy is.

Egyik napon, 1872 október végén vagy november elején együtt beszélgetett a nagy napi kérdésről Kerkapoly, Tisza Lajos, Tóth Vilmos, Bittó István és Szlávy József. Bittó még él, ő még emlékezhetik erre. Akkor házelnök volt.

Azt kérdi Szlávy:

— Gondoltatok-e már urak arra, hogy ha ő felsége Lónyay lemondását elfogadja, ki jöjjön utána?

Tóth Vilmos felelt rá:

— Jösz te!

Szlávy meghökkent. De igazán meghökkent.

— Ne bolondozzatok velem.

— Miért volna ez bolondság? — szólt Kerkapoly.

— Ha a király a kabinet tagjaiból választ elnököt, bizonyosan téged ajánlunk, — azt hiszem, az öreg úr is te rád gondol.

Az »öreg úr« volt Deák Ferencz.

Szlávy most már egészen komolynak tekintette a dolgot. Vette botját, kalapját, felöltőjét kezébe s indult.

— Ha ilyesmin töritek a fejeket, akkor én a ti

tanácskozásaitokban nem veszek részt. Engem ugyan meg nem hurczoltok.

Ott hagyta miniszterétársait s többé azok semmiféle »összeesküvésében« nem vett részt. A mi fölött nagyot neveltünk azután, a mikor mégis Szlávy lett a miniszterelnök.

De ez azután jellemző Szlávyra is, az akkori helyzetre s az emberek akkori gondolkozására is.

Szlávy József jellembe vágó tisztességtelen dolognak tartotta gróf Lónyay ellen tenni vagy csak beszélni is valamit még a legbizalmasabb körben is, ha esetleg Lónyay helyébe és állásába ő következne.

El is pirult, boszúságba is jött arra a gondolatra, hogy ő cselszövénynyel juthatna el valamely magas állásra s hogy ő elnöke és miniszterétársa ellen titkon annak háta mögött sugdoshat valakivel, hogy azt kitúrja helyéből s maga üljön oda.

Kegyetlen harag tört ki belőle arra a gondolatra, hogy őt valaki még valaha effélével gyanúsíthatná is.

Azután a miniszterelnökség!

Ő legyen elnöke a kabinetnek, melyben ott van például az óriás elméjű Kerkapoly?

Épen ő vezesse az ország ügyeit, a mikor ott ül a törvényhozásban Deák Ferencz?

Épen ő állítsa vissza az ország nyugalját, a mikor rettentő pénzügyi válság fenyeget s a mikor a bal-közép keserű, de nyílt támadásaihoz a kibuktatott Lónyay-pártiak keserű, de alattomos cselszövénye is majd állandóan csatlakozik?

Nagy szerencsétlenségnek tartotta Szlávy önmagára nézve azt a gondolatot. De hiába tartotta annak. A válság bekövetkeztével maga gróf Lónyay is első sorban őt ajánlotta a kabinet elnökének a király előtt. Ez ugyan csak alakiség volt, de az már épen nem volt alakiség, a mikor maga Deák is helyeselte ezt a javaslatot 8 a mikor ezt Bittó István által egyenesen tudára is adta a királynak.

Így lett Szlávy miniszterelnök. Kedve, akarata, minden húzódozása ellenére.

Azóta nagyot változtak az idők. De az emberek is, az erkölcsök is.

Akkor keresni kellett a miniszterelnököt is, ma tömegesen sietne ajánlkozni mindenki, ha módjában állana. Pedig akkor, mindent összevéve s átgondolva, több volt az alkalmas férfiú legalább a parlamentben, mint ma.

De a felelősség érzete is erősebb volt az emberekben.

Miért lesz valaki miniszterelnök?

Világosabban teszem föl a kérdést: mi nyújt erkölcsi jogosultságot valakinek arra, hogy egy ország kormányzatának élére álljon?

A király akarata. — Ez, ha az alkotmány egészséges, komoly és tisztességes államférfiúnak a kormány vezetésére nem elég jogzím.

Egyéni érdekek vagy önző pártérdekek előmozdítása. — Ily indokból csak hitvány nemzeti képviselőt könynyelmi elnézéséből juthat valaki a kormány élére.

Az egyéni nemes nagyravágás vagy minden alkut

kizáró kötelességérzet mellett szükséges, hogy a vállalkozó államférfinak eszméje, elve, törekvése, nagy elhatározása legyen a viszonyokhoz képest valami nagy nemzeti közügyet előmozdítani, a nemzetet valami veszélytől megmenteni vagy az országot valami nagy előnyhöz juttatni.

Azt hiszem, Szlávnak a király akarata nem lett volna elég.

Bizton tudom, hogy őt se egyéni önzés, se jogtalan nagyravágyás, se önző pártérdek nem vezette. Hiszen neki voltaképen pártja nem is volt.

De különös eszméje, valamely megérett elve és elhatározása se volt nemzeti veszély elhárítására, országos előnyök kivívására.

Elhitettük vele, hogy az átmeneti kormányzást legtöbb előnnyel s legkevesebb hátránnyal csak ő vezetheti. Biztattuk azzal, hogy a legközelebbi alkalommal megengedjük neki a visszavonulást.

Vállalkozása tehát tisztességes volt.

De kormányzata még se volt egészséges. Hiszen nem kellett, soha egy perczig se kellett neki a miniszterelnökség. Egy éves kormányzata alatt alig volt olyan hónap, melyben szabadulni ne törekedett volna a kormány vezetésétől.

Az az államférfi, a ki mindenféle eszközzel törekszik eljutni a hatalomhoz s azt minden időre biztosítani akarja magának: az az államférfi a magyar viszonyok közt mindig kárt és veszélyt okoz az országnak s azon túl politikája utálatos is. De sok kárt és veszélyt okozhat

az az államférfi is, a ki meg minden áron menekülni akar a hatalom birtokától.

Szlávy gondolkozása tiszteletre méltó volt. Mert benne se kezdeményező erő, se alkotási képesség, se küzdelemre való elszántság nem volt s ő ezt érezte. De azért kormányzata nem volt szerencsés. Olyan férfin kell az ország élére, a ki nemcsak tiszteletre méltó, hanem jótékony sikert is képes nemzete javára biztosítani.

Sok hiba történt kormányzata alatt, noha talán ő egyetlen hibát se követett el.

A hibák az által következtek be, hogy ő minden ellenáramlattal ki akart egyezni s minden ellenséges törekvéssel békét akart kötni.

Példa rá a horvát kiegyezés, a magyar nemzeti bank elodázása, az egyházpolitika elejtése.

IV.

(A nagy mulasztások. — Deák Ferencz megharagszik. — Rokona bajvívásra hívja a pénzügyminisztert. — Egy képviselőt kidobát szobájából. — Külföldiek nála. — Nősülése. — Szónoklata. — Becsületes ember volt.)

A horvát kiegyezéssel 1873-ban cserben hagytuk a horvátországi magyar pártot s azután ennek tagjait és az egész horvát erőt és hatalmat átengedtük Mazuráncs és Strossmayer kezébe.

A magyar nemzeti bank felállítása egyedül csak tőlünk függött. Beleegyezett a király, belenyugodott Ausztria, belenyugodtak az 1872. évi szeptemberi

tanácskozásokban maguk a Plener-felfogású osztrák miniszterek is.

Még se tettük. Készletekben nagyon gazdag, keserű és tanulságos történet ez s igaz történetírója nem akar akadni.

A nagy egyházpolitikát 1873 júniusban maga Deák Ferencz hozta napirendre. Deák jupiteri tekintélyével alkothattuk volna meg a nagy javításokat. A balközépen és a szélső balon nem akadt volna ember, a ki klerikális merészelt volna lenni még álmában is. Az ilyen embert egy nap alatt összetörte volna az erélyes és egészséges magyar érzés. A főpapok a parlamentben pártot alkotni még csak meg se kísértették volna.

E nagy kérdésekben tűnt ki, hogy Szlávy nyugodni vágyó egyéniségét s nemes és tiszta gondolkozását mégis megülte már az ifjú korában megszokott hivatalnoki szellem. Nem akart semmire vállalkozni. Nagy félretett mindent, vagy kiegyezett mindenkivel.

Ahhoz az időhöz s az akkor föllépett nemzeti feladatokhoz ő nem volt eléggé államférfi. De azért senki ne higye ám, hogy a felelősség egyedül őt terheli.

Hagyjuk el azonban a részleteket. Hiszen csak tegnap hántolták be sírját; — temetés közben írni róla vaskos történetet furcsa lenne. Inkább egyéniségét jellemző egynehány apróbb történetkét beszélek még el.

A horvát kiegyezés miatt egykor nagyon megnehezített rá Deák Ferencz. Heteken át alig beszélt vele. Helyzete kínos volt.

Egyik parlamenti nyílt ülésben Deák haragja ki is tört ellene. Deák arcza rettenetes volt, a mikor haragudott. Van eset, a mikor az oroszlán ráfordul a szelídítőre s egyik kezét ráteszi a szelídítő vállára. A szelídítő abban a pillanatban már a földön fekszik.

Ilyen jelenet állott elő a parlamentben. De az oroszlán nem csinált egyebet; levette kezét a szelídítő vállairól s kiballagott a folyosóra szivarozni. Hanem az egész jelenetet látta az egész ellenzék s a többség s a nagy közönség.

Szlávy rögtön ment Gorovéhoz, a Deákpárt elnökéhez s estére értekezletre hívatta össze a párt tagjait. Ott voltunk mind. Ott volt Deák is. Körülötte a nagy tanácsadók: Csengery, Bittó, Somssich, Gorove, Pulszky s a többiek.

Szlávy szelíden utalt arra, a mi a parlamentben történt s kijelenté, hogy nem érzi magát többé hivatottnak az ország kormányzatának élén maradni. Jelenést tesz ő felségének s erről akarta a pártot értesíteni.

— Sohasem vágytam — úgymond — a miniszterelnöki magas állásra, ez állás terheihez én gyöngö vagyok s alig várom azt az időt, a mikor e terhektől megszabadulhatok. Tudjátok ti azt, hogy én őszintén beszélek s hogy fölséges urunk bizalmán kívül egyedül a ti kívánságtokra s az ország érdekében tartottam meg eddig is állásomat. De pártunk nagy vezérének rólam való véleménye elhatározásomra mindig döntő befolyással volt. Ha igyekezetemet helyeselte, hiszen

egyéb érdemem úgy sincs, mint hazafias tiszta igyekezetem, ezt mindig a legnagyobb jutalomnak tartottam; ha pedig neheztelését vontam magamra, ezzel tisztán meg van az út előttem jelölve, habozás nélkül indulok el rajta.

Beszéde nagy hatást tett ránk.

Átkozott napokat éltünk különben is. Rossz aratás, keleti dögvész, világhitelválság, pénzügyi nyomor, tömeges és milliós bukások, kegyetlen ellenzék, félesztendő költségvetési vita minden jó kedvet kiöltek. S Deák Ferencz is beteg és komor. S most még kormányválság szakad ránk.

Oda mentünk Deákhhoz, magam is oda mentem s kértük, adjon egy jó szót Szlávynak, tartsa meg őt tovább is a miniszterelnöki széken, vegye elejét a kormányválságnak egyelőre.

összeszidott ugyan bennünket, de azért teljesítette kérésünket. Szlávynak meg kellett maradni. Harmadnapra elsimult a baj. Hanem harmadnapon odajött hozzám Szlávny a körben s e szavakat mondotta:

— Te »tudós«, ha ti. még egyszer az életemben úgy jöttök segítségemre, hogy nekem tovább is miniszterelnöknek kell maradnom: akkor nekem többé a szemem elé ne kerülj, mert én úgy nézlek, mint halálos ellenségemet.

És csakugyan úgy nézett rám, mintha osztozó társa akartam volna lenni.

— Volt egy unokaöcscse, egyetlen még élő testvérén kívül legközelebbi vérrokona. Nyalka huszár-

kapitány s különben biharmegyei birtokos. Mint birtokos hátralékban volt adójával s a miatt az adóhivatalt kegyetlen végrehajtásokat intézett ellene, ökrét, lovát lefoglalta.

A huszárcapitány elment a pénzügyminiszterhez, Kerkapolyhoz, a rendes kihallgatási napon s megkérte: adjon neki halasztást. Kerkapoly éppen emberirtó kedvében volt.

— Nem adok halasztást. Tessék fizetni, önnek már csak azért se adok, mert a miniszterelnök rokona. Ha becsüli valamire a bátyját: tessék a fizetés dolgában jó példával menni előre.

A nyalka huszárcapitány dühbe jön e szavakra.

— Miniszter úr, velem ily hangon nem szokás beszélni, én tiszt vagyok a hadseregben.

— Annál inkább tessék fizetni. A tiszt urak fizetését nekem is ki kell adnom pontosan, ők se adnak nekem halasztást. Én se adok. Tessék száraz kenyeret enni, míg az adó ki nem kerül. Az ország előbb való, mint az uraskodás.

A huszárcapitány sarkon fordult, elment s két bajtársát rögtön küldte Kerkapolyhoz kihívni őt bajvívásra.

Szlávy valahogy azonnal megtudta ezt. Elfordult vele a világ ennek hallatára. Hogy a minisztert bajvívásra hívja valaki azért, mert nem adott adóhalasztást: ilyen esetről még nem volt tudomása, mióta országokat kormányoznak. Rögtön hívatta unokaöccsét, atyafiságosan összeszidta kegyetlenül s bezárta előtte házát és rokoni szívét örökre.

Ennek huszonhét esztendeje s azóta folyton idegen volt hozzá s talán csak most halálos ágyán engesztelődött ki iránta. Vagy talán még most se.

-----Egy este nagy felindulás látszott rajta, a mint belépett a körbe. Arcza piros volt, szemei haragban égtek, szokatlan gyorsasággal járt föl és alá a nagy teremben, alig akart valakivel szóba állani, de azért dohogott, káromkodott szörnyen.

Útját állottam.

— Mi baj? Kit öltek meg?

— A gazember! Látott már valaki, valaha ekkora tolvajt? No hiszen kerüljön még valaha a szemem elé!

— Mi történt hát az istenért?

— Épen most dobattam ki szobámból egy képviselőt. Ellenzéki képviselőt! Az ősszel oda jön hozzám három francziával. Előadja, hogy a francziák valami új találmány segítségével az erdei fák feldolgozásából tízszeres hasznot tudnak kiteremteni s hogy ezt bizonyíthassák, adjak nekik kísérletre a lipató-hradeki kincstári erdőből öt holdat. Ha sikerül a kísérlet: óriási hasznot hoznak a kincstári erdők. Adtam. Miért ne adtam volna? Szerződést kötöttünk, a mely szerint én adok nekik kísérletre öt hold erdőt ott, a hol ők kijelölik, fizetnek pro recognitione juris dominalis holdanként egy aranyat, ha pedig kísérletük sikerül: eladok nekik hasonló célra két ezer hold erdőt. S képzeld csak, mi történik? Most eljönnek hozzám, vezetni őket a képviselő s az a képviselő előadja, hogy kísérletüket befejezték, az teljesen sikerült s most

a szerződés alapján követelik tőlem a két ezer hold kincstári erdőt, holdanként egy aranyért. Én ráförmedek a képviselőre. »Elment az eszed? Hiszen az a két ezer hold erdő mégér egy milliót!« A képviselő azt feleli, hogy nem az a kérdés, mennyit ér; akármennyit ér, nekik jár az a két ezer hold. Dühbe jövök. »Hiszen az országé az az erdő s te mint az ország képviselője: lelkedre tudnád venni az országnak ekkora kárát?« Képzeld csak, mit felelt rá! Azt mondta: »Én most üzletember és szerződő fél vagyok, nem országos képviselő, követelem azt, a mit a szerződésem nyújt.« A gazember! Fejembe ment a vér, becsöngettem a komornyikot s megmondtam neki, hogy azt az urat vezesse ki. Így történt. Még most is alig tudom bosszúságomat lecsillapítani.«

Bizony igaza volt, hogy azt az urat kidobta. Se előtte, se utána nem történt olyan eset, hogy miniszterelnök hivatalszolgával dobott volna ki képviselőt a szobájából. Pedig talán efféle alkalom akadt volna máskor is.

Rég nem él már az a képviselő. Azután alig is élt pár esztendeig. A Wenckheim-kabinetben a fúzió után magas állása volt. Nevét minek mondanám meg?

— Huszonhét év előtt világhiállítás volt Bécsben. A nemzetközi jury tagjai összebeszéltek, hogy lejöjnek Budapestre megnézni Magyarországot. Lejöttek családjukkal s nők, férfiak voltak vagy háromszázan. Szláv estélyt adott tiszteletükre a miniszterelnöki palotában. Meghívta természetesen a törvény-

hozás tagjait is. Nem magyar díszruhában, hanem frakkban kellett megjelenni.

Minden külföldi ember mellén rendjelek sokasága csillogott.

A magyar díszruhához természetesen nem kell semmiféle ordó. E díszruha fénye mellett minden rendjel csillogása elenyészik. De a magyar törvényhozók csak egyszerű frakkban jelentek meg. Akkor még élt Deák Ferencz, akkor még a magyar képviselők nem akartak, nem is mertek rendjel s kitüntetés után futkosni, az lett tehát a furcsa tünemény, hogy az ünnepélyen megjelent hat—hét száz férfi közt az volt az idegen, a kinek rendjele volt. A nemzetközi jury asszonyai, mert ők is jelen voltak, vették ezt legelőbb észre.

Egy előkelő porosz úr megszólította Szlávyt.

— Kegyelmes uram, Magyarországon nem szokás a rendjeleket ily alkalommal felrakni?

— Szokás biz az, föl is teszi, a kinek van. Csak-hogy a magyar embernek nem szokása rendjelet kérni vagy elfogadni.

Nagyot nézett, nagyot is gondolt a porosz úr, a ki kiváló ember volt s azóta miniszter is lett, neve e pillanatban nem jut eszembe. S ezt felelte:

— Bámulom a magyar nemzetet. Nagy erkölcsi erőt bizonyít ez a nemes felfogása. S bizonyos abban Excellenciád, hogy az a felfogás mind végig megmarad önöknél?

— Azt hiszem; de abban egészen bizonyos vagyok, hogy a meddig én miniszter leszek: addig megmarad.

-----Szlávy sohasem nőült. Úgy látszik: valami rajongó vagy ellenállhatlan vagy csak mély szerelem is soha nem nyomakodott lelkére. Pedig nők körül mindig gyöngéd, figyelmes volt; jó ízlésű, nemes gondolkozása nők kedves embernek tartották. Anyagi szűkség, kényelmi indok, családfenntartás ösztöne nem volt nála.

Férfiak gyakran enyelegnek egymás közt a szerelmi dolgok kérdéseiben. Kiváltképen a képviselők. Efféle enyelgés közt egyszer azt mondotta előttem:

— Furcsa dolog ez. Negyven esztendőskoráig a szerelem üldözi az embert; azontúl hatvan éves koráig az ember üldözi a szerelmet, de aztán egyik se törődik a másikkal. Én sohasem határoztam el magamban, hogy nem fogok megházasodni s alig tudnék arról igazán számot adni, miért nem házasodtam meg.

Úgy látszik, a kezdeményezéstől való irtózás, a vállalkozási kedv teljes hiánya s a nyugalom kedvelése tartotta vissza a házasságtól.

-----Nem volt nagy szónok. A 48 előtti idők ízlése szerint hiányzott belőle minden szónoki tűz és arravaló képesség. De gondolatai világosak s tárgyiasak voltak, nyelve tiszta és egyszerű s felfogása nemes. Hangjának színe és ereje rokonszenvet keltett. Felvilágosító és vitázó beszédre mindig készen volt, de vitatkozása a tárgytól soha el nem tért. Erős támadásra, ha tűzbe jött, erősen vissza tudott vágni.

Egyszer Simonyi Ernő az ország kormányzására szükségessége képesség hiányát vetette szemére s példaként

idézte fejére azt a szakácsot, a kit a római imperator senatorrá nevezett ki.

— Hiába ölti fel — úgymond — a miniszterelnök úr a szenátori tógát, a főzőkanál kilátszik alóla.

Szláv keményen vágott vissza.

— Simonyi képviselő úr is hiába ölti fel velem szemben Cato tógáját, kilátszik alóla a lóláb.

Csaknem bajvívás lett a tüzes feleselés következtése. De Szlávynál ily eset hosszú politikai pályáján alig fordult elő egyszer-kétszer. Igaz, akkor nem is volt oly nyers a parlament hangja, mint mai napság.

Becsületes ember volt.

Tiszta kéz, kötelességét teljesítő, felelősségét mélyen érző.

Közös pénzügyminiszteri állásáról, képviselőházi elnökségéről, koronaóri méltóságáról nem beszélek. Ezek csak cifraságok. Ezekre kisebb ember is elégséges lett volna. A közös pénzügyminiszterség fontos állássá vált ugyan Kállay kezében, de Szláv korában Bosznia inkább csak katonai kérdés volt még.

Nem volt nagy ember. A nemzet megbecsülte, a király megszerette. De időnkénti hatalmát s nagy befolyását soha nem használta fel se maga, se barátai vagy rokonai számára önző érdekekből. Még hiúságáért se áldozott fel a közből semmit.

A parlament, a törvényhozás s a királyi trón környezete a legjobb férfiak egyikét vesztette el benne.

MOLNÁR ALADÁR.

(Veszprémmegyei nemest család utolsó ivadéka. Távoli rokonom, együtt tanultunk Pápán 8 együtt voltunk törvényhozók. író, tanár 8 képviselő volt. Iratai bölesészeti s főleg pedagógiai kérdésekkel foglalkoznak. Ismerősei, kartársai nagy reményeket kötöttek jövőjéhez. Szül. 1889-ben, meghalt 1881 aug. 16-án. Apja Molnár Dénes 1848-iki képviselő volt.)

Eltemették. A sír bezárult felette örökre. Ott a nagy víz partján Balaton-Füred fölött van egy kopár domb. Lombos erdő nem árnyazza. Patak csörgése nem űzi el némaságát. Ő templomnak pusztuló romjai állanak tetejében. A lángoló nap nappal, a csillagsereg éjjel szabadon nézheti a dombnak avar fűvét. És az avar fű közt a sírhalmokat.

A legújabb sírhalom Molnár Aladáré.

Negyvenkét éves volt és én huszonhét éven át voltam ismerőse és barátja. És versenytársa a szónak nemes értelmében. Én neki, ő nekem. De ő erősebb volt mint én; többet dolgozott, mint én s gyermekkorunk magas ábrándjainhoz közelebb jutott, mint én.

Mit ért?

A SZÍV elporladott, a lélek elhamvadt, célját nem érheté. A nagy munkásságnak, a keserű fáradozásoknak, az örökké eszmeszomjas lélek búvárlatainak csak

gyenge töredékei maradtak utána, melyekhez hiába köti a hú barát az emlékezetnek szakadékony pókfonalát. A fonál elszakad, vihar is elsöpri s egy emberöltő múlva kinek jut eszébe a nagy küzdelem, a sok szenvedés, mely a nemes szívet elsorvasztó. A töredékes művek, a nagy lélek romjai ott állanak, mint a füredi temető templomladékai. Elhagyatva, födetlenül, senki sem építi tovább.

Volt húsz év előtt egy közös barátunk. Tolnaynak hívták. A pápai kollégium falai közt ő, én és Molnár Aladár a tudománynak és az ifjú szív álmainak magas élvezetében sok időt tölténk együtt.

Tolnay szegény fiú volt. A legszomorúbb nélkülözések közt tölté az életnek legszebb korát, a gyermek és ifjú éveket. De lelke nagy eszmékbe volt szerelmes és ő nélkülözött panasz nélkül s edzé szellemét fáradalom nélkül.

Huszonkét éves volt, mikor az élet ösvényén pihenőre jutott. Nélkülözései megszűntek, anyagi jobbléte biztossá lön s a mindennapi kenyér gondjaitól menten szárnyalhatott fel szelleme a magasba.

Szép nyári alkonyaton együtt beszélgeténk négyen. Aladár, az ő jó apja, ön és a szegény ifjú. Annál a háznál, a honnan tegnap Aladár koporsóját vitték el a temetőbe. Az ég tele volt csillaggal s a Balaton csillagfényvel. Zsamokkény uralkodott a haza fölött s a szegény ifjú lelkesülten beszélte terveit, miként fogja ő nevelni az ifjúságot, miként teremt hú fiaikat a hazának, minő eszméket ültet el az új nemzedék szívében, miként lesz egykor boldog és dicső a haza.

Másnap a szegény ifjút eltemette a Balaton, s harmadnap hideg testét, kihűlt szívét eltemettük mi ama kopár domb tetejében.

— Lásd Aladár, — mondám, midőn visszajöttünk a temetőből. — Szegény Tolnay nélkülözött, szenvedett, éhezett, fázott és dolgozott. Most kezdett megszűnni szenvedése, most már lelkének kincseit akarja kiaknázni, s ime most meg kellett halnia. Vájjon érdemes-e egyébrt is küzdeni, mint a pusztá életért s annak örömeiért?

Aladár komor volt. Nézte lábai alatt azt a földet, mely nyugodtan engedi meg, hogy kebelében bárkinek is sirt ássanak. És azután hideg arczal mondá:

— Érdemes küzdeni igenis, hátha a mi sorsunk nem az lesz, a mi Tolnayé. És ha az lesz is: a kötelességet teljesíteni kell.

Elköltözött barátom! A te sorsod csakugyan az lett, a mi ama szegény ifjúé. Pedig te csakugyan teljesítéd kötelességedet.

*

**

Néhány nap előtt beszéltem vele utoljára. Fáj visszaemlékezmem az utolsó napokra, melyeket vele együtt tölték vagy együtt töltheték. önző az ember és gyenge. S a mikor a politikában fáradt lelket akarám pihentetni: kerülém őt, mint a politikának szintén egyik bajnokát. Nem szenteltem neki annyi figyelmet, a mennyi kötelességem lett volna. Azt hívém, van időnk még együtt s elfeledém vagy nem jutott eszembe, hogy haldoklóval állok szemközt, ki gyermekkori barátom.

Ott laktunk Gleichenbergben egymás mellett. A hegyszakadék felett áll két nyári lak, melyet én magyar kolóniának neveztem el. Az egyiknek neve: Franzensburg; itt lakott Aladár. Közvetlenül mellette a másik, melynek neve: Minna's Waldruhe. Itt laktam én. Ablakom alatt fenyves liget közepén állott egy kis méhes s egy kis erdei kápolna. Ide fáradt lelkek, amoda fáradatlan méhek jártak mézet gyűjteni és üdvösségei.

A kis kápolna mellett tölté el a délutánokat. Fapam-lagon fekve, az asztalon kártya és orvosságos üvegek, körülötte rokonok, tisztelők, jó barátok. Itt szoktam őt meglátogatni s ide jött hozzá naponkint az orvos is, közös jó barátunk a pápai időkből. Aladár örök láz által gyötörve, folyton élénken társalgott. Lecsüngött fejét csak néha veté fel, hogy hervadó arczával oda tekintsen a hegyoldal lombos fáira, melyeken a nyugovó nap sugára reszketett.

Minő határtalan volt az emberszeretet az ő szívében!

Vidám nő- és férfitársaságom volt, mely órákat töltött el hangos csevegésben lakásom erkélyén. És ő a közelből gyakran ballá az én hangomat és aggódott rajtam. Dr. Závorynak, ki az én orvosom is volt, azt mondá egy este:

— Doktorom, figyelmezted Eötvöst, ne beszéljen oly hangosan, meg találna neki ártani!

A halálos beteg, kinek már csak öt napja volt az életből, barátja egészségén aggódott.

*

**

Doktorunk figyelmeztetett, hogy a legrosszabbtól kell tartani, beszéljem rá Aladárt a hazamenetelre. Ha — úgymond — ezt ő javasolná neki, gyanút keltene benne.

Megkísértettem. Épen Szilágyi Virgil beszélgetett vele.

— Aladár, — mondtam, — van-e étvágyad? Nincs. No nekem sincs. Hossz hely ez nekünk. Én holnap megyek Füredre. Jer velem. Tudod, otthon mégis más, mint itt. A balatoni lég, a jó szőlő, a mi szokott ételünk: az majd helyre hoz bennünket. Jer velem. Akármit beszél a doktor: ne törődjél vele. Különben megkérdem őt is, vagy kérdezd meg magad.

Szilágyi Virgil szintén helyeslé javaslatomat.

Aladár a fejét rázta.

— Jó lenne, — monda, — magam is szeretném, de lásd igen gyenge vagyok. Meg kell vámom, míg lázam egészen elmúlik. Most már nem megyek innen, míg egészen föl nem épülök. Érzem, hogy nemsokára egészen jobban leszek.

Ez történt 12-én. A következő napon csúf esős idő következett, mely az egészségesnek is elvette kedvét. De neki megszűnt halálos láza. Megszűnt egy egész napra. Fölkelni sem tudott, oly gyenge volt, de a halálos beteg lelkében volt egy áldott csalódás, mely őt azzal biztató, hogy betegségének rövid időn vége lesz.

Hiszen közel is volt már az idő, a mikor vége lett.

Még egyszer láttam, még egyszer megszorítani elszáradt kezét, fáradt szemeivel még egyszer rám tekintett.

A következő napon elhagytam csendes szomszédságát. Egy vad madár röpkedett Gleichenberg ligetein, mely-

nek hazája a magyar alföld délibabos vidéke. A vad madár elszállt onnan és én sem maradhattam tovább. Aladárt nem láttam többé.

Harmad napon Somogyban hallám a rettenetes hirt, hogy meghalt. Szívem megnyilallott. Miért nem tudtam azt a három napot még bevárni?

*

* *

Ismertem apját és jó édes anyját is. Talán némi távoli rokonság is kapcsolt családjához. Jó apja engem is figyelmére, barátságára méltatott.

Mikor még tanulók, de már nagy tanulók valánk, szóba jött köztünk az életpálya, melyet választani fogunk. Elöttem és Aladár előtt is akkor a nagy francia és angol szónokok s államférfiak lebegtek eszményképül.

— Én jogász leszek, — mondám, — független akarok lenni, s egyéb pályán ma nincs függetlenség. S ha majd egykor szabad lesz a nemzet: e pályán lehet legjobban szolgálni őt.

— Nem úgy van öcsém, — monda az öreg Molnár. — Csak a lelkész, csak az egyháznak szolgája lehet egészen független. A nemzet nem lesz szabad, a zsarnok pedig nem tisztel semmit, csak az istent, mert az istent kollegájának tekinti. És ha Aladár hallgat reám: ő pap leend.

Aladár pedig végtelen gyöngédséggel szereté szülőit, s bár vágya volt a politikai pálya, hova utóbb is eljutott: lelküzdé vágyát, hogy jó apjának kedve ellen ne cselekedjék.

Ez volt az indok, a miért a papi pályára készült.

*

* *

Élettörténetét elmondák a lapok nagy bőséggel. De hogy minő érzelmek társaságában növekedett fel, miként szerette őt apja: arról én mondok el egy kis eseményt.

Molnár Dénes, az apa, épen tíz év előtt halt meg Balaton-Füreden, ősi szőlejében. Vagyonos ember volt ugyan, nagy megyei hivatalokat viselt, de a nagy nemzeti szerencsétlenség, a forradalom, az üldöztetés, a bűjdosás elvitte a vagyont, csak az ősi szőlő maradt meg.

Sokáig beteg volt az öreg. Érezé a közel halálnak szellőfuvalmát. Egy szép őszi napon már gyümölcsösét se látogatható meg. Aladár Franciaországban utazott. Kérdezém az öreget: értesítsem-e Aladárt?

— Nem édes öcsém, — mondá, — szegény Aladár meg találja ijedni, azt gondolná, halálos beteg vagyok.

Beszélgeténk a szőlő és gyümölcssterméről. Az öreg szomorúan mondá:

— Nincs kedvem édes öcsém, érzem, hogy meghalok; szilvám nem termett; pedig Aladár nagyon szereti azt és én nem tudok neki télre eltenni. Ha haza jön és én már nem leszek a világon, még tán azt is gondolhatná, hogy én elfeledtem szilvát tenni el az ő számára. Mondd meg neki édes öcsém, nem feledtem el, csakhogy nem termett az idén.

Nóm is ott volt, kicsordult szeméből a könny, hazafutott s negyed óra múlva oda hozott egy véka szilvát.

— Itt van édes bátyám, főzessen be, a mennyit akar s aszaltasson is, a mennyit szokott Aladár számára.

Ha van a haldokló szemében áldás és annak az

áldásnak van ereje: akkor nőmnek boldognak kell lenni.

Úgy nézett rá a jó öreg.

Másnap meghalt.

A kit ily mélységes szeretet növelt fel: annak jó embernek kellett lenni. És Aladár jó ember volt. Annak a földnek, melybe pora vegyül, szentnek kell lennie.

RÉVÉSZ IMRE HARAGJA.

(Révész Imre debreczeni pap és tanár s nagy kálvinista író a történet és jogtörténet hazai mezején. Szül. 1826 jan. 26-án, meghalt, 1881 febr. 18-án. Képviselő az 1861-iki országgyűlésen. Nagy és becses művei láttak napvilágot)

Révész Imre az ötvenes és hatvanas évtizedek legkiválóbb, legnagyobb irodalmi alakjainak egyike volt. Ha Budapesten székel és nem Debreczenben; ha irodalmunk és hazánk általános történetének ép oly figyelmet szentel, mint a protestáns egyház ügyeinek; ha az ország központjának szellemi életével s a fővárosi időszaki sajtóval gyakoribb és állandóbb érintkezésbe lép: köre, hatása, iskolája nagyobb s jótékonyabb lett volna, mint irodalmi férfiaiunk bármelyikéé, kiknek neve negyven év óta, a függetlenségi harcz lezajlása óta fölmerült.

Egyénisége hatalmas volt. Esze, tudása, erkölcsi fönsége rányomakodott mindenkire s ellenállhatlan szeretetet és bizalmat gerjesztett mégis mindenkiben. Jó ember volt, mint igaz próféta; komoly, volt és lelkiismeretes, mint őskori bölcs; tudott lelkesülni az igazságért, mint a világforradalmak legnagyobb hősei; szerény volt, mint maga Kálvin, kihez hasonlónak lenni

vagy legalább hasonlóságra törekedni volt lelkének legmagasabb eszménye. És mindezekben felül magyar volt egyéniségében és irodalmi műveiben úgy, mint tudósaink és költőink közül igen kevés.

A magyar protestáns egyház publicistái közt a 16-ik és 17-ik század nagy alakjai óta hozzá hasonló nem volt senki. Ez egyház történeti alkotmányának s közjogi állásának ép oly nagy és ép oly tekintélyes bűvara volt ő, mint a minőnek Deák Ferenczet tekintettük a hazai közjogban. És csodálatos véletlene a sorsnak, hogy neki éppen Deákkal kellett összeütközni s éppen jogtörténeti kérdésben ama rövid, de dicsőséges politikai pályán, mely neki saját vasakaratóból részül jutott.

Ép e rövid politikai szereplésről akarok én most megemlékezni. Erről és egyúttal arról a „szavazásiról, melyről 1881. évi február 19-én a képviselőházban megemlékeztem s melyre nézve Tisza Kálmán felvilágosító nyilatkozatot tett. Nekem úgy tetszik, hogy a kettő között valóságos, noha titkos s eddig tudtomra föl nem fedezett összeköttetés létezik. Révész életének s működésének ez ugyan csak legkisebb része, de nem legérdektelenebb.

Az 1861-iki országgyűlésnek csak háromszázhuszonöt tagja volt a képviselőházban. Sem Erdély, sem Horvátország, sem Fiume nem volt benne képviselve, miután ez országrészek meg nem hívtak.

Két párt állott szemközt egymással. A határozati párt, mely a főszavazás előtti napokban százhatvannyolc főre

becsültetett és a felirati párt, melyről ugyanakkor azt hitték, hogy csak százötvennégy tagból áll. Amannak elismert és föltétien tekintélyű vezére volt, míg élt, gr. Teleky László, emennek vezére volt Deák Ferencz.

Teleky elhunyt május 8-án, ép azon a napon, melyen Deák akarta fölirati javaslatát előterjeszteni. Az ő elhunytával hozzá hasonló tekintélyű pártvezér nem találkozott a határozati pártban. Az akkor még csak harminczegy éves Tisza Kálmán pártvezérsége azonban már előre veté fényét vagy árnyékát, noha mellette Ghyczy Kálmán, Nyáry Pál, Bónis Samu sőt Révész Imre is legalább hasonló tekintélyben állottak. Annyi bizonyos, hogy az ország nagy közönsége Révész Imrét nagy beszéde után határozottan a párt első rangú vezérének tekinté s benne jövendőnk nagy tényezőjét szemlélte.

Az akkori hírlapok egyáltalán nem képesek vissza-tükrözni az akkori hangulatot. A két főlapban, a „Pesti Naplóban és „Magyarország” -bán közöltettek a parlamenti beszédek, de azokon kívül úgyszólván semmi. Az országgyűlésről, a korridor élceiről és észrevételeiről, az egyes beszédek külső hatásáról, a parlament esetleges külalakjáról, egyes szónokok plasztikájáról a hírlapok meg nem emlékeztek. A Pesti Naplót báró Kemény Zsigmond szerkeszté, a Magyarországot Pompéry János. Egyik sem akart vagy egyik sem tudott részletes krónikát írni parlamenti személyekről és eseményekről. Mindkét lap lapja volt egyúttal mindkét pártnak. A pártklubok benső életéről, a Tigris-ben, Aranyas-ban, vármegyeházban, Deák lakásán tartott

értekezletekről alig maradt valami számbavehető dolog följegyezve. Legalább a nagyközönség hírlapok útján édes keveset tudhatott meg mindezekről.

De Révész Imre szerepének nagyságát tudta, sejtette az egész ország.

Annál kínosabb volt a meglepetés, midőn meghallóttuk, hogy Révész lemondott a képviselőségről, szó nélkül haza ment Debreczenbe s örökre letett a politikai szereplésről.

Nagyon emlékezem az akkori időkre. A nemzet nagy tömege sokkal izgatottabb volt, mintsem hangulatának az országgyűlési pártok bármelyike is megfelelhett volna. Gyászoltuk a nemzet halottjait. Széchenyiért, Telekyért, Palóczyért száz meg száz requiem tartatott. Számítottuk az időt, mikor tör ki a háború, mikor jön hozzánk Napóleon és Garibaldi, mikor jönnek haza Kossuth és társai, úgy tetszik, mintha a nemzet akkor minden pillanatban kész lett volna a forradalomra.

És a mikor ilyen hangulatban volt a nemzet, akkor az országgyűlés a pragmatica sanctióról beszélt s egy hónapon át kilenczven szónok azt fejtegette, vajjon mit jelent a pragmatica sanctió s mennyiben egyez vagy nem egyez meg ezzel mindaz, mi 1848 márczius 15-től kezdve 1861 április 2-ig történt.

Ekkor állott elő Révész Imre a felirati vitának huszadik napján s dörgő hangon belekiáltott a zsvajjba: »Mit vitatkozunk mi a pragmatica sanctio fölött? Ilyen szörnyeteget nem ismer a magyar közjog, tiszta ettől a corpus juris; van örökösödési törvényünk ugyan

de annak neve nem *pragmatica sanctio*; van ugyan *pragmatica sanctio* is, de az Magyarországnak nem törvénye; könnyelmű volt még a 48-iki törvényhozás is, mely e fatális szót legelőször igtatta törvénybe. Mi állunk a népfőlségi jogoknak s a történeti alkotmány-nak alapján,«

Ez volt az igazi hang, mely akkor tetszett az ország nagy közönségének. Révész Imre ebben a pillanatban az ország előtt ünnepelebb férfiúvá vált, mint a két parlamenti pártnak bármely tagja. Elképzelhető: minő kínos benyomást tett, midőn pár nap múlva híre futamodott, hogy Révész örökre lemondott a politikáról.

Sokan ma azt hiszik, hogy Deák Ferencz hatalmas czáfolata kényszeríté Révészt a visszavonulásra. De ez tévedés. Révész Imre május 31-én tartá nagy beszédét, június 2-án írta meg s küldte el Ghyczy Kálmánhoz, a parlament elnökéhez lemondó levelét, június 3-án olvasták ezt fel a parlamentben s 4-én, következő napon tartá Deák zárbeszédét, melyben kizárólag Révész érveivel foglalkozott.

E zárbeszéd tehát nem üzte el Révész Imrét. Nem is üzheté. Deák maga mély meghatottsággal fejezte ki a házban sajnálatát Révész eltávozása fölött. »Révésznek végképi távozását — úgymond — fölötte sajnáлом. Nem szokásom üres szavakat mondani, bókokat még kevésbbé, de tisztelem észtehetségét s jellemének szilárd-ságát s azért ismétlem, hogy távozását vesztességnek tartom. « — Ily szavakat Deák ritkán ejtett ki egész életében.

Révész Imre visszavonulását én másutt látom indo-

kolva. Az ő vasjelleme és puritán gondolkozása a politikában nem működési ügyességet s alkudozási szerencsét, hanem mélységes hitet és rendíthetlen kötelességérzetet keresett. És épen ezt nem találta meg a határozati párt több tagjában.

A nagy szavazás június 5-én történt. A határozati párt vezéreinek egy része már május utolsó napjain azon gondolkodott, miként lehetne kivinni, — hogy százhatvannyolcz kevesebb legyen — mint százötvennégy, s hogy a többségben levő határozati párt a szavazásnál kisebbségben maradjon a felirati párt mellett.

Azt az alattomos, vakandok munkát, melynek ide kellett vezetni, kétségkívül észre kellett vennie Révésznek is. Nekem úgy tetszik, hogy a vita előhaladt stádiumában, midőn az emberek már kezdtek elállani a szótól, ő a maga példás szerénysége mellett csakis azért szólalt fel, hogy elejét venni törekedjék az árulásnak. Legalább megmondá beszédében, hogy inkább haza megy, mintsem ilyenre gondoljon is.

Ha ő felségéhez — úgymond — sem mint koronás királyhoz, sem mint törvényes trónörökshöz fel nem írhatunk: nem írhatunk hozzá másként, mint meghódítottak a hódítóhoz. Ezt pedig mi, kik népfőlségi jogoknak és történelmi alkotmánynak vagyunk képviselői, őrei és védelmezői, semmiképen nem tehetjük, mert ez nem egyéb lenne, mint az alkotmányos és jogi álláspontnak tetteges elhagyása vagy legalább ignorálása. A mit én ugyan részemről, mint hazámnak egyik képviselője, soha nem teszek s készebb vagyok

inkább hazamenni, mintsem hogy a népfölségi jogoknak s a történeti alkotmányok álláspontját csak egy percre is elhagyjam!

Így beszélt Révész. És a hogy beszélt: úgy cselekedett. A mint vette észre, hogy határozati párti férfiak alkuba bocsátkoznak: retentő harag és bánat ülte meg lelkét, fogta utazó-táskáját, vasútra ült, nem szólt még barátainak sem s otthagyta az országgyűlést, mint szent Pál az oláhokat. Lelke, mely fenséges volt, nem tűrhető a vásárt, mely piszkos volt.

Június 5-én háromszázhuszonkét élő tagja volt a képviselőháznak. Ezek közül jelen volt a házban háromszázkilencz. Ghyczy az elnök nem szavazott, Zsamay Imre tornamegyei követ, midőn felhivatott a szavazásra, harsányan kijelenté: »Nem szavazok.« A feliratra szavazott százötvenöt, ellene pedig százötvenkettő. Így bukott meg a határozati párt, nagy többsége daczára is. Mert Almássy Pál és gróf Szapáry Gyula hevesmegyei, Hajnik Pál pestmegyei és Kálóczy Lajos györmegyei követek, noha a határozati párthoz számítottak, a feliratra adták szavazatukat s ezen kívül távol volt tizenhárom képviselő, köztük tíz határozati párti. A távollevők közt volt Prónay József, Domahidy Ferencz és két bihari követ is, Tisza Kálmánnak mindannyian benső hívei.

A szavazás alatt Deák Ferencz ott szívarozott a múzeumi nagy előteremben. Hajnik Pál, szintén konvertita, mosolyogva ment hozzá s látván Deák haragos arczát, kérlelni akarta s halkán mondá neki:

— Bátyám, győz a felirat!

— Kurvák vagytok, nem férfiak, — mondá Deák fékezhetlen haraggal s elfordult Hajniktól.

Van tanú, ki hallotta e rettentő szavakat.

Juraszek Ferencz, a képviselőház titkára, később Székesfehérvár polgármestere s országgyűlési követe épen ott állott Deák közelében, ő ma is élő tanúbizonyosság.

Hejh mennyi szavazási alku folyt azóta a törvényhozás palotáiban! De Révész és Deák szent haragja még se lobbant fel senki szívében azóta.

Egyszer előhozta Deáknak ezt a jelenetet, ő azt felelte, a szavazás idején már nyilvánvaló volt, hogy Bécsben nem boldogulunk se a felirattal se a határozattal. Az országgyűlés méltóságát tehát jobban emelte volna, ha a határozati többség nem hátrál meg önmagától.

De Révész előtt többé a képviselőséget még csak elő se lehetett hozni.

SZENDE BÉLA.

(Szende Béla született 1828-ban, meghalt 1882 augusztus 18-án. Vitéz honvéd, 1849-ben Buda vára bevételékor a legelsőek egyike a falon és a várban. Később ügyvéd a Bán-ságban, a kiegyezés után képviselő, majd honvédelmi miniszter haláláig.)

Bizalom, tisztelet és barátság kötött hozzá engem is régen, tíz év előtt, mikor még egy politikai párthoz tartozánk, mindennap töltöttünk együtt egy vagy két órai időt. Vagy a parlamentben, vagy a klubban, vagy este a vendéglőben. Miniszteri hivatalában csak kétszer volt velem dolgom. Mindkét találkozásom emléke az ő nemes gondolkozását, az ő napsugártiszta honfiéretét bizonyítja. Megérdemli, hogy följegyezzem mind a kettőt.

Hálópokróczot szerzett be a honvédlegénység számára. Megrendelte: mekkora legyen annak széle, hossza, vas tagsága, súlya. A veszprémi csapók is jelentkeztek vállalkozásra a brassói és ausztriai iparosok mellett. Csak hogy a veszprémi csapók olyan pokróczot egy darabban szőni nem tudtak, de két darabból még a kívánat szerintinél is jobbat tudtak csinálni. De hiába volt minden ajánlatuk, minden kérelmük: elutasították őket mindenütt.

Egyenesen elmentem a miniszterhez Budán a várba s elmondtam előtte a veszprémiek panaszát.

— Jaj tudós, nem segíthetek a veszprémiek dolgán, volt felelete.

Megjegyzem, hogy engem ő is, más is a Deák-pártban »tudós« néven nevezett, ha bizalmasan szólt hozzám. Persze csak tréfából, nem komolyan.

Én duzzogtam feletén s összeszidtam egész intendatúráját és hadbiztosságát e pedantériáért.

— Hiába szidsz bennünket tudós, — szólt — a rendet megbontani nem szabad. Hanem hát mondd meg csak nekem, magyar emberek azok a te veszprémi csapóid?

— Tősgyökeres magyar emberek ezer esztendeje.

— No, úgy mégis nekik adom a pokrócz-szállítást. Inkább övék legyen a haszon, mint a brassói szászoké. Majd beszélek kéz alatt Cserhalmayval.

S a veszprémiek csakugyan megkapták 1874-ben a pokrócz-szállítást.

*

* *

Ezelőtt három vagy négy évvel meghallottam, hogy egy 48-as honvéd barátomat nyugdíjazni s ekként szolgálataból elbocsátani akarnak. Ugyanakkor a hírlapok szélteben pengették, hogy a honvédségtől el akarják kergetni a 48-iki elemeket mind.

Elmentem hozzá egyenesen.

Évek óta nem találkoztunk már s most hogy találkoztunk: ő még mindig miniszter, én pedig neki is, minisztértársainak is legerélyesebb ellenzéke.

Elmondtam neki jövetelem okát, s keményen kikeltem azon irány ellen, mely a 48-iki elemektől meg akarja fosztani a honvédséget. Komoly arczczal hallgatta végig pattogásomat s azután szeliden mondá:

— Nincs igazad pajtás, míg én leszek ezen a helyen addig a 48-iki honvédeket nem üldözheti senki, hiszen magam is csak az volnék, ha volnék.

*

* *

Szerényebb embert nem ismertem soha. A megteste-sült kötelességérzet s a megtestesült hallgatóság volt önmagáról és saját dicsőséges tetteiről nem hallottam beszélni, két esetet kivéve, soha. S akkor is csak azért beszélt magáról, hogy másokat dicsérhessen. Legalább háromszor megkértem: mondja el, miként mászta meg 1849-ben Buda várát, de mindig másra vitte át a beszé- det készakarva.

Hanem Budavár ostromából mégis elbeszélte egyik kalandját.

Fent volt már a várban s zászlóaljának élén vonult előre az úri-utczán a királyi várpalota felé. Görgey kiadta a napiparancsot, hogy kegyelmet nem szabad adni senkinek, a ki fegyverrel áll ellent s szabad a zsákmány pár óra folyásig.

A mint egy ház előtt elmegy: épen egy osztrák katonatiszt akar kijönni kapuján kezében kivont fegy- verrel. Egyszerre három-négy honvéd ugrott oda, hogy leszúrják.

Szende észrevette, hogy a tiszttal mellett ott van neje és egy kis gyermeke is. Hirtelen oda lépett, leütötte a honvédek szuronyát és azt mondta a tisztnek:

— Nem szabad önnek e házból kijönni, míg értem nem küldök. Legyen nyugodt.

S aztán oda fordult a honvédekhez.

— Fiaim, neje és kis gyermeke szeme láttára nem szabad ezt a tiszttal leszúrni, őrizték meg ezt a házat.

Bezáratta a kaput, oda rendelt önmagának két legényt és a vár teljes elfoglalása után maga kereste fel azt a házat, hogy átvegye a tiszt fegyverét és őt magát mint foglyot átadja az új várparancsnokságnak. Az asszony és gyermek térden állva akartak neki életükért kezet csókolni. Szende ezt meg nem engedte, de még a nevét se mondta meg a megmenekült osztrák tisztnek.

Ez pedig egy ismert nevű horvát családból származott és később a zsarnoki boszú borzalmas napjaiban a temesvári helyőrségben magas katonai rangot viselt.

Egyszer meglátja ott Szendét valami rendőri vagy katonai hivatalban.

Szende akkor üldözött internált, rendőri felügyelet alatt álló szegény ember volt, polgári ruhában. Akkor is zaklatás gyanánt rendelték a hivatalba.

Az osztrák tiszt csak nézi, nézi mereven. Egyszer hozzá fordul.

— Volt ön honvéd 1849-ben?

— Voltam.

— Jelen volt ön Budavára bevételénél?

— Jelen.

— Nem ön mentette ott meg ebben és ebben a házban egy osztrák tisztnek és családjának életét?

— Meglehet, nem emlékszem már.

A tiszt elszietett s pár perez múlva nejét és gyermekét oda hozta.

A nő egyszerre biztosan felismerte Szendét s ő a hála kitörő nyilvánulásai közt többé nem tagadhatta nemes tétét.

Ez osztrák tiszt rögtön elkövetett mindent, lótot-futott a legmagasabb helyekig, hogy Szende minden üldöztetéstől megmenekedjék, sőt ügyvédi diplomáját s az ügyvédekés jogát is visszanyerje.

Ez után és így lett gyakorló ügyvéddé.

*

* *

Volt Lúgoson egy kliense, a ki később Veszprémbé költözött.

Midőn Szende miniszterré lett, ez a kliense kérdező tőlem, hogy ugyanaz a Szende Béla-e a miniszter, a ki Lúgoson ügyvédkedett.

— Ugyanaz, — mondám, — de miért kérdi?

— Kérem, az olyan derék, becsületes ember volt, sohasem tettem volna fel róla, hogy még miniszter is lehessen.

Elmondám Szendének e vastag anekdotát. Még csak el se mosolyodott, mikor mondá:

— Bizony, tudós, magam sem hittem soha, de nem is örülök neki most sem.

*

* *

Oly szelíd ember volt, mint maga az irgalmasság. Ha haragudnia kellett volna, akkor csak elkedvetlenedett. De ha nevetnie kellett volna: akkor is csak komoly maradt. Tele szívvel, tele jó kedélylyel, de azért nevetni alig emlékszem, hogy hallottam volna.

Régóta beteges volt már, régóta küldözgették orvosai fürdőkre. Elhízott, teste elnehezedett és sokan mondták sok évvel ezelőtt már, hogy nem sokáig húzza, egyszer csak összeroskad. Ő is tudta, de önmagáért egy cseppet sem aggódott, hanem családját az imádásig szerette.

Egy álma, egy vágya, egy reménye volt: letenni a miniszterséget, letenni a politikát s elvonulni Gavasdiára, Szendelakra s élni és gazdálkodni ott szerettei körében.

Néhány év előtt Lúgoston voltam s ott mutatták nekem a távolban Gavasdiát. Haza jöttem, mondtam neki: láttam családi fészket a távolból.

— Ne emlegesd pajtás, ha ott nem lehetek, rágon-dolni se szeretek.

*

*

*

Ellenjelöltek voltunk a múlt képviselő-választásnál a szegedi első kerületben. Midőn találkoztunk, féltréfásan mondá:

— Nem hittem volna, tudós, hogy mi még így is szemközt állunk egymásal.

— Lehet még azon segíteni, — mondtám.

— Lehet ám, de nem addig, míg miniszter leszek.

*

*

*

Most már nem miniszter. Most már nem állunk szemközt egymással, ő elment haza, a hová vágyakozott s elbúvik a sírhant alá, a honnan csak fényes emlékezetek jár el hozzánk a vitéz honvédnek, a jó hazafinak, a hú barátoknak s a becsületes magyar embernek. Elfelejtjük az államférfi gyöngeségeit és sokáig meg fogunk emlékezni az embernek erényeiről.

Régi alak volt már, nem is egészen illett a mai nemzedékhez. Zsinóros atillája, fényesre kefélt magyar csizmája is kirítt már a miniszteri piros székek közül. De még jobban kirítt szelleme, gondolkozása, egyéniségének nemes táblabírói egyszerűsége. Politikai életünk zavaros szenvedélyének viharai úgy vonultak el csak az ő lelke fölött, mint az égi háború az aranyásóbányász fölött, ki sem a villámlásnak fényét, sem a menydörgésnek csattogását nem veszi észre a földnek kincses méhében.

A régi gárdának ismét egy oszlopa dőlt ki. Függetlenségi harcunk dicsőséges hősei ismét egyik bajtársukat veszítették el. Kevesen vannak már s a kik vannak, azok is kidőlnék nemsokára. Mint a luxori sphynxek fenséges oszlopsorozatát a beduin: úgy tekinti szemünk e hősök táborát, mikor visszanezünk a fényes múltba. Az oszlop omlik, omlik s századok folytán lassanként kidől valamennyi: de a beduin tudja, hol álltak ama ragyogó építmények s az évezredek előtti nagy tettek emléke szent lelkesedést gerjeszt szívében.

Úgy vagyunk mi nemzeti harcunk hőseivel. E hősöknek innen-onnan csak neve marad meg

a serdülő nemzedékek kincse gyanánt. De ez a kincs olyan örökség, a mely el nem fogy soha, a melyet idegen faj el nem foglal tőlünk soha.

Ha ez is elfogy, ha ezt is elyesztenők: akkor már e földön nem lesz többé magyar. Pedig ez örökké lesz.

Adjon isten — ád is — jobb fiaikat a hazának, mint az eddigiek voltak; mi azonban, csüggedt kornak szegény napszámosai megelégszünk azzal, ha legalább szívünk érzelmeiben lehetünk méltók ama nagy idők fényes alakjaihoz.

Szende Béla is egy volt közülök, áldásunk emlékezetén!

LŐW TÓBIÁS.

(A leghíresebb magyar rabbinak, Lőw Lipótnak fia. Szül: 1844 jún. 5-én, meghalt 1880 január 7-én. Hírlapíró, jogtudós, legutóbb Kozma Sándor hír. főügyész oldalán hír. főügyész helyettes. Kiváló tehetség és jellem.)

Szép tavaszi nap volt márczius 24-én. Föl a budai várba, a »Fortuna« épületbe ballagtunk fel védők, közvádlok, hírlaptudósítók, vádlottak, kíváncsi közönség, gyalog, siklón, fiakkeren, bele-beleütközve egy-egy esküdt úrba, ki komoly arczczal mászta a hegyet, hogy ítéljen ma elevenek és holtak felett.

Az az, hogy nagyon is elevenek felett. Az »Egyetértés«-nek két ifjú munkatársa, László és Rudnyánszky barátaink voltak megidézve a haragos közvádlo panaszára bíróságnak pöcsétes végzésével, hogy Vácra sétáljanak, a miért a kaszinó előtti zavargásról lelkes czikkeket írtak lapunkba.

Kora reggel, pontosan a kitűzött órában siettem meglátogatni a királyi ügyészt, Séllyei barátomat. Azt hittem, megint ő lesz közvádlo ellenfelem s megint egész erővel akarja védenzeim nyakát kitekerni. Előre is szép szóval, tréfaszóval akartam őt ifjú barátaim iránt

kiengesztelni, noha tudtam, hogy törekvésem hiában való léssen.

Szobájában Lőw Tóbiást találtam.

Régóta nem láttam már. Tán hat éve múlt, hogy utoljára találkoztunk. Régi ismerősöm volt már, de utaink nem haladtak együtt s a véletlen találkozásra Budapest mégis nagy erdő. Most, hogy láttam, első pillanatra őt is csak hallgató közönségnek véltem, Tudtam, hogy beteges s nem hittem, hogy az esküdt-széki párviadal izgalmainak neki menjen.

Tévedtem. Első szava mindjárt az volt: Együtt fogunk ma megfürödni az esküdt-széki fürdőkádban c. Értette alatta azt a rettenetes izzadást, melyet a szűk terem, a nagy publikum s a szónoklás nehéz mester-sége fog belőlünk kisajtolni.

Arcza halvány volt. Színe hervadt, mintha hosszú halálos betegségből kelt volna fel. Sem ő, sem én nem hittem, hogy ilyen betegségben csak ez után, csak néhány nap múlva fog lefeküdni. Pedig tán mindketten hihettük volna. Arczbőre már akkor oly fényes volt, mint szokott lenni azoké, a kik már többé nem vádolnak és nem védelmeznek senkit, még önmagukat sem.

Politizálni kezdtünk. Míg az esküdt urak összeszed-köznek: van a politizálásra elég idő. Ő nem volt poli-tikus, hanem igazságügyi szakember. A miből termé-szetesen következik, hogy szidta az igazságügyi politi-kát, kormányzatot és igazgatást, mint a bokrot. Minden szakember ezt cselekszi mai napság. Még maga az igazságügyminiszter is ezt cselekedné, ha szólni merne.

Aztán áttértünk az esküdt urakra. Komoly arczzal fejeztem ki azon reményemet, hogy Helfy Ignácot, Ráth Károlyt, és Kovács Gyulát meghagyja az esküdtek közt.

— Csak épen ezt a hármat nem hagyom meg, — úgymond. — Helfy nagyon lágyszívű, Ráth nagyon keményszívű, Kovács Gyula pedig teljesen szívtelen s azon felül még jogász is. Én esküdtnék csak a haus-herrt szeretem.

Csakugyan visszavetette mind a hármat.

Beszéde kitünő beszéd volt. Mind alakja, mind tartalma beillett azon mesterművek közé, melyek nálunk, a mi szakférfiaink között s a mi szóbeli eljárásunk liliputi birodalmában eddig szokásosak voltak. Nagy bátorsággal, nagyobbban, mint kellett volna, fejtegette az esküdtszéki intézmény czélját, rendeltetését, feladatát s az esküdtek kötelességeit. Angliából idézett példát. Azt a példát, midőn a világhódító Napóleon sajtó útján elkövetett sértésért bepörölt és esküdtszék elé állíttatott egy angol író. Akkor — úgymond — Angliában nem volt gyűlöltebb ország, mint a francia köztársaság s nem volt gyűlöltebb egyén, mint Napóleon. A vádlottat Mackintosh, a legkitünőbb szónok védelmezte, kinek beszédei mind maig a törvényszéki szónoklatok legelső remekei közé tartoznak. Az esküdtekben a politikai szenvedély, a nemzeti gyűlölet s a védelem hatalma küzdött a vádlott író mellett s ők mégis elítélték a vádlottat, mert — így végzé — az igazság útjáról sem a múltban szenvedett sérelmek, sem

a jövőben bekövetkező sérelmek gondolata által eltántoríthatni nem szabad.«

Beszédét nyugodtan, csaknem bágyadt erővel, száraz, tompa, lassú hangon kezdé. Később a beszéd folyamában neki hevült. Halvány arcza lázasan kipirult, fekete szemei lángban égtek, ajkáról csodálatos folyékony-sággal, tiszta, elegáns kiejtéssel folytak a lelkesült és lelkesítő szavak árijai. Tudtam — hiszen ismertem jól, — tudtam, hogy nagy tehetség, bevégzett szakember, kitűnő jogász, de szónoki képességét még nem ismertem. E képesség meglepett s bámulatomat költé fel. Néha majdnem elfeledtem szavait feljegyezni. László és Rudnyánszky barátaink ott a vádlottak padján lélekzetöket visszatartva hallgatták a hatalmas támadást s aggódó pillantással néztek rám és az esküdt urakra, hogy vájjon mi lesz már ő belőlük.

Bizony magam sem tudtam azt. Csak annyit tudtam hogy ama nagy és nemes pathosz ellen nem tanácsos hasonló fegyverrel küzdenem s tanácsosabb lesz a humor.

A vádlottakat felmentették. Kilenc szóval három ellen. Nem az ő hibája volt s nem az én érdemem volt ez eredmény.

Míg az esküdtek tanácskoztak: mi újra a királyi ügyész szobájába vonultunk vissza.

Hevült, izgatott volt. Kabátját kigombolá s én akkor vettem észre, hogy a mell és gyomor táján rendkívül fel van dagadva, mintha igen erős hízásnak indult volna. Hervadt, sovány arczához sehogy sem illett ez a vastag termet.

— Beteg vagyok — mondá. — Évek óta vesződöm már mindenféle gyomorhajjal és vízkórral. A mai volt egyelőre utolsó nyilvános szereplésem. A mint kitavaszdodik: megyek utazni és fürdőkre. Most már nem hanyagolom el többé magam, gyökeresen ki akarok gyógyulni.

A fiatal tudósak és jelentékeny szónokoknak e reményére ma egy nyitott sír a felelet.

Apját is ismertem kis gyermekkoromban.

Apja pápai rabbi volt a negyvenes években. Mikor mint kis diák Pápara mentem: az ó-szövetség pátriárchája elevenedett fel előttünk, ha tisztés, komoly, tekintélyes alakjára tekintettünk.

Nagyhírű rabbi volt már akkor és országosan ismert szónok. Az első rabbi, ki kimondá, hogy a magyarországi zsidóságnak magyarrá és hazafivá kell lenni. E szent eszmének szentelte hosszú és nemes életét.

Pápán a reformátusok kollégiumában egy időben tanította a héber nyelvet. A zsidó ifjaknak és öregeknek pedig tanította a magyar nyelvet. Mikor egyházi beszédeket tartott: a nagy és fényes zsinagóga gyakran annyi keresztyén hallgatót látott falai között, mint zsidót.

Midőn az első honvéd zászlóaljkat ki kellett állítani: összehívta a zsidó ifjakat s felszólító őket, hogy menjenek honvédnek s védelmezzék a hazát. Beszédét kéziratban, rejtve, titkon olvastuk a gyász napjaiban.

Minő beszéd volt az!

»Jeruzsálem falai összedőltek s istennek választott népe elveszté hazáját.

Azóta mi erényekben szegények valónk, mert a legnagyobb erényt, a hazaszeretetet nem ismertük.«

»Oh népem, légy te méltó nagy őseidhez, a szent prófétákhoz és ragadj fegyvert és siess védelmezni a magyarok hazáját, mely a te hazád is.«

»Ha meg nem tudsz halni e hazáért: nem vagy méltó, hogy élj ennek földjén.«

Így beszélt az öreg, ősz rabbi Pápán, a függetlenségi harc napjaiban.

Aztán őt is üldözték és sanyargatták, míg végre Szeged adott neki tanyát.

Széchenyi és Teleky László halálakor mondott beszédei az egyházi gyász-szónoklat felül nem múlt remekei.

Ilyen apa oldalánál, ilyen szellemben növekedett fel Löw Tóbiás.

Utoljára velem állott szemközt s velem küzdte utolsó nemes párbaját. E pert ő veszté el.

Aztán a halállal állt szemközt s vele állott perbe. E pert mi veszítők el — mi barátai. Mi és a tudomány és a haza, mert mind sokat veszített ő benne.

Emléke áldott s példája legény lelkesítő örökre.

UGRON LÁZÁR.

(Ugron Lázár, udvarhelyszéki birtokos, orrégi előkeld székely nemzetség, a múlt század huszas éveiben született, 1885 szeptemberben halt meg. Ugron Gábor és Ákos képviselő apja, a főrendiház tagja volt 1848 óta, mint erdélyi regalista. 1875-ben meglátogattam udvarhelyi udvarházában.)

A legelső és legbüszkébb székely feküdt le az örökké való álomnak hideg ágyába, mikor Ugron Lázár örökre behunyta szemeit, őseinek földjén, őseinek öröklött birtokán költözött el tőlünk, hogy hamvai egyesüljenek annak a földnek porával, mely az ő ősapjéé volt már akkor, midőn Árpáddal napkelet inainak dobogó paripái elindultak Etelközről, hogy a hősök soha el nem pusztuló hazát alapítsanak a bujdosó magyarnak.

Ott élt és ott áldozott Budavár ormán a magyarok istenének Zandirhám, mikor Árpád bejött e földre. És ott éltek már az ő ősei Attila óta, kinek világbirodalmát összedönté az idő és az ellenség, de székely népét nem ronthatá meg se idő, se ellenség soha. Ennek a Zandirhámnak volt egyik gyermeke Ugron, a ki látta szemeivel Árpádot és a megszületendő hazát és ennek nemzedéke volt az az Ugron, a ki most feküdt le örök álomra.

És míg le nem feküdt: bírta és művelte azt a földet,

melyet Attila óta száz őse bírt és művelt. A meddig írott betű és íratlan hagyomány felhatolhat a rég múlt századok és ezredek ködébe: attól kezdve az Ugronok birtoka mindig az volt, a mi mostan. A bretagnei gróf, a ki őset és családi nevét a keresztes háborúból származtatja; az angol lord, kinek őse ott ült a hódítónak asztalkörénél s a magyarországi nemes, ki büszkén mondja, hogy az ő birtoka nem királyi adomány, hanem »foglalás«: mind, mind csak újdonság az Ugronok családjához és családi birtokához.

E családnak volt a mostan élők közt legkiválóbb tagja Ugron Lázár, kinek szívében az ősi erény, kinek kezén az ősi birtok meg nem fogyatkozott, hanem inkább megsokasult.

Minden tisztességnek részese volt, melyet a népnek szeretető és a királynak bizodalma nyújthat. Volt képviselő, volt főkirálybíró, volt főispán, volt a főrendek táblájának tagja, de minden állásában, mindig igazi székely volt. Komoly, munkás, takarékos, szigorú és büszke.

Eleven, piros arcza, kemény, szilárd, komoly vonásai, korom-fekete bajusza, hatalmas szemöldökei és villámló szemei tették őt büszkévé, nem lelke, mely telve volt gyöngédséggel és emberszeretettel. Oly arcz és oly alak volt, mely uralkodott némán is, s mely mellett fiai: Gábor és Ákos úgy tűnnek élénk, mintha most is édes tejjel élnének. Az én emlékezetemben legalább tíz év előtti időről ez az alakja maradt.

A politikában nem volt barátja a rohamos haladásnak. A szabadságharc előtt a konzervatívokhoz, a szabadságharc alatt a hazafiakhoz, a kiegyezés után a Deák-párthoz tartozott. Sokan, sokszor a lángoló hazafiak közül szemrehányást tettek neki ezért, kivált ha nem hallá.

De lehetett volna-e ő más, mint nyugodtan haladó? Hiszen el kellene már akkor veszni a világnak, ha az is rohamos újító volna a politikában, kinek ősei másfél ezer éven át meg tudták tartani családjukat, tekintélyüket, tortokjukat, befolyásukat száz világháború és forradalom közepette is.

Birtokánál, állásánál fogva lehetett volna báró is, gróf is s lehetek volna ősei is már századok előtt. De minő megalázkodás lett volna az egy Ugrontól: gróffá lenni! Mintha a bércznek szüksége volna arra, hogy valaki egy virágcserepben egy marok virágzó fűvet ültessen az oldalára. Hiszen az ő ősei országnagyok voltak már akkor, a mikor a pusztaszeri országgyűlésen letették az alkotmánynak alapkövét s ő maga is tagja volt az országnagyok táblájának s meghívót kapott a királytól pusztán azért, mert Ugronnak született. A székely nép így volt büszke ő rá. És ő maga is így volt megelégedve önmagával.

Mennyire ragaszkodott a röghöz, melyet őseinek vére öntözött! Mily kegyelettel őrzé a múltnak hagyományos intézményeit lelkében! Mily kis véleménynyel volt a rajongók, a lázas újítók, a nagy szavak barátai iránt! Mily sajátosságos volt véleménye mozgalmas korának embereiről és eseményeiről! Mily bölcs és nyugal-

más lélekkel nézte a világnak változásait szombatfalvi egyszerű, udvarházából! Mintaképe az igazi magyar nemesnek, az igazi székelly primornak.

Budapesten nem érezte jól magát. Ha állásának feladatai ide vonzották: sietett haza innen. Itt már annak a szellemnek hullámcsapásait vette észre, mely nem ismer hazát, hanem csak hasznót; nem ismer nemzetet, hanem csak társaságot; az ősökben nem az erényeket keresi, hanem az örökséget s az örökséget nem kötelességek teljesítésére, hanem mulatságra és élvezetre használja.

Most már igazán haza tért. Az ősi sírbolt fogadja be egyikét e nemzet legjobb fiainak. Akkor hunyt el, midőn a fák hullatni kezdik elsárgult levelüket s a bérezek ormán támadni kezd az őszi köd.

Budvár romjai közt üdén tenyészik az ifjú erdő s ennek hervadó lombja oda hull az Ugronok sírboltjára és oda küldi ködeit és hideg szelét a Hargita is. Oda, a hol patak öblén vagy béreznek fokán, vagy barlang mélyén aluszik Zandirhám, az Ugronok őse. Aluszik ezer éve. Lesz Budvámak egy falevele, lesz Hargitának egy szellősuhanása, mely tudtul adja neki, hogy aludjék békén tovább; egy unokája feküdt mellé most is, a ki méltó volt hozzá, de hazája és népe azért újabb ezredig fog virágozni, mert az unokák száma, kik hozzá méltók, nem fog elfogyni soha.

SIMONYI ERNŐ.

(Honvéd, bujdosó, kereskedő, történetíró, képviselő, a függetlenségi párt egykori országgyűlési vesére, szül. 1821. december 18., meghalt 1882. márczius 28.)

I.

Sokat zaklatott élet, próbált jellem, nagy tudománynak és nagy tapasztalatnak bősége, erős hazafiság hunyt el Simonyi Ernőben. Élete két nagy tanulságot állít elénk. Az egyik az, hogy a sorsnak viszontagságai, a pályából kikökkentett életnek keserű küzdelmei még a legnagyobb szellemi erőt s a legjobb erkölcsi tehetséget is súlyos megpróbáltatások alá kényszerítik s kifejlődésének, célra jutásának útjába hatalmas akadályokat gördítenek. A másik tanulság pedig az, hogy az erős jellem, az elszánt akarat s a lankadni nem tudó munkásság és csüggedetlen lélek még a legnehezebb akadályokon is keresztül tör s száz meghiúsult kísérlet után is elvégre eléri vagy megközelíti igazi célját. És még egy tanulság. A valódi hazafi távol honától és nemzetétől a mindennapi kenyérért folytatott verejtékes harcban is lelkének legmagasb ábrándjaiban hazájának törekszik élni s megtesz érte mindent, a mire csak képes.

Simonyi Ernő a barsmegyei és varsányi Simonyi család ivadéka, ősrégi nemesi család ez, mindkét ágon három-négy felvidéki vármegyében elterjedve. E családból született 1821-ik évi december 18-án Nyitra-Zsámbokréten. Iskoláit Nyitrán, Tatán, Váczott, Nagy-Szombatban és Pozsonyban végezte s mint az időben a nemesi ifjak szokása volt, a jogi tudományok hallgatása után ügyvédi oklevél elnyerésére törekedett. Már 1848 előtt, különösen a 47-iki követválasztásoknál a politikai közügyekben mint ifjú részt vett s Nyitra, Trencsén és Pozsonyvármegye közgyűlésein szót is emelt.

Az ellenzékhez tartozott, melynek ekkor Kossuth és Deák voltak vezérei. Működése már oly figyelemreméltó s neve oly népszerű volt, hogy 1848 júniusban a privigyei kerület őt választó meg az első népképviselői országgyűlésbe képviselőjéül, itt azonban szerepet nem vihetett, mert választását alaki szabálytalanságok miatt megsemmisítették. Később ugyan bejuthatott volna ez országgyűlésre, de a bekövetkezett függetlenségi harcban másutt, a parlamenten kívül keresett foglalkozást.

Hurbán ugyanis Jarosláv társaságában egy a bécsi kormány által titkon fölszerelt 500 főnyi cseh csapattal 1848 szeptember 17-én Szenicze táján betörvén az országba, Trencsén és Nyitra megyékben fölkelést támasztott a nemzeti kormány ellen s tót nyelvű proklamációkban a népet a feketesárga és szláv zászló alá törekedett összegyűjteni. E mozgalom elnyomására s a

pánszláv lázadás elfojtására Simonyi Ernő, mint a nyitrai nemzetőrség egyik tisztje lelkesen közreműködött. Mint ilyen vett részt amaz expedícióban, melyet Knóhr vezérőrnagy a Brezova, Miava és Ó-Tura közti hegységben tanyázó lázadók ellen vezetett s melynek következtében Hurbán csapatai mindenütt szétveretvén, maga a lázadó Hurbán czinkostársaival együtt Morvaországba szökött.

A következő hónapban szintén részt vett a hadjárat fáradalmaiban. Simunics osztrák tábornok október 22-én egy hadtesttel Galicziából betört a csáczai szoroson Trencsénmegyébe s egyenesen Lipótvárat akarta elfoglalni, melyet Ordódy őrnagy csak pár század gyalogsággal védett. A kormány Beniczky és Jeszenák kormánybiztosokat s Justh barsi főispánt utasítá, hogy minden erőt központosítsanak, mely kezükön van, Simunics ellen, azonban a nyitrai nemzetőrség s köztük nem utolsó szerepben Simonyi Ernő félvén attól, hogy a vár a segédcsapatok központosítása előtt eleshetik, Simunicsnak eléje ment s a mintegy kétezernyi s pusztán kaszával és vasvillával fegyverkezett felkelt nép Kosztolánynál október 28-án elfogadta a csatát. Volt e hevenyészett csapatnak hat ágyúból álló tüzérsége is Wolff kapitány vezénylete alatt. Simonyi itt a tüzérségnél ekkor mint önkénytes működött. Népünk az ellenséges ágyúzásra rögtön megfutott s azt Simunics lovassága eltiporta volna, ha a kis tüzérség helyt nem áll s a lovasságot háromszor-négyszer vissza nem veti. E tüzérség csodálatos hősiességet fejtett ki ez alkalommal és

Simonyi katonás hidegvérrel vett részt a kis üteg minden veszedelmes működésében.

Novemberben a minden oldalról előnyomuló osztrák sereg ellen már csak Komárom falai közt lehetett sikerrel működni s ekkor Simonyi ide vonult be — mint önkénytes báró Majthényi vezérlete alá; a vár ostromzárólása alatt minden kirohanásban részt vett s ügyes tájékozása s hideg vére által észrevehetőleg kitűnt.

1849 tavaszán ott hagyta a várat, hazament Nyitra-megyébe s ott portyászcsoportot toborzott, melylyel Nyitra és Barsmegyékben zaklatta az osztrák sereget. Hadi képessége s tanulmánya azonban nem állván arányban vakmerőségével, csapata egy összeütközés alkalmával teljesen szétverett s ő ekkor Debreczenbe ment, hogy ott a nemzeti ügy vezetőivel a nép felfegyverzésére vonatkozó eszméit közölje. Innen nyomban hazament, s a vármegye közönségének bizalma júniusban a központi főbírói állásra emelte. Ez álláson a hadcsapatok szervezésében s az előre majd bátra mozgó hadsereg élelmezésében óriási tevékenységet fejtett ki.

Midőn a hadszerencse elfordult fegyvereinktől, ott hagyta a polgári szolgálatot s ismét mint önkénytes honvéd, fegyvert ragadt s bevonult Komáromba, ekkor már Klapka vezérlete alá. Végig élte és harcolta itt a várvédelemnek és a védő sereg kirohanásainak minden viszontagságait s utolsó perczig egyike volt azoknak, kik föltétlenül ellenzik a vár feladását s az utolsó emberig való harca állottak készen. Elszántságuk mit sem használt. A feladási szerződés szeptember 27-én

megkötöttet és Simonyi megtört honfílélekkel ment a menlevél birtokában haza Nyitrába.

Itt azonban nem volt maradása. Nem üldözték ugyan ama pár napig, míg otthon volt, de erős, hajthatatlan, konok lelke nem akarta, nem is tudta túrni az osztrák zsarnokságot s azért családjával való értekezés után elhatározta, hogy önkénytesen számkivetésbe megy. A komáromi kapituláció 2-ik pontja szerint útlevelet minden kapituláns kap külföldre, ki ez iránt 30 nap alatt jelentkezik. Simonyi jelentkezett, az útlevelet akadály nélkül megkapta s néhány száz forinttal külföldre ment s egyelőre Hamburgban telepedett meg.

Itt és így kezdődik sokat hányatott életének második és leghosszabb korszaka. A huszonnyolcz éves ifjú egy élet előtt áll, melyre nincs semmi előkészülete. Nincs vagyona, hiszen a mennyit magával vihetett, alig elég egy évre. Nincs tanulmánya, hiszen Verböczy jogászának vagy a magyar függetlenségi harcz hevenyészett önkénytesének mi hasznát veheti a külföld? Nincs elegendő nyelvismerete, hiszen a francia és angol nyelvet kezdetlegesen és csak könyvből ismeri. S mégis ott hagyja az ősi hajlékot, a rokonokat és jóbarátokat, a kenyéradó hazaföldet, mert érező szíve nem tudja nézni nemzetének kínoztatását s kemény lelke nem tudja túrni a zsarnoki kény paczkázásait. Csak erős, elszánt akarata s éles elméje volt meg az ifjúnak s ezzel kellett magának új sorsot alkotni, új életpályát teremteni.

Hamburgban eleintén, míg pénzében tartott, kenyérpálya után nem nézett, hanem a nyugati nyelvekben

gyakorid magát s a kereskedelem és hajózás ismereteit törekedett elsajátítani. De olvasással s tudományos elmélkedéssel is sokat foglalkozott s a nagy európai forradalmi iskolához s a szocializmus tanaihoz ekkor kezdett fordulni elkeseredett lelkiülete. Szerencsére ennél nem gyökeresedett meg. Időközben levelezésbe lépett a magyar emigráció külföldi s kivált Párisban telepedett tagjaival, kik közül itthon keveset ismert személyesen, miután ő az egész függetlenségi harcz alatt, sőt ez előtt is, Pesten és Debreczenben ritkán fordult meg s az ifjabb irodalmi köröktől is távol állott.

Midőn pénze Hamburgban fogyni kezdett s ő még mindig nem határozd el, minő új pályát kezdjen vagy. talán sikertelen is volt minden pályakezdési kísérlete, a párisi emigráció tagjaihoz s ezek közt Csernátonyhoz is fordult, hogy őt Szilágyi Ferencz lapjához külföldi levelezőnek ajánlják. Ez meg is történt s ő valószággal a »Magyar Hírlapnak levelezője lett Hamburgból s később Londonból is. Az 1850-ik év nyarán ugyanis végleg elköltözött Londonba.

Itt még akkor kevés magyar emigráns volt, de ezek mindegyikével se sietett Simonyi megismerkedni. Ellenben megismerkedett a világ minden nemzeteinek menekültjeivel s különösen a Louis Blanc vezetése alatt állott szocialista klubbal állott legjobb viszonyban. Az elkomorodott ifjú lélek a maga határtalan tudni-vágyával egy pillanatig a kozmopolita szocializmus tanainak kezdett meghódolni. E körülmény nagyon feszélyes helyzetbe hozta őt egykor Kossuthal.

A mikor ugyanis Kossuth 1851-ik év szeptember havában Londonba jött: a különböző nemzetek menekültei testületileg siettek nála tisztelegni. A párisi magyarok is csaknem teljes számban átmentek Londonba, hogy addig, a míg lehet, vezérük és büszkeségük társaságában legyenek. Simonyi azonban csak később, a deczemberi államcsíny után kereste fel Kossuthot és pedig a francia menekültek társaságában.

A francziák két csapatban voltak ekkor. A tiszta republikánusok Ledru Rollin, a szocialisták Louis Blanc vezetése alatt. Simonyi ez utóbbiak küldöttségi tagjai közt ment Kossuth elé. Kossuth Louis Blanc üdvözlő szavaira francia nyelven felelt, de az ünnepesty szaváltás befejeztével magyar nyelven Simonyi Ernőhöz fordult s azt az óhajtását fejezte ki, hogy a magyarok minden körülmény közt maradjanak magyarok és honfiak, tartsanak együtt s kerüljék a kozmopolitizmust s a szabadelvűség szocialista túlzásait. Az ifjú ezt szemrehányásnak tekinté, a jó tanácsot szóntalanul, de némi kedvetlenséggel fogadta s bár azt egész lelkületével helyeslé s később egész életében annak megfelelni törekedett és pedig jelentékeny sikerrel, mindamelltt sok év telt el e jelenet után, míg ő valaha elhatározá magát föltétlenül Kossuthhoz csatlakozni. Habozását kétségtelenül Szemere Bertalan epés információi idézték elő, kivel egész angolországi tartózkodása alatt legtöbbször volt együtt.

Simonyi ez időtájt nagyon szűkes anyagi körülmények között élt. De minden idejét, mely levelezéseiből

fenmaradott, tanulmányokra fordítá. Mohó lélekkel egymásután és egyszerre tanulmányozá a vegyészetet, a botanikát, a tengeri faunát, a nyelveket, az ipar és kereskedelmi tanulmányokat s különösen a geológiát s szorgalmasan eljárt a nagy világváros intézeteiben és egyleteiben a mindennemű előadásokra, felolvasásokra és tudományos kísérletekre s ezenkívül éjét napot egy-egyé tett a szakkönyvek olvasásában. Azt a sokoldalú tudományos műveltséget, mely neki később tisztességes jövedelmet biztosított s melynek később politikai szereplésében is nagy hasznát vette, ekkor sajátította el.

Főtörekvése volt azonban bármily szerény, de állandó és biztos állásra tenni szert s szerencsés véletlen folytán célját csakhamar el is érte.

II.

Volt ugyanis Bridgewaterben, Sommerset grófságban egy vagyonos kvekker család, mister Payne családja, melynél a gyermekek házi nevelője Nagy Péter magyar emigráns volt. Mikor azonban Kossuth az amerikai útra elszánta magát, Nagy Péter is vele ment s ekként a nevelői állás üresen maradt. Payne — meleg részvétellel a magyar ügy s ennek áldozatai iránt — újra csak magyar embert óhajtott gyermekei mellé s Nagy Péter Csernátont ajánlá, ki akkor Párisban lakott állandóan s ki csakis Kossuth látogatására ment át a csatornán. Csernátony azonban Páriától elszakadni nem akarván,

ez állomást nem fogadta el, hanem maga helyett Simonyi Ernőt ajánlta. Simonyi szívesen vállalkozott erre, kiment Bridgewaterbe, a családnak megtetszett s az állomást csakugyan elfoglalta. Később közte s a család fő közt benső barátság fejlődött ki s ő a család lakóházában foglalt el egy lakosztályt. Ide költözött aztán Csernátony is, mert Párisból III. Napóleon által az államcsíny után kiűzetvén, neki is Angliában kellett menedéket és kenyeret keresni; annyival inkább, mert Szilágyi Ferencz lapja is, melynek ő szintén külföldi levelezője volt, hivatalos lappá alakulván át, ezzel egyetlen szerény, de biztos jövedelmi forrása is bedugult. Csernátony nyilvános iskola tanára lett Bridgewaterben s ettől kezdve itt a két emigráns állandó barátságban élt egymással több éven át. Simonyi honoráriuma az első időben némi ellátáson kívül mintegy száz fontra (1200 frt o. é.) ment évenként.

Itt és Így élt ő több-kevesebb megszakítással 1862-ig. Más foglalkozási tereken tett sikertelen kísérletei után ide tért vissza ismételve. Payne lelkesült elbukott ügyünk igazságáért, lángolón szerette a magyarokat, hű és jó barátja volt gyermekei nevelőjének, vendégszerető házát Simonyi barátainak is megnyitotta és Simonyit, midőn átszenvedett keserű csalódások után hozzá vissza-visszatért, mindig úgy fogadta, mint családtagot, mint régi, hű barátot. A jó kvekker ma már agg férfiú, tán nem is él. A fiuk férfiakká s a lányok asszonyokká váltak, de Simonyival ők a gyöngéd baráti viszonyt mind végig, még az utolsó években is fen-

tartották. 1875-ben az egész család eljött Magyarországra az egykori bujdosó szegény emigránst meglátogatni és Simonyi abban a szerencsében részesült, hogy gödi villájában magyaros vendégszeretete mellett háliját is kitüntetheték egykori jötevői iránt. S mikor egy év múlva Simonyi súlyos anyagi körülmények miatt vagyonát elveszítette: Payne és családja figyelmes gyöngédséggel hívta meg őt, hogy legyen az ő vendégük élete fogytáig, örökre. A büszke és önérzetes férfiú ezt nem fogadható el, de azért megérdemli ez angol, hogy mi is tisztelettel emlékezzünk meg nevééről és családjáról. Nem egyszer mondták Simonyi, mikor már politikai pályájának itthon magaslatán állott, hogy a politika keserű küzdelmei között nagy enyhülést ad lelkének az emlékezet, melylyel külföldi barátainak s kivált a Payne családnak gyöngéd szívességeire visszagondolhat. Igaz, hogy ezeket meg is érdemelte. Lelkiismeretesebb, gondosabb, eszesebb és tanultabb tanítója alig volt valaha angol polgári család gyermekeinek, mint Simonyi Ernő, ki a modern európai államférfi minden képességével gazdagon fel volt ruházva s kit mégis a honát sújtó iszonyú csapás szerény házi tanító sorsára kárhoztatott annyi éven át.

Mielőtt bridgewateri állását elfoglalta: pár évet töltött Londonban. E pár évi itteni tartózkodásáról egyet s más meg kell jegyeznünk.

Említém már, hogy ő 1850 nyarán vonult Londonba Hamburgból. Szilágyi F. lapjában a »Magyar Hírlap«-ban 1850-ik évi december 31-iki kelettel jelent meg

első londoni levele. Ettől kezdve két egész éven át, tehát 1853-ig, havonként nyolcz-tíz levelet írt e lapnak, de levelezését folytatta még 1853-ban is. Igaz, hogy e lap az akkori osztrák kormány hivatalos közleményeit is hozta s e tekintetben hivatalos lapnak volt tekinthető, de nemhivatalos részével épenséggel nem törődtek sem Bécsben a miniszterek, sem Pesten Haynan és a sajtócenzorok. A nemhivatalos részt Szilágyi Ferencz nagy tárgyilagossággal s nagy tapintattal ugyan, de a reakciónak ama szomorú éveiben is határozott szabadelvűséggel szerkesztette. Munkatársai voltak itthon legjobb publicistáink, kik ekkor vidékre vonulva, szabadon lehettek s egyelőre legalább nem üldöztettek, de az emigránsok közül is báró Jósika Miklós, Csernátony Lajos, sőt mások is állandó külföldi levelezői valának. Szemere Bertalan is írt a lapba s ha ma, harmincz év múlva, a hírlapirodalom határtalan kifejttségének magasztán e lapot mai hírlapjainkkal összehasonlítjuk: külföldi tudósítások dolgában e lap ma is fölötte áll minden hírlapunknak. Londoni, párisi és berlini levelei mind a jólértesültség, mind az irány, mind a tanulmány, szakavatottság és szellemesség tekintetében valósággal páratlanok. Természetes. Hiszen íróik kitűnő írók, kitűnő szónokok és státusférfiak valának.

Simonyi levelei mindenről szólnak, mik akkor a művelt világ elméit foglalkoztatá, vagy a mik kiválólag a magyar nemzetet érdekelheték. Az általános politika, az angol parlament dolgai, a magyar menekültek ügye, az Amerikába való kivándorlás kér-

dése, nemzetgazdasági ügyek, a londoni világkiállítás, az orvostani fölfedezések, az angol könyvtárak, a valóságbeli térítgetések, a készülődő keleti bonyodalmak — mind, mind kiváló alapossággal valának tárgyalva e levelekben. Ama bámulatos sokoldalúság, melyben Simonyi később a politikai téren kitűnt, már e levelekben előttünk áll. El lehet képzelni, mily sokat kellett Simonyinak tanulni, hogy mind e kérdésekben oly szigorú és lelkiismeretes férfiú, mint ő, magát annyira tájékozottnak tekinthesse, hogy ezekről még írni is merészeljen.

De a sok tanulmány s a sok szükséges utánjárás aztán nem is engedett időt arra, hogy minden tehetségét a magyar emigráczióknak szentelhesse. Sőt ez időben tán akkor sem szentelte kizárólag ennek, ha ez módjában állhat. Az ő magasan szárnyaló lelke előtt akkor nemcsak az oly gyászosan elbukott magyar ügy állott egyedül. Ott, Londonban, hol a fejlődés nagy kérdései oly roppant embertömegek és szenvedélyek által vannak képviselve, hol a francia, német, olasz, orosz és lengyel menekültek között a magyar menekültek csak egy részt képeztek s a nemzetek fájdalmai közt a magyar nemzet gyásza sem legnagyobbnak, sem legmélyebbnek nem látszott: ott az eszmékkal küzködő ifjú elme, mint Simonyié, könnyen átszuszamlik, legalább egy időre, azon a vonalon, mely Magyarországot a világtól, a magyar nemzetet az emberiségtől elválasztja s hamarosan hajlandó lehet arra, hogy szívében a honfiérzelem helyét az emberbaráti érzelemnek

engedje át. S aztán oly ifjú és tekintélytelen férfiúnak, mint akkor Simonyi volt, alig lehetett kitérni oly nagy szellemek hatalma elől, mint Hugó Viktor, Louis Blanc, Mazzini és a többiek. Ezek pedig nem a hazafiság szükkörű álláspontját, hanem a világforradalom eszméit képviselték. S képviselték oly szenvedélyességgel, hogy magát Kossuthot nyíltan kiátkozák maguk közül, midőn ez honának és nemzetének szabadságáért III. Napóleonnal tárgyalásokba bocsátkozott.

Simonyi ekkor a magyar emigránsok közül legtöbbszörre Szemerével érintkezett, de gyakran találkozott Pulszkyval, valamint a többi londoni emigránssal is. Ezek pedig mindinkább szaporodtak.

Az 1851-ik év első napjaiban osztrák csapatok vonultak Holsteinba Hamburgon keresztül. E körülmény veszélyezteté hamburgi menekültjeink biztosságát s azért ezek seregestül fölkerekedtek s 1851 január 14-én Londonba érkeztek. Májusban Madarász László és báró Majthényi József érkezett oda, hogy mindkettő Amerikába bujdosék Ujházyhoz, Jowa állam területére. Mindezeket Simonyi fölkereste s ügyükben, a menyire lehetett, segíteni iparkodott.

Június 5-én Southamptonbe ment, hol akkor kötött ki Mészáros Lázár kilenczven bujdosó társával. Az ősszel megjött Kossuth, kiutahiai kísérőivel s a deczemberi államcsíny után átjöttek a párisi menekültek is. Simonyi mindezekkel fentartá ugyan az érintkezést esetről-esetre, de azért a nagy forradalmárok klubjainak állandó tagja s ezek tanácskozásainak állandó részese lett. Azt

hitte, inkább ezek közt van helye, mint a magyar bújdosók közt. S midőn a nagy forradalmárok ég, magyar bújdosók közt véleményösszeütközés támadt: Simonyi a nélkül, hogy magyar voltát megtagadná, a forradalmárokkal tartott. Legbensőbb meggyőződése volt ekkor, hogy a magyar nemzet csak úgy vívhatja ki függetlenségét, ha a világforradalom hőseivel tart föltétlenül.

S azért, midőn Bem halálának gyászünnepélye 1851 február 11-én megtartott: Simonyi Ernő elment ez ünnepélyre, noha rajta kívül egyetlen magyar se jelent ott meg. Mert ez ünnepélyt a világforradalmárok rendezék: Louis Blanc, Sawaskiewicz, Berthélemy, Teggia és a többi, a kikkel pedig a magyar emigránsok együtt jární nem akartak. Bemnek, a magyar szabadsághősök egyik legnagyobbikának halála ünnepén tehát csak egyetlen magyar ember volt jelen Londonban, 1851-ik évi február 11-én.

III.

Simonyi mindjárt az első hónapokban bizonyos tekintélyre tett szert az idegen nemzetek menekültjei és forradalmárai közt. Eltűnik ez ama jubiláns lakoma lefolyásából, melylyel Londonban 1851 február 24-én a párisi februári forradalom emléke ünnepeltetett meg.

Ez ünnepet a francziák indítványozták, noha ők maguk is két ellenséges táborra voltak — mint említém már — oszolva. Louis Blanc táborá sokkal népesebb volt, mint Ledru Bollin-é, mert a németek, len-

gyekek, olaszok nagyobb tömege is amahhoz tartozott. Ledru Rollinék csak egyszerű meghívót bocsátottak ki a lakomára, ellenben Blanc-ék meghívója hatalmas forradalmi manifesztum volt. Ezek nagy konferenciát tartottak s a manifesztum készítésére s a lakoma vezetésére igazgató komitét választottak. E bizottság tagjai valának: Loudolphe, Mihalóczy, Barthélemy, Schopper, Rouchi, Teggia, Louis Blanc, Sawaskiewicz, Waszkovszky, Vidil, Simonyi Ernő és Willich. ők írták alá azt a manifesztumot, mely Simonyi fordításában magyarul is megjelent s itthon a hírlapokban tétetett közzé. A lakoma megtartott. 960 forradalmár és menekült jelent meg rajta s köztük többen magyarok is. A világ minden nyelvén mondattak itt tüzes felköszöntő szónoklatok. Magyarul Simonyi Ernő beszélt és Xántus János. Ledru Rollinék lakomája szűk körben tartott meg, de magyarok, köztük Pulszky, ebben is vettek részt.

Simonyi világforradalmi működése körülbelül csak ilyenmű élményekből állott. Nem vett ő részt sem Mazzini, sem Blanqui és Louis Blanc összeesküvéseiben, nem írt lázító kiáltványokat és röpiratokat, de nem is engedé magával elhitetni, hogy a reakciónak mindinkább elsötétedő napjaiban honának felszabadulása közeliévé dolog volna. Külső jelenségekből nekem úgy tetszik, hogy Simonyi minél több időt töltött a nagy tettek, nagy eszmék és nagy szavak világforradalmi hősei közt s minél többször volt alkalmá közelről szemlélni a magyar emigráció szomorú belviszályait

s keserű személyeskedéseit: annyival inkább magába vonult s tettvágygal terhes lelkét annyival inkább tudományos bűvárlatoknak engedé át. Már 1851-ben és még inkább 1852-ben kezdé látogatni a British Muzeum könyvtárait s nagy szorgalommal tökéletesíté magát az angol és francia nyelvek ismeretében. A pezsgő és rajongó forradalmi szellem a tudományok néma bűvárlatát s a könyvtárak dohos levegőjét nem igen szereti és Simonyi Ernővel forradalmi téren 1859-ig nem is találkozunk. Nem, még csak a magyar emigráció kebelében sem.

Levelezéseit a »Magyar Hírlap«-nál 1853-ik év folyamán már megszüntette. E lapra napról-napra jobban ügyelt a rendőség s Szilágyinak nagyon sok baja volt párisi, londoni, brüsszeli és berlini levelei miatt, melyet bujdosók küldtek neki. Hogy a kormányt kiengeztelje, ilyenkor egy-egy ellenséges cikket közölt Kossuth ellen, vagy lenyomatta a »Times«-nak egy-egy Kossuthot piszkoló vezércikkét. Természetes, hogy ily előzmények után lapjában a függetlenségi harcz férfiai többé nem írhattak. A lap 1854 elején különben is egészen hivatalos lappá alakult át.

A bridgewateri állomást 1853-ban foglalta el s itt egész lélekkel neki feküdt növendékei oktatásának. Üres ideje e mellett természetesen elég maradt. De ő ez időt kitünően használta fel. Sétái gyakran a tengerpartra vezették. A bristoli öböl igen szép itt s a tenger faunája gazdag. Simonyi tanulmányozá e faunát s ez időben gyönyörű tengeri kagyló-gyűjteményt állított

össze, mely ugyan még most is Angliában van, de a melyet kár volna haza nem hozatni. Bármely vidéki nagyobb tanintézet nagy nyereségnek tarthatná ennek birtokát. Ezen kívül tüzetesen foglalkozott földtannal és vegyészeitől s e tudományoknak csakhamar gyakorlati hasznát is látta. Ugyanitt kezdé olvasni az angol és német remekírók műveit s politikusaink közt alig van egy is, ki a klasszikus római, az angol, a német és a spanyol költészeti irodalomban járatosabb volna, mint volt Simonyi. A spanyol és olasz nyelvet később 1859 után sajátítá el.

Ötödfél évig, 1857 végéig volt Payne családjánál. Ez idő alatt fölnevelte a legidősb fiút s e közben jelentékeny utazásokat is tett. Növendékével átment Párisba is s ott az École des mines, Collégé de Francé, Jardin des Plantes és a Sorbonne előadásaira rendszeren bejárt s különösen a geológiában alapos készülségre tett szert. Csinos geológiai gyűjteményt is szerzett, melyet azonban hazajövelekor szintén nem hozott magával. Kagylógyűjteményével együtt most is útra készen van becsomagolva Shetfieldben.

Már első londoni tartózkodása alatt bejárt a brit múzeumba, melynek könyv- és kéziratári gyűjteményeit különösen hazánk története szempontjából alapos vizsgálat alá vette. E könyvtárról érdekes tanulmányt is írt, mely magyar történelmi okmánytára első kötetben van közölve. Kutatásait kiterjesztette Edinburgra is s ott az egyetemi könyvtárt s az Advocates Libraryt vizsgálta át.

Magának természetesen nem volt ideje a másolatokat végezni, tartott tehát jelentékeny költséggel másolókat. Az angol és francia szövegű diplomákat lefordította magyarra s úgy vette fel gyűjteményébe két nyelven. Minden gyűjteményt bibliografikailag is leírt úgy, a miként találta. Gyűjteményének I. kötete a Magyar akadémia kiadásában 1859-ben jelent meg s nagyérdékű közleményeket tartalmaz 1521 és 1717 közti időből.

A második kötet 1875-ben jelent meg. Vagyis ez voltaképen meg sem jelent. Ez is kiszedetett az akadémia kiadásában, de sok másolási és sajtóhibával lévén tele, gondos korrektúra nélkül kiadható nem volt. Ám e korrektúrát már bokros politikai teendői miatt nem teljesítheték, az akadémia pedig a helyett, hogy segítségére sietett volna, a szedés széthányatását rendelte el mintegy öt évi heverés után. Szerencsére néhány történészünk, nehogy a becses anyag, mely szakférfiak által így is használható, végkép elveszzen, hatvan példány kefelevonatot megőrzött, s ezekből néhány könyvtárnak adott egy-egy példányt.

Ugyanezen időben gyűjté Rákóczi kora okmánytárát is. Ez két kötetben s pedig vaskos kötetben jelent meg: Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferencz korából cízzel. Az első kötet 1871-ben élőbeszéddel, a második kötet 1873-ban élőbeszéd nélkül. E gyűjteményekkel a magyar történelem kutató irodalmában megőrkítő nevét.

Midőn Payne családjánál betöltő feladatát: akkor

ugyan Bridgewaterben mester Browne cementgyárában keresett és talált foglalkozást, és pedig mint a gyár vegyésze. Ez állásban azonban nem sokáig maradt. A vegyészeten ugyan oly mértékben, mint a cementgyár árhoz szükséges, teljesen jártas, sőt ügyes volt, de ő mechanikus munkánál már sokkal többre érezte magát képesnek és méltán s azért csakhamar Board cementgyárához ment át művezetőnek.

Itt s így foglalkozott az 1858-ik év tavaszáig. Elképzelhetjük, hogy a magas műveltségű férfiú lelkét e foglalkozás ki nem elégíthetné. A ki honának múltjával, a politikának és nemzetgazdaságnak legnehezebb elméleti kérdéseivel már előszeretettel s komoly alapossgal tudott foglalkozni, a ki a művelt világ legmagasb költészeti irodalmaiban kereste és találta élveit: annak cementgyár igazgatása, gépszerű munkások százaival való vesződség, gyárgépek zakatolása nem lehetett oly foglalkozás, mely lelkének minden vágyát betöltötte volna. Kivált mikor állása még a teljes függetlenséget is nélkülözte. Felhasználta tehát a legelső alkalmat az ettől való szabadulásra s a mint elég tőkét gyűjtött, átment Bristolba s ott magának fényképészeti műtermet rendezett be, ez iparág elég jövedelmezőnek mutatkozván az időben.

Itt sem maradhatott sok ideig. Egy sajátos eset, mely kedélyére óriási hatással volt, arra kényszeríté, hogy Bristolat hagyja el. S azért műtermét felozlatá s másutt keresett és talált alkalmazást. Olyat, mely neki tisztos jövedelmet biztosított s mely utazási

vágyát is kielégítheté. Volt Londonban egy gazdag gyáros és kereskedő czég, Mapin háza, melynek Sheffieldben volt óriási aczélgyára. E gyárnál fogadott el utazó ügynöki állomást Angliára és a kontinensre s később 1862-ben e gyárnak lett párisi főügynöke, üzleti köre kiteljedvén e minőségben Francia-, Spanyol- és Olaszországra.

Mint utazó ügynök több gyárat és czéget is képviselt, a mennyiben ez főnöke üzleti érdekeivel nem ellenkezett. Nagy utazásokat tett. Talán egyetlen magyar ember se barangolta be Európát annyira, mint ő. Szigorú lelkiismeretessége is készteté erre, hogy megbízójának érdekét minél jobban előmozdítsa, de tudományszomja is folyton hajtotta előre, ő maga írja egy polémiájában, hogy Lisszabontól Szentpétervárig mindenütt járt ama gyárak érdekében, melyeket képviselt. S hozzá teszi, hogy e foglalkozás tekintélyes jövedelmet s kényelmes állást biztosított neki.

Mindenütt, a hol járt, az üzleti érdekek előmozdítása mellett törekedett a történelmi, néprajzi, művészeti s kivált közgazdasági és kivált művelődéstörténeti momentumokkal s a nevezetesebb személyiségekkel megismerkedni. Ha beszélgettünk vele s ha kedélye megnyílt: gazdag tapasztalatainak, mély észleleteinek bősége meglepett. Mindenkiel anyanyelvén beszélt. A magyaron kívül a latin, német, tót, francia, olasz, angol, spanyol nyelveket beszélte. Mindent látott, mindent tudott, minden nevezetesebb várost jól ismert; — mint gazdag könyvtár: akként tudott mindenről felvilágosítani. S nem-

csak utazási tapasztalatok, hanem a politikai és közgazdasági téren, mély tanulmány alapján is. Az angol parlament tárgyalásait Magyarországon senki se ismerte oly jól, miként ő. Minden törvényhozási kérdésnek ismerte modem-kori történetét s nyilvánosságra jutott úti vázlatja igazolja, hogy ő minden kérdésnek egyszersmind múltjával is foglalkozott.

Utazásaiból egyetlen kicsike részt írt meg.

IV.

1859-ben mint házának utazó ügynöke Olaszországban járt. Ekkor ismerkedett meg Helfy Ignáczzal is kihez haláláig a legbensőbb barátság érzelmei kapcsolák. Ekkor jelentkezett újra Kossuthnál, 1851 óta először s ekkor már erős hajlamot érzett magában Kossuth terveihez csatlakozni, noha a Magyarország felszabadítására mutató esélyek mérlegelésében még aligha tudott erősen bonczoló elméje végleg megállapodni.

A magyar emigráció köreiben kezdettől fogva három irány létezett e kérdésben.

Az egyik irány, melynek gróf Andrassy, Bittó, Gorove, gróf Eszterházy Pál s többen állottak élén, az uralkodóházzal való föltétlen kibékülés alapján belső alkuval törekedett az ország alkotmányos önállását visszaszerezni. Ezek Kossuthal hamar megszakíták az összeköttetést, haza jöttek még az ötvenes években s Deák

mögött kerestek állást, szerepkört. Simonyi ezt az irányt föltétlenül kárhóztatá.

A második irány, melyhez Simonyi s az Amerikába kibujdosottak nagy része tartozott, a magyar nemzetet az általános vagy forradalmi iskola hívei közé óhajtottá besorozni. Ez iskola föltétlenül antimonarchikus volt s vezetői tiszta republikánusok, sőt szocialisták is valának. A magyar ügyet ők a szabadság és emberi haladás egyik kérdésének tekintették, belőle a történeti jogot kizárták s benne a nemzeti úgyról nem vettek tudomást. Kossuth ez iránynyal nem tartott egy pillanattig sem.

A harmadik irány Kossuth iránya volt, mely a dinasztia kérdésében forradalmi, Magyarország szabadsága és integritása kérdésében történelmi és legitim volt, s mely az európai hatalmakkal való szövetkezés útján, mint egykor Bethlen és II. Rákóczi Ferencz, törekedett a nemzet állami függetlenségét visszavívni.

Simonyi kételyeket táplált ez irány sikere iránt és sem a francia, sem az olasz, sem a porosz fejedelemben nem tudott bízni teljesen. Azonban Kossuthal szemben nem is akart, nem is tudott volna propagandát csinálni személyesen s azért 1859-ben fölvetette azt az eszmét, hogy a magyar emigráció tagjai Keletről, Amerikából s Európából jöjjenek össze egy nagy kongresszusra Angliában, állapítsák meg közösen politikájuk irányát s erről ünnepestes manifesztumban értesítsék mind a magyar nemzetet, mind Európa hatalmait.

Kossuthal magával megbeszélte-e nézetét személye-

sen, nem tudom. Sok emigránssal közölte ezt. De e nézet nem jutott érvényre, valószínűleg Kossuth nem akarta. Letett tehát róla Simonyi is, sőt ez eszméjének elhangzása után föltétlenül hozzá csatlakozott Kossuth irányához s maga is beállott az olaszországi magyar légióba, melynek tagja is maradt 1860-ig. Nem oly tagja azonban, hogy benne maradt volna a tétlenség és pihenés napjaiban is. Fentartá gyárának kereskedelmi képviselőjét. Jelszava volt: harcolni, mikor kell, de azonkívül dolgozni és megélni saját emberségéből. Demokratának s oly önérzetes férfinak, mint ő, más életprogramja nem is lehetett.

1860-ban újra tett egy utazást Spanyol- és Franciaországban s 61 elején ez utóbbi helyen kapta azt a tudósítást, hogy a 61-iki országgyűlésre a privigyei nyitramegyei kerület őt megválasztotta képviselőjének. Nem bízott ugyan ez országgyűlés működésének sikerében, mindamellet agyában megfordult a hazatérés gondolata s ezt több emigráns társával közölte is.

Közölte Pulszkyval is, kit e végből személyesen felkeresett 1861 ápril havában Florenczben, kérdezvén tőle, miként lehetne *salvus conductus* szerezni a hazamenetelre. Pulszky, szintén megválasztott képviselő, mutatá neki báró Vay Miklós kancellának levelét, melyet ez Bécsből hozzá ép e kérdésben feleletül intézett. Báró Vay azt írta, hogy a bécsi kormány nézete szerint a képviselőknak a magyar alkotmány alapján megvan ugyan *salvus conductus* az országgyűlésen s ezt megelőzőleg és ennek bezárása után 30 napig, de csakis

Magyarországon; miután pedig Ausztriát sem a magyar alkotmány, sem a képviselők immunitási joga nem kötelezi: ám lássák az emigránsok, miként őrizhetik meg személyes biztosságukat az osztrák hatóságokkal szemben.

E felelet természetesen nem volt egyéb, mint kelepce. Teleki László drezdai elfogatása élénk intő példa volt.

Igaz, hogy Törökországon s Románián át az osztrák határ kikerülésével be lehetett volna jutni: ámde ki bízhatott volna Couzának, sőt a bécsi kormánynak is jóhiszeműségében, s miként történhetett volna a visszaterés? Simonyi nem is gondolkodott tovább a dologon, letett egészen a hazajövetelről.

Ez év végén újra Bridgewaterben találjuk őt Payne vendégszerető házában. Itt és ekkor fejezte be magyar történeti okmánytárának második kötetét.

A következő évnek, 1862-nek folyamán Párisba tette át lakását állandóan, a mennyiben ez volt főügynökségi telepe. Utazásait innen is folytatta, noha főügynöki minőségében már voltak vidéki ügynökei is tetemes számmal. Ez állás már tekintélyes évi jövedelmet: 25—40 ezer frankot biztosított neki 1868-ig. Addig tudniillik, míg haza nem jött, hogy törvényhozói állását elfoglalja.

E helyzetet nem zavarta meg az 1866-iki porosz-osztrák háború sem, noha ő akkor elhagyta Párist s Kossuthhoz, majd a Klapka-légióhoz csatlakozott. Érdekesen jellemzi erős elhatározását s gyakorlati gondolkozását, de egyúttal hazafiasságát is ekkor egy kis esemény.

A königgratzi csata után a fegyverszünet pár nap múlva megkötött. Ennek daczára azonban Klapka légiója, mely már akkor a határon állott, nem szüntette meg működését, hanem vonult előre s részben be is jött a határokon. Simonyi a seregnél volt, de a mint a fegyverszünet megkötéséről értesült, rögtön kijelenté, hogy ő nem megy tovább egy lépéssel sem előre. »A legnagyobb bűnnek tartanám — úgymond — e kalandot. A fegyverszünetet béke követi, az osztrák túlnyomó erőt küld ellenünk, a porosz cserben hagy s embereink haszon nélküli áldozatokká válnak az osztrák kezében.« E felvidéki betörésben természetesen nagy hasznát vették volna az ő helyi ismereteinek, kecségtették is Klapka környezetében mindennel, ő megfordult, ott hagyta a csapatot s Berlinbe ment, hol ezt maga beszélte el Irányi Dánielnek. A következő napokban Klapkák is belátták Simonyi elhatározásának helyességét.

Az a körülmény, hogy a prágai béke után mind a porosz, mind a francia, mind az olasz udvar cserben hagyta a magyar ügyet, továbbá az 1867-ben létrejött kiegyezés, megsemmisítő hatást idézett elő az emigrációban. Ennek minden szervezete felbomlott, miután fennállásának közeli és konkrét célja nem volt többé, a távol fekvő és bizonytalan jövőnek reményei pedig többé a bujdosók társaságát nem voltak képesek együtt tartani. Haza jöttek tehát mindazok, kik társadalmilag nem vertek gyökeret külföldön. Haza jöttek és részben föltétlenül elfogadták a kiegyezést s a Deák-párthoz

csatlakoztak, mint Klapka, Pulszky, Türr, Horváth Mihály stb.; részben a balközépen foglaltak helyet, hogy a kiegyezést lassankint fogadják el, de mégis elfogadják úgy, a hogy van, mint Perczel Mór, Ludvigh, Csernátony s még néhányan.

Három férfin volt köztük, kik a kiegyezés által alkotott új alkotmányos állapotra ráléptek ugyan, de nem azért, hogy azt elfogadják, hanem azért, hogy legyen működési alapjuk, melyen állva épen ezen állapot gyökeres megváltoztatásával az ország államjogi önállóságát kivívják. Ezek: Irányi Dániel, Helfy Ignác és Simonyi Ernő.

Kossuth, mindannyiak vezére egykor s az eszményi függetlenségnek jelképe mindenha, egyedül maradt, mint az új állapotnak élő tagadása.

Kezdetben Simonyi se akart bejönni. Vagy ha akart is, nem kizárólag politikai működés volt célja. Sőt sokan azt hitték és hiszik ma is, hogy ő is hajlandó volt kezdetben a 67-iki kiegyezést elfogadni s hogy ettől csakis az első kormány rideg, visszautasító magaviseleté riasztotta el.

Tizennégy év óta folytatott egész működése ellenkezik e feltevéssel. Beszédeiben és irataiban én kerestem nyomát annak, mi igazolhatná e feltevést. Nem találtam sehhol. Lapjában, a »Szombati Lapok«-ban, Deákról jelent ugyan meg egy bíráló tanulmány név nélkül, melyben azt mondja az író, hogy kezdetben ő is híve volt Deáknak, de e névtelen közleménynek, mint illetékes férfiak mondják, nem is a szerkesztő Simonyi

Ernő, hanem Pétery Károly volt írója, egy korán elhunyt tehetséges publiczista és képviselő.

Irányítól tudom azt, hogy a kiegyezés megtörténte után 1867-ben ő összejött Simonyival Parisban és Simonyi kifejezte azt az óhajtást, vajha Kossuth személyesen nyilatkoznék a kiegyezés tényéről s világosítaná fel a nemzetet az álláspontról, melyet a kiegyezéssel szemben elfoglal. Irányi megjegyzé, hogy ez kissé késő, noha nézete szerint is czélszerű volna. Együtt elmentek Kossuthhoz s ott Simonyi ismétlé nézetét és óhajtását. Első pillanatban maga Kossuth is későnek tartott ilynemű nyilatkozatot s megjegyzé azt is, hogy az ő álláspontját mindenki ismeri a hazában. Mindamellett Simonyi és Irányi érveire elhatározá, hogy nyilatkozni fog és pedig Deák Ferenczhez intézendő nyílt levél alakjában. így és ekkor jött létre ama páratlan manifesztum, mely oly óriási hatást keltett akkor a nemzetben a kiegyezésnek mind hívei, mind ellenzői közt.

Az említett feltevés egyébiránt valószínűleg onnan eredt, hogy Simonyi hazajötte után is kereskedelmi megbízottja akart az angol háznak maradni s ezért mindent elkövetett, hogy házának gyártmányaira Magyarországon, sőt a magyar kormánynál is vevőket keresen. Síneket s egyéb vasúti felszerelvényeket ajánlott eladásra Lónyay pénzügyminiszternek, Hollán közlekedési államtitkárnak s egyebeknek. Az emberek e tényből frivol erkölcsérettel úgy okoskodtak, hogy Simonyi értékesíteni akarja politikai pártállását.

Silány felfogás, melynek alaptalanságát maga Simonyi Ernő mutatja ki egy 1872-ik évi augusztus 31-én kelt nyilatkozatában. Kifejté itt, hogy a tisztességes kereskedelmi üzlet nem ellenkezik a politikai pártállással s hogy ő felajánlott árucikkeivel nem magának és nem megbízójának, hanem az országnak akart jó üzletet csinálni. Úgy vélekedett — mondá — hogy a mit idegenek idegen országban megtettek vele, hogy tudniillik saját hasznukra vele üzleti viszonyba léptek: azt itthon saját honfitársai, sőt épen a kormány férfiai sokkal inkább megteszik, ha meggyőződnek arról, hogy az angol gyártmányok olcsóbbak is, jobbak is, mint az osztrákok.

Csalódott.

A magyar társadalom messze van még a demokracziától s aztán némely államférfi Magyarországon az üzletben politikát s a politikában üzletet szokott csinálni. Ez az, a mit Simonyi Ernő a külföldön meg nem tanult.

Y.

1868-ik év május hó közepén jött haza Párisból már mint megválasztott képviselő. Baranya vármegyének német-ürögghi vagy később ügynevezett szalántai kerülete tisztelte meg mint távollévőt bizalmával. Megbízó levele ápril 22-én adatott be, választása ugyané hó 29-én igazoltatott s május hó 28-án már felszólalt a képviselőházban.

Napirenden volt a Poroszországgal kötött vám- és kereskedelmi szerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslat. Az ülészaknak vége felé járt már az idő, képviselők nem voltak jelen nagy számmal, a szónokokat nem hallgatták figyelemmel. Hozzá épen nem kötöttek az ellenkező pártok nagy várakozást, alig ismerték névről is, személyesen pedig egyáltalán nem. S aztán szélsőbali képviselőtől épenséggel nem várták, hogy oly kérdésről, melynek tárgya nemzetközi vám- és kereskedelmi szerződés, szakavatottan, tüzetesen tudna szólani. Az akkori szélsőbal főleg csak állampolgari és közjogi természetű tárgyakkal szokott felszólalni, felszólalásai rendszerint általánosságok körében mozogtak s bizonyos stereotip szólamokkal voltak tele-tömvé. A beszédek, ha bennük személyekre vonatkozó erőteljes kifejezések hiányoztak, nem igen szokták figyelemmel meghallgatni. Nem lehet tehát csodálni, ha Simonyi Ernő első beszédét általános figyelmetlenség és zajongás közt volt kénytelen megtartani.

S e beszéd mégis megmutatá, hogy a szónok nem közönséges tehetség, hogy a kérdéshez tüzetesen és szakavatottan szól, s hogy benne a szélsőbal új és nagy erőt nyert, mely e pártnak parlamenti működésére elha-tározó befolyást fog gyakorolni.

Pártján kívül talán csak maga Deák Ferencz hallgatta egész figyelemmel. Jellemző, hogy a mikor a beszéd végével Gorove szakminiszter oda lépett Deákhöz s ennek mondá: »Milyen bolondságokat beszél ez az ember«, Deák hidegen mondá neki:

— Én pedig azt mondom, hogy ettől az embertől valamennyien sokat tanulhattok.

Ettől kezdve tagja volt minden országgyűlésnek. Az 1869-iki és 1872-iki országgyűlésre szintén a német-űröghi, az 1875-ikire a szentesi kerület választá meg. Népszerűsége oly nagy lett lassankint, hogy az 1878-iki országgyűlésre három kerületben is megválasztották, úgymint Szentesen, Szegeden és Debreczenben. Utóbbi helyen épen magát a miniszterelnököt Tisza Kálmánt buktatta meg s azért e kerületet képviselte ez országgyűlésen, valamint a most folyó 1881-ikin is haláláig.

Már az 1865-iki országgyűlés utolsó idejében pártját új parlamenti eljárásra bírta. Eddig e párt, mint főleg a balközép is, rendszeresen negatív álláspontot foglalt el a Deák-párttal szemközt. Eszmék nem hiányoztak ugyan nála, de megelégedett azzal, hogy ezeket a kormány javaslatainak bírálata közben töredékesen rendszertelenül adta elő. Simonyi nem helyeslé e taktikát.

ő azt mondá s nem egyszer mondá, hogy pusztá tagadással többséget szerezni soha nem lehet, s hogy a pártnak nem szabad pusztán az államjogi és közjogi kérdések általánosságaira szorítkozni, hanem az állami élet mindennapi kérdéseiben is folyton állást kell foglalni. És pedig határozottan formulázott eszmékkel, rendszeresen kidolgozott javaslatokkal. Nem elég — szerinte — a nemzetnek azt tudni, hogy a szélsőbal mit nem akar, hanem tudni kell azt is, hogy valósággal mit akar, hogy tájékozva legyen az iránt, vajjon a belpolitikai szerves kérdésekben, pénzügy, adópolitika,

közigazgatás, kulturális ügyekben, nemzetiségi, egyházi és közoktatási téren minő politikát követne a szélsőbal, ha többségre jutva, a korona által az ország kormányzatával megbíznák.

Új hang, eddig szokatlan eszmeáramlat volt ez a régi szélsőbalnál, de Simonyi nem minden vita és nehézség nélkül, diadalra tudta juttatni eszméit.

Ő maga csakhamar még az 1868-ik év nyarán rendszeresen dolgozott ki törvényjavaslatot a katonai bíróságokról s ezt még ez országgyűlésen benyújtó. A következő országgyűlésen s 75-ig folytonosan ő terjeszté elő a párt válaszfelirati javaslatait s ezekben a párt részéről folyton határozott, részletes pozitív programot adott elő nemcsak az államjogi, hanem a belpolitikai kérdésekről is. Sőt Helfy Ignáczzal együtt 1872-ben a következő évre óriási munkával részletesen kidolgozott költségvetési javaslatot is terjesztett elő a pénzügyi bizottságban. Ily szakadatlan munkássággal jelentékeny tehetségnek s gazdag törvényhozási ismereteknek birtokában csakhamar pártjának mindenki által elismert vezérévé vált.

A 69-iki országgyűlésen mindjárt az első ülészakban megválasztott a vasúti és jegybankügyi bizottságnak valamint a közalapok és alapítványok jogi természetének megvizsgálására kiküldött bizottságnak tagjává. Később a képviselőház pénzügyi bizottságának lett állandó tagja. Mind e bizottságok, valamint a Deák-párt idejében rendszeresen működő osztályok tanácskozásáiban folytonosan részt vett s tanulságos, néha nyo-

matékos szavát mindenütt fölemelte. Nagy szellemi erők voltak akkor a Deák-párton, de a legnagyobbak is tisztelték s egész figyelmükre méltatták észrevételeit. Éles, bonczoló elmére, nagy kritikai tehetségre, sokoldalú tanulmányra mutattak ezek folyton. Ezen kívül a parlamenti tárgyalásokon is mindig részt vett s 1868 óta alig merült fel 1880-ig nagy kérdés, melyhez kimerítőleg, gyakran a képviselőház osztatlan figyelme közt, ne szólott volna.

Erkölcsei bátorsága a vakmerőséggel volt határos. A korrupciót minden jelenségében engesztelhetlenül üldözé s e miatt nem egyszer keserű személyes összeütközései valának, melyek pár esetben lovagias úton voltak csak elintézhetőek. A Lónyay-kabinetet gyakran hevesen megtámadta parlamentben, sajtóban, választási népgyűléseken egyaránt. 1873-ban a keleti vasút visszaéléseinek kérdésében Szlávy miniszterelnökkel volt keserű összeszólalkozása. Midőn Deák meghalt s a nemzetben a részvétnek eddig még soha nem tapasztalt demonstrációi támadtak: ő ez áramlat ellenére nem hallgatá el a legkeményebb kritikát, mely valaha államférfi és működése fölött elhangzott. S midőn Bosznia okkupációja végrehajtatott s ez az 1878-iki országgyűlés elején szóba jött, harsány hangon mondá, hogy Andrassy grófot ezért fel kell akasztani.

Mindezt erkölcsi bátorságának jelzésére hozom fel, a nélkül, hogy minden felszólalását helyeseltem vagy minden nézetét osztottam volna. Működésének jellemzését különben is utolsó cikkemre hagyom.

Parlamenti szereplése mellett jelentékeny publicisztikai működése is volt. Az 1870-ik évben kevés ideig szerkesztője volt a »Magyar Újság«-nak, de folyton írt, noha később betegsége súlyosodtával mind ritkábban, pártjának többi közlönyében is.

1872 elején maga adott ki s szerkesztett egy heti lapot »Szombati Lapok« név alatt. Angol minta állott szeme előtt, feledvén, hogy nálunk angol írói kar és angol olvasó közönség nincs. E lapnál Mende Bódog, Pétery Károly, Mezei Ernő, a szépirodalmi részben Degré Alajos voltak munkatársai. Czikkei névtelenül közöltettek. Volt egy rovata »Szabad a vásár« czlm alatt, melyben különösen a korrupciót s annak egyes eseteit és személyeit ostorozá szakadatlanul, éveken át. E lap névleges szerkesztését 1872 október elején Mende Bódogra bízta, de cikkeivel azontúl is támogató. 1874-ben szűnt meg, vagyis alakult át e lap Mende lapjává és tulajdonává.

1874 tavaszán belső alakulás s új szervezkedés jött létre a szélsőbal kebelében. Eddig egy pártot képezett mindenki, ki a szélsőbalhoz tartozott, bár némi nézeteltérések miatt gyakran élénk viták fejlődtek ki a pártkor tanácskozásaiban. Egyik árnyalatot Irányi képviselő barátaival együtt, mely pozitíve hangsúlyozá programjában a perszonális-unió elvét s mely magát negyvennyolczas pártnak nevező. A másik árnyalat élén Simonyi Ernő állott, mely a perszonális-unió elvét ugyan nem zárta ki, de elengedhetlen föltételül sem köté ki. 74-ben új elemek, új férfiak jöttek a párthoz, az úgynevezett

elvhű balközépiek: Gubody, Ugron, Csávolszky, Duka Ferencz, Szuha stb. Élénk viták után ekkor alakult mai nevén és alakjában a függetlenségi párt s egy 1874 május 17-én tartott országos népgyűlés helyeslé azt. Irányi és barátai kezdetben s néhány éven át külön klubbot tartottak fenn s a függetlenségi párt vezérlete most már egészen Simonyi Ernőre maradt, melynek fáradoalmait azonban különösen Helfy Ignác osztá meg vele.

A közérületnek amaz óriási föllendülését, melyet a legutóbbi török-osztrák háború alatt 1876-tól 1878-ig átéltünk, ez új alakjában vezette már a függetlenségi párt s illetőleg Simonyi Ernő. Bár hanyatló egészséggel s mindinkább elkomoruló kedélyvel, mégis lankadatlanul megállott a mozgalom élén. Ama nagy, a külföldön is feltűnt népgyűlések, melyek 1877-ben és 1878-ban úgy felvillanyozták a közvéleményt, mind közreműködésével, sőt részben vezetésével tartattak. Tudtával, tanácsával, közreműködésével készítettett elő ama székely vállalat is, melynek célja lett volna Romániába rontani s az oroszok szállító vasútvonalát megsemmisíteni s ekként a plewnai hősöknek közvetve segítségül jönni, ő vezette pártja részéről a 78-iki választásokat is, melyek az addig oly kisded függetlenségi pártnak tagjait megkétszerezék.

Ezek voltak utolsó nagyobb politikai cselekményei. A 78-iki országgyűlésen még felszólalt néhányszor s bár szelleme erős, de hangja és alakja már megtört. Akaratereje még a régi, de idegeit már halálos kór zsibbasztá el!

VI.

Abból, a mi Simonyi élettörténetének nevezhető, e rövid vázlatban már csak keveset kell megérintenem.

Nagyon szerény vagyonnal jött ő be az országba. Lassan gyűjtögetett tőkepenzét a gödi nyári lakba fektette, mely Váczon innen, a budapest—bécsi vasút egyik állomásán fekszik, gyönyörű kilátással a Dunára s az átellenben fekvő szentendrei hegyekre. Ide hozta könyvtárát s tudományos gyűjteményeit is. Könyvtára, melyet szintén külföldön gyűjtött, hét ezer forintba került. Itt élt ő mintegy hét éven keresztül. Innen járt be a képviselőházi ülésekre s itt keresték őt fel gyakran barátai, kiket mindig gazdag vendégszeretettel fogadott.

Lakása és háztartása nem állott arányban sem vagyoni állásával, sem jövedelmeivel, melyek túlnyomó része képviselői napdíjaiból állott. De nem könnyelműség, hanem a hazai viszonyok nem ismerése vezette őt félre. Angol kereskedelmi házának francia és olasz képviselőt barátjának, Helfy Ignácznak adta át, ki 1868-ban még kinn maradt s csak két év múlva jött haza, mint szintén már megválasztott képviselő s ő maga megtartá ama sheffieldi gyárnak magyarországi és ausztriai képviselőt. Azt hitte, hogy a politikai pártállással összeférhető e tisztes foglalkozás hoz neki évenként akkora jövedelmet, a mekkora külföldön is megszokott háztartásának igényeit teljesen fedezendi.

Nem úgy történt. 1872-ben maga írja meg egyik

nyilatkozatában, hogy a magyar kormány s az ennek befolyása alatt álló vállalatok visszautasítólag bántak vele s inkább drága és selejtes árucikkeket rendeltek, mintsem az ő ajánlatát, mint szélsőbali politikusét, elfogadták volna. A osztrák vasutak nagy megrendeléseket tettek nála, a magyarországiak nem. Sőt megtörtént, hogy itt Budapesten a svájci vaggongyár és a belga gépgyár tetemes értéket rendeltek nála, de a mint ezek az állam kezére kerültek, azontúl nála minden megrendelést megszüntettek, természetesen kárával magának az államnak is.

Mindez őt rendkívül elkedvetlenítő. Anyagi zavarok kezdők őt fenyegetni. Egyik alapítója s igazgatója lett a pesti cottage építő-társaságnak. A pesti munkás osztálynak s szegényebb kézműiparosoknak szándékozott olcsó lakásokat építeni. Ez volt e társaság célja. Az 1873-ban bekövetkezett óriási hitelválság ezt a vállalatot is megrendítő vagy legalább a virágzásban megakadályozá.

Ezekhez járult régóta meggyökeresedett betegségének mindinkább előre való fejlődése. A különben is komoly férfiúnak kedélye lassankint elborult. Anyagi baj s betegség-roncsolta idegzet szövetkezett lelkének derültsége ellen. Anyag és szellem, test és lélek nem függetlenek egymástól. Egyiknek ereje a másiknak erejét fokozza, egyiknek bénulása megbénítja a másikat. Elméjének ereje nem gyöngült, ez áll ellent legtovább a sors viszontagságinak s a test gyarlóságának, de hangulata komorrá változott. Az 1875-ik év végén kezdett arról gondol-

kozni, hogy nyomasztó bajai ellen ismét a külföldre fog menekülni. S e gondolat annyival inkább kínozá őt, mert a 75-iki fúzióval eszméinek győzelme is a kietlen távolba taszított. ő legalább azt hívé, s mindig mély keserűséggel nyilatkozott arról a tényről, hogy a mikor a Deákpárt kész volt már lemondani s a tért a közjogi ellenzéknek átadni: akkor a közjogi ellenzék hatalmasabb árnyalata, a balközép mondott le elveiről szükség nélkül és föltétlenül, sőt csak azért, hogy sokkal rószszabb kiadásban, benső bit és külső eredmény nélkül folytassa a régi kormányok politikáját.

Ekkor álltak össze barátai, hogy az anyagi zavartól megmentsek őt. Mocsáry Lajos buzgó fáradozmainak, de egyúttal áldozatkészségének is sikerült ez. Az áldozatban vele egyenlő részt vettek Sembery István, Fomszek Sándor, Ragályi Nándor saját pártjából. De a készség nemcsak saját pártjában nyilatkozott erre. Voltak barátai, jellemének s elméjének tisztelői a vele szemközt álló pártban is, kik szintén tiszteletreméltó előzékenységgel siettek a kiváló férfiú nyugalmát visszaszerezni. Hosszú a névsor, melyből Somssich Pál, Samassa érsek, Szitányi, Ándabázy nevei jutnak eszembe. Megérdemlik a jók hálás elismerését. Nemesak nálunk fordult elő ilyen eset. Angliában Foxot kétszer is kisegíték hasonló bajból barátai. Lamartinének a nemzet adott nagy összeget s e tény egyik államférfi jellemére se vetett homályt soha. Én elhallgathattam volna e tény, a nemzet úgy se tudta, mert nyilvánosságra soha nem jött. De nem akartam elhallgatni. Élettörténeté-

hez tartozik a megboldogultnak s aztán a barátságának oly ritkán előforduló nemes ténye ez, hogy semmi okot se láttam arra, miért hallgassam el.

Ezzel befejeztem a kis vázlatot, melyet Simonyi életről akartam közleni. Még csak írói és szónoki működéséről s működésének jelleméről akarok pár megjegyzést tenni.

Simonyi Ernő szoros értelemben vett írónak nem tekinthető, vagy legalább nálunk nem tekintetik. írói működése főleg hírlapi cikkekben nyilvánult. Ám hírlapi cikkek írása nálunk íróvá nem kvalifikál senkit. Irodalmi társaságainknak, az akadémiának, a Kisfaludy társaságnak hivatalos nézete ez. Másod, harmadrangú költő egy kis kötetnyi verssel vagy novellával vagy pár, többé-kevésbé sikerült színművel rögtön hivatalosan fölvétetik a Parnasszusra. De a ki csak politikai publiczista: annak ott helye nincs. B. Kemény, Fáik, Török János, báró Kaas s 48 előtt Kossuth, gróf Dessewffy Aurél pusztán politikai cikkekkel is jobban fejleszték a nyelvet, jobban gazdagíták annak szépségeit s hatalmasabban növeszték a nemzet értelmi erejét, mint legtöbb költőnk vagy beszélyírónk. Lángész, tanulmány, munkaszeretet, gondolatok gazdagsága több volt bennük, mint belletrisztikai íróink legtöbbjében. S mégis mindezek publiczistikai működése, a mennyiben az politikai cikkek írására szorítkozott, éltükben alig ismertett el hivatalosan s holtuk után alig jegyeztetett s jegyeztetik föl az irodalomtörténet örök táblájára. E sorot megosztja velük Simonyi Ernő is. őt a nevezettek

egyikével se akarom összemérni, de jelentékeny publiczistának tartom.

Hogy a politikai cikkírást nálunk csak így veszik vagyis inkább így nem veszik számba, annak egyik oka úgynevezett irodalmi köreink léhaságában keresendő. Franciaországban is napi-érdekű a napi-cikk s ott az irodalmi körök a kitűnő hírlapírókat mégis másként méltányolják. Másrészről sajtósági sorsa van a publiczistának, akár politikai cikkíró, akár parlamenti szónok legyen bár. Hatása hasonlít a színészéhez. Míg a színpadon, a szószéken, a hírlap élén van: addig él, hat, eszméket támaszt, érzelmeket fakaszt, tettekre hí, foglalkoztatja egész nemzetének elméit és kedélyét. A mint ott hagyta a színpadot, a szószéket, a hírlapot: vége a szerepnek, vége a hatásnak, gyakran neve is nyomban elenyészik.

Simonyi cikkeiben különös egyéniség nem domborodik ki s írodora a hangulatkeltés sajtósági eszközeivel nem rendelkezik. Sem erős humora, sem erős szatírája nincs, sem a személyek egyéni gyöngeségeinek ostorozásában nem mester, őt mindig a tárgy vezeti, annak mélyéről szedi az érveket s ha valamely kérdésről szól: mindig csak azt az igazságot törekszik kideríteni, mely arra a kérdésre tartozik. Szónoklata is ilyen. S mert a politikai kérdések rendszerint vagy jogiak, vagy pénzügyiek, vagy közgazdaságiak, sőt az úgynevezett alkotmányi kérdésekben is gyakran az ily természetű elemek a túlnyomók: tehát érvei is vagy a jogtan, vagy a számtan, vagy a statisztika mezejéről

szedvék. Keleti fantáziájú népünk előtt száraz dolog ez mind. Nem izgató szónok ő, hanem érvelő. S ilyen mint író is. Az észhez ír és beszél, a szívről nem vesz tudomást.

S aztán egyénisége nem egészen illett ama küzdelemhez, melyben 1868 óta részt vett. A 67-iki kiegyezés hatalmas hullámokat vert a nemzet kedélyében. Erős forradalmi szellem volt akkor még a nemzetben. A függetlenségi harcz szomorú, de dicsőséges emlékein elborongott, de föl is lelkesült a nép mindenütt, a hol szónokai és írói ezeket földézték. Kossuth levelei folyton jöttek és mindig gyújtó hatással voltak. Az ő írmodorát tekinték a publiczistikai írmodor eszményének. S jöttek írók, kiknek rikoltozó hangja közt veszély fenyegeté az igaz érvek hatalmát s a nagy emlékek valódi dicsőségét is. Évekig tartott ez a hangulat. Hogy ily hangulatban Simonyi mint hírlapíró feltűnő nem lehetett: természetes. Akkor bizonyos lázas lelkesedés tartá fenn a függetlenségi pártot, most igazságainak meggyőző ereje nemesak fentartja, hanem folyton szaporítja. Simonyi egyénisége, írói és szónoki modora most nagyobb hatású volna, mint tizennégy év előtt.

Történeti okmánytárának első kötetében van egy hosszabb tanulmánya a londoni és edinburgi könyvtárakról s a brit múzeum könyvtári gyűjteményeiről. Ez tanulságos mű. Utazásainak egy részéről is írt és pedig igen érdekesen. 1860-ban épen akkor utazta be Spanyolország keleti részét, Barcelona, Tarragona és Tortosa vidékeit, midőn Don Carlos a baleári szigetek

kormányzójával, Ostegával együtt a tortosai kikötőben kiszállt, magát királynak kiáltatá s a karlista forradalmak egyikét rendezé. Ez utazását szépen és érdekesen írta le. Különösen érdekes benne Lady Franklinnal, ama gyászos végű híres északsarki utazó még akkor is bájos özvegyével való megismerkedése.

Irodalmi becsű több és nagyobb művéről nincs tudomásom. Iratai közt azonban — úgy hiszem — több becses jegyzet lesz található.

Tíz év előtt már képviselőtársa voltam, de ritkán váltottunk szót egymással. Nagy nézetkülönség választott akkor el bennünket egymástól s távolról azt hittem: egyénisége is oly rideg, mint hatalmasan, de szárazon érvelő beszéde. Csalódtam. Az utóbbi években többször volt alkalmam vele találkozni s a benső bizalom, mely köztünk kifejlődött, megnyitá előttem nemcsak ismereteinek bámulatos gazdagságát, hanem egyúttal kedélyének gyöngédségét is s egész lényének szeretetreméltóságát. Meggyőződtem ekkor, hogy keserű támadásait, melyeket egyesek és kormányok ellen intézett s melyekkel igen gyakran egyet nem érthettem, sohasem féltékenység vagy személyi gyűlölség, hanem mindig az ügy iránti mély lelkesedés vezérelte. Még akkor is, midőn a sírjában nyugvó Deákot oly engesztelhetlen keserőséggel támadta meg s midőn előre tudta, mert barátai is figyelmeztették, hogy e támadással saját tekintélyének fog ártani: még akkor is mély kötelességérzet volt az, melynek eleget tenni törekedett.

Ez esztendőnek, az 1882-ikének tizedik napján látam őt utoljára. Élt még, szenvedett már, halálnak fuvalma lengett fürtei körül, de hazájának ügyén csüngött egész lelke. Elmondám neki a parlament fontosabb ügyeit s közlém vele különösen, hogy pártunk derék, új erővel s ifjú erővel szaporodott. Áldott mosoly reszketett szemein, a mint azok az isztriai tenger azúrájában elmerültek. Percznyi hallgatás után mondá: »Igen örülök, hogy boldogultok, a tavaszra én is haza megyek közétek.«

Haza jött. Itthon van a temetőben.

SZITÁNYI BERNÁT HALÁLÁRA.

(Szitányi Bem át, a gazdag Ullmann család ivadéka, született 1816-ban, meghalt 1889 január 6-án. 1849-ben hanti alispán, azután forradalmi tevékenysége miatt üldözött és bujdosó, korán kegyelmet nyert, a 67-iki kiegyezés után folyton képviseld. Előbb Deákpárti s mindvégig szabadelvű. Egyszerű, igénytelen, de nemes és jó ember.)

Tizenöt év óta keveset érintkeztem vele s ritkán kínálhatott meg czukorcsemegéjével. A mérgeőbb ellenzéki férfiaknak kedveskedni nem igen volt bátorsága. Hanem tizenöt év előtt a Deák-párton együtt voltunk s volt alkalmam megfigyelni minden nap.

Az úgynevezett »jó ember«-ek közé tartozott. Azok közé, a kik »unalmasok és mégis kellemesek«. A kik nem követelnek mást a politikától, mint mandátumot, mosolygó minisztert, csendes parlamenti ülést s vita nélküli klubtanácskozást. Különösen nem követelnek udvarlást, elismerést, szónoki babérokat, hivatalt, vasúti engedményt. Nincs szenvedélyük, erős hangjuk, követelő meggyőződésük, szembeötlő elvük. De mindenki számára van egy kézzszorításuk, egy elismerő szavuk, egy bizalmas üdvözetük.

E férfiak mintaképe volt a mi »urunk.« Mert ennek nevezték szemközt is, hátmegett is.

A Deák-párt félkomolyan, féltréfásan különböző osztályokba sorozta tagjait. Voltak »notabilitások.« A kik 48 előtt vagy 48-ban már nevet szereztek, vagy miniszterek voltak, vagy a kire többen hallgattak. Szentiványi, Gorove, Justh s többen. Voltak »kapacitások.« A kik irányadók vagy legalább jelentékeny tényezők voltak a klub-, osztály- és parlament tanácskozásaiban, a javaslatok készítésében és bírálatában. Csengery, Kerkapoly, Horváth Lajos, Szilágyi Dezső stb. Voltak »táblabírák«, »bankárok«, »frondeurök«, »vacsorapártiak«, »liberálisok«, »konzervatívok«, »tudósok« stb. Mindegyik csapatnak megvolt a maga vezére, vendéglője, házigazdája, hírlapja, legénysége s különös története Deákról s a nagy kérdések körül.

Ily csapat volt a »jó ember«-ek csapatja is. Zichy Antal, Perczel Béla, Urbanovszky Ernő, Kandó Kálmán, Szende Béla, Molnár István, stb. ezek közé tartozott. Ezeket Deák is különösen kedvelte, mert ezek soha pártot nem ütöttek, az ellenzékkal soha se paktáltak, se össze nem veszték, a »zöm«-tol soha el nem szakadtak, külön kapacitálást soha nem vártak, az »öreg úr« egy intése nekik elég volt.

Ezek közé tartozott tehát Sztányi is, a mi »urunk«.

Mindig képviselő volt. A klubban, a házban, osztályban, elnöki és osztály-ebéden, a trónbeszédeknél és udvari estélyeken mindig jelen volt, soha sehonnán el nem maradt, de soha semmire nem vállalkozott, soha semmit nem cselekedett és soha nem beszélt. Sok

ideig minden nagyravágását kielégítette az, ha a delegációnál póttaggá megválasztották.

Tekintélyes vagyónú ember volt. Szülei még zsidók voltak s ő még üzleti körökben nevelkedett, de az üzleti szellem nem vert benne mély gyökeret. A magyar nemes ifjú gavallér volt az ő eszménye és ezt később el is érte a parlamentben, noha már nem ifjan. Annyira gavallér lett, hogy a törvényhozás fontosabb közjogi kérdéseivel soha tisztába jönni nem tudott.

Az igaz, hogy nem is sokat törődött velük.

1870-ben, 71-ben az aradi, Csanádi, temesi és torontáli követek fölvetették a »telepítvényesek« kérdését. Az ellenzék is törekedett ebből nagy kérdést csinálni.

»Telepítvényes«: e szó sehogy se ment a mi urunk fejébe. Hallott, olvasott ugyan valaha valamit farmerek-ről, kolonistákról, de szentül hitte, hogy efféle emberek csak Amerikában és Ausztráliában léteznek.

A Deák-párton legtüzesebb telepítvényes volt Dániel Pál. Megkérdezte tehát a mi urunk Dániel Pált, hogy mik is hát voltaképen a telepítvényesek?

— Hát tudod, — felelte Dániel, — ezek voltaképen »cenzualisták«.

— »Cenzualisták?« — furcsa. De hát ezek mifélék?

Ezt meg az öreg Justhtól, a »tót király«-tói kérdezte meg Szitányi.

— Hiszen neked is van elég — felelte Justh, — ezek voltaképen a »kurialisták«.

De most meg ezen a szón akadt meg a jó Szitányi. Mi a manó lehet az?

Megkérdezte most Paczoly Jánost, hogy mik is hát azok a kurialisták?

— Egy szóval megmondva, — szólt Paczoly — ezek valósággal »taxalisták«.

Erre már nagyot nézett, de nagyot is gondolt a jó »mi urunk«. Különösen okos embernek tartotta azonban Zeyk Károlyt, most tehát ehhez fordult felvilágosításért, mondaná meg, kik és mik azok a taxalisták.

— Nálunk Erdélyben — felelt Zeyk — sokan vannak s »famulus konvencionátusoknak« nevezik őket.

Most már Szitányi épen nem értette a dolgot. De csodálatra méltó hősi elszántsággal tisztába akart jutni a kérdéssel s azért elkísérte a klubból Zsedényit, hogy ettől töviről-hegyire megkérdezze az egészet.

Zsedényi aztán megmagyarázta neki.

— Tudod Szitányi, ezek nem urbérialisták, nem is zsellérek, nem is szubinkvilinusok, hanem voltaképen skultecianusok, csakhogy szerződésük nincs, vagy ha van is, nincs időhöz kötve, földjük nem jó szessziószámha, beltelkük allodiatura, kültelkük dominálja birtok, szuperedifikátumukat elvihetik, a dikába nem vették fel őket. Érted?»

— Természetesen, természetesen — felelte Szitányi.

Hanem ettől az időtől kezdve soha egész életében egy szót se szólt a telepítvényesekről, de nem is kérdezt soha senkitől semmit a dolgok és ügyek állásáról és természetéről.

Nagy versenytársa volt Zichy Manó grófnak.

Zichy Manó mindig vaskos burnót-szelenczét hordott magával, mely tele volt öregszemű, fekete, fölséges baráthburnóttal s ezzel kínált meg a házban, klubban, folyosón mindenkit.

Szitányi meg egy köteg finom czukorcsemegét hozott magával mindennap s ezzel kínálta, a kivel találkozott. Mindig röstelte, ha Zichy Manó szelenczéből többen csippentettek, mint az ő czukorstaniczlijéből. Pedig többen megcselekedték ezt, mert a szelencze tovább győzte.

Egymást is mindig megkínálták szabályosan, de szó nélkül. Akadozva beszélt mindakettő s azért egymással keveset beszéltek.

Üldögeálni nem szeretett. Lassú, tipegő járásával mindig ott lehetett látni vagy a padok előtt vagy a folyosón. Mindennap benézett a háznagyi irodába és a büffébe is. A klubban sorba járt az asztalokat s a társalgó csoportokat. Egy-két szó, egy czukordarab s ment odább.

Sohase akart egyéb lenni, mint a kormány híve. S hiába is akart volna, nem tudott volna egyéb lenni.

Utóbbi időben nagyon meglátszott rajta az aggság. Gondosan kezelt parókája se tudta az évek haladását meggátolni.

Bégi alakja volt a parlamentnek. Mindenki ismerte, mindenki el fogja feledni s mindenki kellemesen emlékszik meg róla, mikor ráemlékezik.

EMLÉKEZÉS CSENGERYRE.

(Csengery Antal, Bihar szülöttje, született 1822 jan. 2-án, meghalt 1880 júl. 18-án. Jeles publicista már 1848 előtt, később tudós, akadémikus, pénzügyi tekintély, kiváló törvényhozó, jeles író s a tudományok hazai nyelven terjesztésében fáradhatlan férfiú. Emlékiratokat írt. Korának történetírásához bő és tiszta forrást nyújtanak ez emlékiratok, ha egykor napvilágot látnak.)

Csengery az az ember volt az újabb kor politikusai közt, kiről mindenki tudta és mindenki beszélte, hogy »pozíció«-ja van.

Vájjon mit tesz ez a szó a magyar politikusok nyelvén? Mi ennek a szónak: »pozíció«, igazi értelme újabb parlamentáris életünk történetében? Mert ezzel kell megismernedünk, ha Csengery parlamenti és államférfiul állását ismerni akarjuk.

Kik azok az emberek, kiknek 1867 óta pozíciójuk volt?

Deák Ferenczről ne beszéljünk. Róla és az ő pozíciójáról ne vegyünk mértéket. Ha a »pozíció« az volna csak, a mi az övé volt: akkor rajta kívül senkinek se volna és senkinek se lett volna pozíciója.

Volt pozíciója Andrásynak és volt Lónyaynak. Amazé nagyobb, ezé kisebb, de mindkettőé teljesen hasonló természetű. Mert mindkettő gazdag, tehát

mindkettő nyithatott szalont s adhatott lakomákat. Mindkettő miniszterelnök, tehát mindkettő adhatott kitüntetést, hivatalt, javadalmat, előnyös bérletet, jó hírlapi szubvencziót, képviselői mandátumot. Mindkettő deákpárti volt, de azért a Deákpárton belül, sőt kívül is mindkettőnek volt külön pártja, mely szükség esetén jobban ragaszkodott hozzá, mint Deák Ferenczhez.

Volt pozíciója Szlávnak, volt Bittónak s volt és van minden miniszternek. De csak addig, míg miniszter. Minden miniszter rendelkezik hatalommal, míg miniszter, de igen kevés rendelkezik, ha már nem miniszter. Szlávnak és Bittónak valószínűleg soha se lett volna pozíciója, ha miniszterré s miniszterelnökké nem lennének véletlenül.

Van pozíciója Sennyeynek, pedig nem volt miniszter s lenne Tisza Kálmánnak, ha már nem lenne is miniszter. Mert mindkettőnek valószínűleg mindig lesz pártja, mely reméli, hogy vezére egykor miniszterré lesz, de egyúttal mindkettőnek mindig lesz vetélytársa, mely fél ettől s ezt megakadályozni törekszik.

Csengerynél mind az, vagy legalább az többnyire hiányzott, a mi Andrásynál, Lónyaynál, Szlávnál, Bittónál, Sennyeynél, Tiszánál a pozíciót alkotá. ő sem gazdag, sem miniszter, sem szónok, sem pártvezér, sem hatalombirtokos nem volt. S neki mégis hatalmas pozíciója volt.

A képviselőházban gyakran döntő volt felszólalása.

A pénzügyi bizottságban rendszeren döntő volt befolyása.

A miniszterek törekedtek vele jó lábon állani.

Sok képviselő és sok publiczista kereste kegyét.

Hírlaptudósítók és hírlapírók gyakran mentek hozzá tanácsért és értesülésért.

Államkölcsönt sohase kötött, vasúti engedélyt sohase adott, pénzügyi, közoktatási és közigazgatási törvényjavaslatot sohase nyújtott be a miniszter Csengery megkérdése nélkül.

Mindez mutatja, hogy Csengerynek nagy pozíciója volt.

De vájjon hogy szerzé Csengery e nagy befolyást?

Érdekes kérdés ez, melyre a találó felelet még érdekesebb. Sok titkáról lerántja a leplet parlamenti életünknek.

Mindenek előtt higyük el, hogy a tehetség, a lángész, a tudomány, a fáradhatlan munkásság, a kiváló szakértelem, a becsületesség s mind e nagy erények csak másod sorban képesek a politikusnak nagy befolyást s államférfiul hatalmat biztosítani. Ezek jó ajánló levelek, de semmi egyebek.

A politika küzdtere csodálatos természetű.

E téren az ügyesség többet ér, mint a tehetség, a lángész és a tudomány összevéve. E téren a nyegle gyakran megveri a komoly munkálkodót, a szédelő a becsületest, a szónok a szakférfiút.

A szerencsés ember pedig mindig megveri azt, ki a világ minden nemes erényével bővelkedik, de véletlenül szerencsétlen.

Csengery kiváló tehetség volt, komoly tudós, fáradhatatlan bűvár, sok eszmének birtokosa, jelentékeny magyar író, ki pénzügyi, közigazgatási és közgazdasági kérdésekben Európa összes művelt államának minden politikai és tudományos mozgalmát apróra ismerte. De ő még sem ezzel szerzé hatalmas politikai befolyását.

Ha mindez elég volna arra, hogy valaki befolyásra tegyen szert: akkor Kerkapoly, Szilágyi Dezső, a nagy és a kis Pulszky szintén hatalommá váltak volna, báró Eötvös pláne nagyobb hatalommá vált volna, mint Andrassy, Sennyey, Tisza Kálmán összevéve.

De Csengerynek volt két szerencséje.

Az egyik szerencséje az volt, hogy nevét már 1848-ból és 1848 előtti időkből ismerték.

Csodálatos hatalma volt e szerencséének.

A ki az 1865-iki országgyűlésre 48-iki vagy 48 előtt jól hangzó névvel bejuthatott: az már ennél fogva miniszteri kandidátus volt, akár a Deákpárthoz, akár a balközéphez csatlakozott. Azt a magasabb politikai körök eo ipso elfogadták, mint »régik« embert. Olyan tehetség például, mint Szláv, Gorove, Wenckheim, Eajner, Bartal, Trefort, Ordódy stb. feles számmal volt az ifjabb nemzedékben, de azért sok évi nehéz munkát kellett végeznie vagy Deák Ferencz különös kegyét kellett megnyernie, hogy az ifjabb nemzedékből valaki

a régi nevekkal mérkőzhessék, vagy azokat csak utól is érhesse.

Csengery is a régi nevek közé tartozott. Tehát a nemzet őt is kész államférfinak, kétségtelen miniszterjelöltnek tekinté már 1865-ben.

De volt ennél még sokkal nagyobb szerencséje is.

Benső bizalmas embere, valóságos titkára lett Deák Ferencznek.

De ezt az állást Csengery nem úgy szerezte, hanem úgy örökölte.

Ezt az állást Szalay László tölté be, mióta hazajött az emigrációból.

1861-ben Szalay László volt Deák Ferencz Csengeryje, mint később Csengery lett Deák Szalay Lászlója.

Szalay László halálával, ez előtt tizenhat évvel, megüresedett ez az állás. Három ember lett volna hivatva betölteni. Az egyik: Eötvös, a másik b. Kemény Zsigmond, a harmadik Csengery.

Eötvös nem volt rá hajlandó, ő mindig önálló államférfi törekedett lenni s azon törte fejét, miként reformálhatná az eszmék világát s miként tudná kiegyeztetni Magyarországot Ausztriával. Azt pedig Eötvös belátta, hogy ha ő és Deák egy katonasorba állanak: semmi esetre se ő lesz a káplár Deák mellett és semmi esetre se Deák lesz a közlegény ő mellette. Tehát nem volt kedve Deák titkárjának beállani.

De Deáknak se lett volna kedve őt titkárjává tenni, Eötvösnek nagyon sűrűn jöttek gondolatai s gondolatait nyomban leírta s iratait nyomban kinyomatta.

Igen becses és igen érdekes gondolatok ezek, de Deáknak az a csodálatos természete volt, hogy ő azt az államférfit, aki a politikában mindig brosűröket ír, csak olybá Tette, mint azt az embert, aki a társaságban mindig fecseg.

Eötvös tehát átengedményezé ezt a nagyfontosságú állást báró Kemény Zsigmondnak.

De Kemény nem született erre az állásra.

Ő nagyszabású, valódi lángész volt. Sokkal eredetibb, eredetiségében sokkal termékenyebb, írónak és gondolkodónak sokkal nagyobb, a politikai tudományokban sokkal avatottabb, mint Csengery. S ezen kívül ép oly komoly, hideg, számító s üres jelszavakra semmit nem adó és munkás, mint Csengery. Szónok ő se volt, de a férfias higgadságban s a szerénység nagy erényében ő is oly nagy volt, mint Csengery. És őt bizonyára becsülte oly nagyra Deák, mint akkor vagy később Csengeryt. Vele Szalay Lászlónak mind életében, mind a halála utáni néhány évben többet tanácskozott s kaszinóban és az Angol Királynőben többet volt együtt, mint Csengeryvel.

De Kemény Zsigmond mégis alkalmatlan volt e különös állásra.

Neki Deákkal szemközt nem volt véleménye, nem volt akarata. Ha volt, pedig oly óriási elmének, oly gazdag tanulmánynak s oly nemes szívnek kellett lenni: lemondott véleményéről, lemondott akaratáról Deákkal szemközt.

Az ő állása Deák mellett nem volt egyéb, mint az engedelmes, jó gyermeké a gondos apa mellett,

de a ki gyakran játszik a gyermekkel s minduntalan feddi azt, akár van arra szükség, akár nincs.

S aztán Kemény Zsigmond az 1865-iki országgyűlés elején elkezdett már nehezedni. Ágya és tettvágya elkezdett már zsibbadozni.

Így maradt Csengeryre az a nagy szerep.

És az csakugyan nagy szerep volt.

Deák kivételes helyzetben volt a parlamenttel s a párttal szemközt. Ily helyzete alkotmányos államokban soha senkinek sem volt még a világon.

Minden miniszter állása tőle függött.

Minden törvényjavaslat sorsa felett ő döntött.

Minden miniszter neki nyújtá be először a törvényjavaslatot, az után a királynak s végre a parlamentnek.

Minden ellenzéki javaslat és módosítvány csak akkor fogadtatott vagy utasított el a kormány által, ha azt előbb Deák elfogadá vagy elutasítá.

De Deák nem volt mindentudó s huszonnégy óránál többet az ő napjai sem számláltak. S aztán a képviselőházban, az osztályokban, a klubban, a pártértekezletekben ott kellett lenni Deáknak s ezenkívül fogadnia kellett a látogatókat, kik közt néha idegen fejedelmek, gyakran idegen miniszterek, híres tudósok és utazók valának.

Tehát Deáknak szüksége volt egy komoly, tehetséges és tanult férfira, kívül ő bizalmasan megbeszélhesse a napi teendőket.

E férfin volt Csengery.

S mert ezt tudták miniszterek, képviselők, kormány-

pártiak és ellenzékiek, hivatali és javadalmi aspiránsok és mert Csengery tanácsától igen sok függött arra nézve, miként intéztessenek el a nagy politikai kérdések Deák belső tanácsában: ezért volt az ő befolyása a parlamentben, a bizottságban s a Deák-párti klub-értekezletekben oly óriási.

És ő becsületesen betölté e szerepet. De épen azért mindabban, ami történt s mindabban a mi elmúlasztatott, a történetíró előtt az ő felelőssége is óriási.

TARCZY LAJOS.

(Született 1807 december 6-án, meghalt 1881 május 1-én. Bölcselő és természettudás gyakorlati magyar nyelvtudós 8 kitűnő mezei gazda. A reformátusok pápai kollégiumában ötven éven át tanár s hazai felsőbb közoktatásunk dicsősége. Nekem tanárom s később nemes barátom.)

Kis termet, egyenes testtartás, hátraszegzett fő; élénk, piros, magyar jellegű, kerek arc; hatalmas homlok s nagy, okos és kedélyes szemek; sötét színű öltönyök, kissé hanyag öltözködés: íme ez volt e kiváló szellemnek, egykor kedves tanáromnak külseje.

Kiváló szellem volt.

Ifjú korában kedvenc tanítványa Márton István tanárnak, a pápai kollégium refundátorának, kinek emléke ép oly állandó s hagyományokkal ép oly teljes Dunán túl, mint Hatvanié a Tiszának mindkét partján. Csak hogy Hatvani emléke az alchymia misztikus kalandjaiban, Márton Istváné pedig a korra és annak tudományos szereplőire szórt voltaire hatalmas élezetekben és adomákban bővelkedék. Élezés szellemét a tudományos alaposság mellett összes tanítványai közül legnagyobb mérvben Tarczy Lajos örökölte.

Tarczy már 1830 körül az újabb kornak, a tudo-

mány, az irodalom s a politika újabb szellemének volt bajnoka. Beutazta Németországot s megjárta annak egyetemeit. Onnan hozá haza a hegeli bölcsészetet, mely akkor új dolog volt nálunk. Beutazta Franciaországot is s onnan hozá haza a modern demokrácia szellemét, mely ép annyira új dolog volt a vidéki nemeség, a vármegyék kortesei s az agg táblabírák köreiben.

Három jelentékeny férfiú állt vele együtt és egyidejűleg vagy csaknem egyidejűleg a pápai kollégium élére. Az egyik ő, a másik Zádor György, a harmadik Bocsor István, ő fizikus, Zádor jurista, Bocsor historikus. Zádor Györgyöt Deák Ferencz hozta el a kathedráról s ültette a bírói székbe. Bocsor most is él és tanít, a híres triumvirátusnak utolsó tagja, ősz, rokkant aggastyán, csak lelke erős már, de az még nagyon erős. Tarczzyt most temetjük el.

A pápai kollégium a világi javakban ötven év előtt is szegény volt, még sokkal szegényebb, mint most. Tarczzynek, az ifjú tanárnak filozófiát, fizikát, eszthetikát, magyar és német irodalomtörténetet s több ezekkel rokon tudományt kellett előadnia. Hol egyszerre, hol egymás után, a mint a szükség parancsolá. Sok tanárt alkalmazni nem lehetett. A felsőbb oktatás terén a munkafelosztás elve nem is volt úgy gyakorlatban, mint most. Szaktudásunk nem volt annyi, mint napjainkban, de nekem úgy tetszik, mintha valódi tudásunk mégis lett volna annyi, mint most.

Azonban tudós barátaimat provokálni nem akarom, miután velük vitába keveredni nem szeretnék. Kalapot

emelek a szakférfiak előtt, habár azok atomokra osztják is maguk között a nagy világot s úgy veszik azt birtokukba. Az a tudós, a ki egyedül a szívacsfaunát búvárolja, vagy a ki a gombán kívül egyéb istenteremtését nem ismeri, vagy a ki csak a polgári perrendtartással fekszik le és kel fel egész emberéleten keresztül: egyaránt bírja tiszteletemet. Hanem azt is ki kell mondanom, hogy nem az ily tudóst tartom legalkalmasabbnak arra: vezetni az ifjúságot; felgyújtani szívében az eszmék tiszta szerelmét; teremteni nemzedéket, mely ne csak megélni, hanem meghalni is tudjon azért, a miért lelkesül. Hitért, hazáért, szabadságért.

Tarczy Lajos azok közé tartozott, a kik így vezették az ifjúságot s ily nemzedéket alkotni törekedtek.

Nem tudományos működése volt legáldásosabb, ámbar ez is nagyszerű volt.

Alig foglalá el tanári székét; sietett korának legújabb bölcséletét magyar nyelvre átültetni. Hegelnek »Phaenomenologie des Geistes« című bölcsészeti művét ülteté át nyelvünkre akkor, a mikor nyelvünk anyagából bizony nehezen lehetett efféle épületet felemelni, ő megküzdött a nehézségekkel. Megküzdött az esztetikában és irodalomtörténetben, sőt a magasabb számtanban is. E küzdelemben edzé meg erejét arra, hogy a fizika magyar műnyelvét megteremtse. Mert ezt ő teremté meg, akkor, mikor Bugát Pál az orvostanét Fogarassy a törvénytudományét. És én úgy látom, hogy körülbelül Tarczy volt társai közt a legszeren-

csésebb. Műszavai közt legalább igen sok van, melyek ellen sem Szarvas Gábor, sem a barbarusok és anti-barbarusok kifogást nem tesznek, lévén azoknak törül-metszett magyarsága minden kétségen felül álló.

Nagy fizikája több kiadást ért s minden újabb kiadást nagy gonddal dolgozott át. A legutolsó, a néhány év előtti, nem állt már a kor színvonalán, az újabb bűvárlatok magaslatán. Mayer hőegyenértéki elméletének újabb vívmányait az agg tudós már nem volt képes feldolgozni. Betegségének rohamos előhaladása s lelkét romboló családi szerencsétlenségek megemyeszték már a hatalmas szellemet s elpusztíták a kedélynek ifjúságát.

De ez csak az utolsó pár évben volt így.

Fizikájának első kiadása fölgerjeszté gr. Széchenyi István figyelmét. A nagy gróf lehetetlennek tartá 1836-ban, hogy a természettani tudományokat aránylag oly nagy tökélyvel lehessen magyar nyelven visszaadni. A mű meglepte őt. Tevékenyen közreműködött, hogy Tarczyt az akadémia rögtön tagjává válaszsza. S midőn vele Budapesten, akadémiai ülésen találkozott: meghívta őt Czenkre, a czenki gazdaság megtekintésére.

Nagy megtiszteltetés volt ez az alig harmincz éves, iŕsu kálvinista professzorra. Nagy birtokú főúr, első rangú államférfi, országszerte ünnevelt politikus Magyarországon nem igen szokta akkor a vidéki professzorokat észrevenni. Sőt még most sem szokja. Hiszen vidéki városainkban társadalmi rang tekintetében a tanárok ma is negyed-ötöd sorban állanak. Az uraság,

a papok, a tisztviselők, az ügyvédek, a tekintélyesebb birtokosok és kereskedők mind megelőzik a tudomány szerény bajnokait.

Hanem hát az is igaz, hogy mostani főurainkat Széchenyihez hasonlítani nem is szokás másutt, mint a kaszinóban. (Van hasonlat, a mely sántít; ennek a hasonlatnak se keze, se lába.)

Széchenyi a czeni homokból akkor teremtett virágzó mintagazdaságot. Ezt mutatá meg, ennek titkait magyarázta meg Tarczynak. De nemcsak ezt. Feltárta előtte fenséges lelkének minden gazdagságát. Elmondá neki, miként kellene az elpusztuló szegény magyar fajból műveit, gazdag és szabad nemzetet teremteni, irodalmában, nyelvében, jogaiban, alkotmányában, hatalmában őt újjá, dicsővé tenni, de úgy, hogy maradjon meg magyarnak.

Ah minő tanítás volt ez a lánglelkű ifjú tudósnak! De ötven évi tanári pálya s tíz ezer tanítvány tesz róla tanúságot, hogy Tarczy méltó volt arra.

Czenkről haza jöve s a nagy reformátor eszméivel felgazdagítva egész lelkesedéssel kezdé meg az ifjúság nevelését. Tudományos előadásait szellemmel, élczczel, nemes reformeszmékkal fűszerezé s az ifjú, ki végig hallgatá az előadást, nemcsak tudományban, hanem demokrata műveltségben, hazafi érzületben s nemes nagyravágyás ábrándjaiban vált gazdagabbá.

Sietett felállítani, szervezni és vezetni az ifjúság önképző körét. E körnek »Képzőtársulat« volt neve. Ennek elnöke ő volt az ötvenes évekip. Első tagjai

közül Petőfi, Jókai, Kerkapoly, Ballagi, Orlai-Petrich s többen váltak ki, kisebb-nagyobb nevű férfiak az irodalom, a politika, a tudomány, a közélet terén. E körnek jegyzőkönyve ma már nagybecsű kéziratokat tartalmaz. S az első évkönyv, melyet nyomtatásban kiadott, még az Athenaeum korában s az Aurorák után is irodalmi becsessel bírt. Pedig csak serdülő i\$ak voltak munkatársai.

Később tornacsarnokot állított fel. Az ifjúság testi és lelki neveléséről egyaránt gondoskodott. Az ifjak, kik keze alól mentek el tömegesen, hogy a szabadságharcz honvédfegyverét vegyék kezükbe, hősi vitézség legendáit hagyták emlékezetül az utánuk jövő nemzedéknek.

Tanító, bölcs, szerető apa s példás honfi volt az ifjúság számára.

A kollégiumban nem volt s most sincs katedra a mezőgazdaság számára. De ő érezte, hogy a magyar embernek, ha boldogulni akar, jó mezőgazdának is kell lennie, ő tehát tanfolyamot nyitott a mezőgazdaságtanból s gyakorlati oktatásul saját szőlő, kert és mezőgazdaságát használta fel. Kicsinyben mintagazdaság volt ez.

Maga mellé vett bennünket s előadások után tavaszi és nyári napokon kivezetett vagy a kertbe, vagy a szőlőbe, vagy a börtöllei gazdaságra, mely ott feküdt a város mellett. E tanulságos és szép napok feledhetlenek lesznek előttem örökké.

A Bach-rendszer sötét hatalma uralkodott fölöttünk,

mikor én már tanítványa lettem. De mi ifjak ő mellette nem éreztük ennek súlyát. Derült lelke, hatalmas kedélye, a nemzet jövőjébe vetett rendíthetetlen hite s az osztrák iránti kiolthatatlan gyűlölete fénnyel, szabadsággal s honfibizalommal árasztá el azt a kis kört, melynek ő volt centruma s melynek mi ifjak valánk periferiái.

Sétáltunk vele a szabadban; tanultuk a fák oltását, ültetését, nemesítését; oktatott az okos gazdálkodásra s becsületes takarékosagra. »Ha mi magyarokul — úgy mondá — nem leszünk különbek, mint szomszédaink: akkor elpusztulunk, megöl bennünket a civilizáció.« Előhozá öseinket, a nemzet nagy férfait s azok tetteit s tetteiknek dicső emlékezetét lelki erőink edzésére használta fel. A legnagyobb görög bölcsék sétaoktatásai voltak az övéihez hasonlók.

Évtizedek óta az évnek május és szeptember havát Balaton-Füreden szokta eltölteni. Ezelőtt négy évvel pár hetet társaságában töltheték el ott. Kimentünk a parkba s eltévedtünk a szőlők közé fel a hegyekre.

Kedélye még meg volt, de szellemének sugárzó ereje gyengébb, mint egykoron. Hetven éves volt már; a tudomány nem érdeklé annyira, mint hajdan, de nemzetünk sorsa tán jobban nyomta szívét, mint bármikor. Vitakoztunk is egy kissé a politika fölött.

»Politikátokat — úgymond — én már nem értem. Lehet, hogy jó; lehet, hogy jobb is lehetne, ti tudjátok. De én arra kérlek benneteket: ha van előttünk

még idő, kövessetek el mindent, hogy a magyar faj szaporodjék, hogy a mikorra betelik az ezer esztendő ránk itt e földön, ne találjon az itt mást, csak magyart. Nem érem meg, én nem, oh pedig még azt szeretném megérni!

Elénk nagy szemeiből kicsordult a könny.

Vigasztaltam. Szavaimra forrón szorítá meg kezem.

Halála váratlanul sújtott le. A legjobb tanárok, a legnemesebb szellemek egyike hunyt el. A megújuló nemzeti közélet félszázad előtti nagy bajnokai közül oly kevesen vannak már. Most már ő sincs. Tanítványai sokan maradtunk. Tudományát tudjuk tán pótolni, bár pótolhatnék nemes, nagy szellemét. Áldásunk emlékezetén.

CSERNÁTONY HALÁLAKOR.

(Csernátony Cseh Lajos hírlapíró, képviselő, egykor Kossuth Lajos kormányzó titkárja, 1849 után bujdosó, szül. 1828 aug. 21-én, meghalt 1901 márczius 4-én, 1875-ig mint képviselő a közjogi ellenzékhez, azután haláláig a szabadelvű párthoz tartozott Éles és keserű harcot honosított meg politikai irodalmunkban.)

I.

Csernátony halálakor sok dolog jut eszembe, a mi az irodalomra, a politikára, a közéleti szereplés okaira és mértékére, az ember fölismerésére s az emberi és állati lelkek természetére tartozik.

Én Csernátont nem ismertem.

E szavamat úgy kell venni, a hogy én értem. Az emberek mindennapi beszéde szerint igen is ismertem. Hiszen innen-onnan harmincz éve lesz, hogy együtt vagyunk a képviselőházban. Egy párton soha sem voltam vele. A nemzet nagy napi kérdéseiben soha se voltam vele egy nézetben. Nem hiszem, hogy valaha vele együtt éreztem volna emberek, tünemények, dolgok becsülésében. Közel tehát soha se volt egymáshoz gondolkozásunk. A közmondás azt tartja: együtt lakva ismeri meg az ember egymást. Hát mi soha se laktunk együtt se szobában, se politikában, se gyöngeségben, se érényekben. Még egy asztal mellett is, ha emlékezetem

cserben nem hagyott, csak egy ízben ültünk. Samassa éresek asztala hozott egyszer össze vele ezelőtt épen nyolcz esztendővel.

Tehát nem ismerhettem őt tökéletesen.

Száműzetésből haza jötte előtt soha nem láttam s írásaira nem ügyeltem. A mint az egykori balközép soraiból mint politikai hírlapíró elkezdett a Deákpart férfiakra lövöldözni: nekem is feltűnt azonnal. Nyilai mérgezettek voltak. Támadásai eleinte nagyon fájtak, azután dühbe hozták az embert, erős haragra s keserű boszúállásra izgatták gyakran a báránylekűt is.

Azt a hangot, mely tőle indult ki, az előtt a magyar időszaki sajtó nem ismerte. A harminczas-negyvenes években is kemény harcokat vívtak a pártok, de egymás tagjaiban s kivált vezéreiben a hazafit látták és becsülték. Egymás irányá, elvei és érvei ellen súlyos támadásokat intéztek, de egymás személyét meg nem gyalázták, egymás érzékenységét meg nem szaggatták.

Csernátony felfogása, tüze, szenvedélye, keserű gyűlölete meg volt már a francia sajtóban. Onnan jól ismertük, de az soha se jutott eszébe senkinek, hogy a francia modor hozzánk is eljut. Csernátony czikkeit irtóztatóknak találtuk.

Engem nem bántott. Talán egyszer-kétszer vett úgy mellékesen tolla alá. Valószínűleg kicsinylett ahhoz, hogy felgyürközzék ellenem. Igaz: nem is voltam kortársa, én még ifjabb nemzedékhez tartoztam. Okom tehát nem volt személyes gyűlölségre s én nem is gyűlöltem őt. De nem is tudtam szeretni.

Erős vágyam támadt azonban őt igazán megismerni. S támadtak újabb és újabb alkalmak, melyek e vágyamat időnként csak fokozták.

Deák Ferencz gyakran beült Visontai Kovách Lászlóhoz a háznagyi irodába, helyet foglalt a sarokpamlagon s dohányzott és adomázott. Egykor Zichy Manó gróf, Kvassay Laczi, Neherebeczky, Visontay Kovách László s én voltunk körülötte. Csernátony valamit írt vagy mondott az napon, a miért nehezteltünk rá. Szidtuk keményen. Deák közbe szólt:

— Ne bántsátok! Nem ő a legrosszabb ember azon a párton!

Nagyon feltűnt nekem e szó. Magam is gyűlölködő, keseredett és boldogtalan léleknek tartottam Csernátont. S én az ilyen lelkű embert s nem a bűnös embert tartom rossz embernek. A rossz embert a bűnös emberrel nem szabad összetéveszteni.

S íme Deák megkegyelmez Csernátónynak!

Sokat gondolkoztam e fölött. Más észlelésem is kényszerített a gondolkozásra.

A balközép hajdan az én vármegyémben csillapíthatlan haraggal és gyűlölettel támadott bennünket. Akkor, a kiegyezés első éveiben én is a Deák-párthoz tartoztam s természetesnek tartottuk, hogy a harag és gyűlölet engem se kiméit.

De hát miért?

Nagyon sokáig nem tudtam e kérdésre a feleletet megtalálni. Sokszor kishitűvé lettem. Kételkedni kezdtem gyakran saját gondolkozásom erélyében és tisztaságában.

A mikor a balközépi férfiak csodálatos buzgóságát, örökös fáradalmait, soha nem alvó tüzét, lelkesedését, szenvedélyeit, nagy gyűlöletét láttam: gyakran elmerültem gondolataimban. Hogy lehet ez? Mi hajtja őket e végtelen harcba? Elvük nemesebb vagy ők nemesebbek mint én? Azt éreztem, hogy tudásuk nem nagyobb, látásuk nem élesebb, hazafiságuk nem nemesebb, mint az enyém. Miért buzgóbbak tehát, mint én? S mi hajtja buzgóságukat egészen a személyes gyűlöletig?

A nagy fúzió alkalmával szomorú kiábrándulás következett rám.

A balközép ama nagy szenvedélyű férfiai kivétel nélkül mind hivatalban ültek s kivétel nélkül mind a kormány pártjához csatlakoztak. Tehát nem a függetlenség nagy eszméje töltötte be tüzzel-lánggal a lelküket, hanem az önzés és irigység. Tehát az egyéni érdek nagyobb erő a tömegek vezetőinél, mint az eszmény után való lelkesülés.

Ez észlelethez a magam vármegyéjében jutottam. De bizony nagy részben ehhez jutottam a képviselőházban is, a mikor az egész balközéppártot a kormánypártba, az »átkos« közösügy árnyékába vonulni láttam. Mert hogy Tisza Kálmán és néhány társa egy szép napon arra ébredt föl, hogy a közjogi ellenzékesek csak lyukas mogyoró s hogy a 67-iki alkotás bölcsebb mű, mint a bihari pontok elmélete: ezt lélektanilag lehetőknek s politikailag indokolhatónak, sőt akkor indokoltnak láttam.

De hogy ugyanazon a napon nemcsak Tisza Kálmán,

hanem vele együtt hetvenkét elvtársa is ugyanerre a meggyőződésre jutott: ez sehogyse ment a fejembe.

Ördögség. Szemfényvesztés. Vagy isteni csodatétel.

Vagy pedig a lelkekben korábban is mindig élő csúf önzésnek kitörése, fölkerelkedése s fölül kerülése.

De hát akkor mi volt az elmúlt nyolcz év története? Mi okozta azt a csillapíthatlan vihart, melylyel a balközép nyolcz éven át döngette a 67-iki alkotást? Mi táplálta akkor Csernátony lelkében 1867 óta a bőszen haragot a Deák-párt ellen s annak minden valamire való tagja ellen?

Ez után is figyelemmel kísértem Csernátony tollát. S láttam, hogy jobban védi a 67-iki művet s a kormányt, mint valaha a Deák-párt védte s láttam, hogy bennünket ott a függetlenségi párton jobban öldököl cikkeivel, mint valaha a deákpárti hírlapírók cselekedték.

Elvekről tehát s elvek-szította szenvedélyekről ne beszéljünk se a balközépnél, se Csernátonymnál.

Én a nagy fúzió előtt a Deákpárt főlapjának voltam vezérírója. S bizony nem kedvelt engem a balközép.

Annál nagyobb volt bámulatom, mikor ezelőtt huszonhat évvel épen márczius hónapjának egyik napján a képviselőház folyosóján megszólított engem Csernátony.

— Tegyük teljessé a fúziót a hogy a politikában, úgy a publicisztikában is. Jöjj az Ellenőrhöz és vedd át annak vezetését.

Az Ellenőr volt Csernátonymnak s az egykori balközépnek lapja.

Nem fogadtam el ez ajánlatot. Sehoggy se tudtam megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy én az új kormánynak legyek ennyire bebonyolított híve. Nem bíztam az új kormányban. Inkább békét kötöttem azzal az eszmével, hogy többé nem leszek a törvényhozás tagja. Veszprémi barátaim előtt azt fejtegettem, hogy hívő lélekkel, igaz lelkesüléssel, az elvekhez való szilárd ragaszkodással nem lehet magát az embernek otthon érezni a politikában. Kell oda még taktika is, számítás, önzés is és kell az elvekből is, mint a ruhából, több öltözet. Ki hétköznapra, ki ünnepnapra való. — Ez volt az én vigasztalan tapasztalásom.

Később ismét Csernátony felé fordult figyelmem.

Szegény Simonyi Ernőt haldoklása utolsó hónapjainak egyikén meglátogattam a tengerparton. Beszélgetésünk közben rátértünk Csernátonyra is. Elmondta Simonyi Ernő, hogy valami angol vagy skót városban miként éltek, miként laktak együtt Csernátonyval bújos korokban.

— Üres időnkben — úgymond — kártyáztunk. De csak krétára, mivelhogy pénzünk nem volt. Kártya közben azonban néha úgy összevesztünk, Csernátony oly indulatos lett, oly sértő modorban vitatkozott velem, annyiszor megbántott, hogy egyszer letettem a kártyát s azt mondtam neki: Barátom, egymás pénzét el nem nyerhetjük, mert egyikünknek sincs. Csak krétára játszunk s játék után a krétát is letöröljük. S mégis ily botrányosan marakodunk. Mi lenne akkor, ha te veled valaki pénzben játszana? Mit csinálnál te azzal?

Sokszor eszembe jutott e kis elbeszélés.

Csernátony, míg balközépi volt, csakugyan krétára játszott és se a maga pénzét el nem vesztette, se a más pénzét el nem nyerte. Mégis indulatoskodott s mégis ki akarta a közügyek mezejéről irtani az ellenpárt férfiai.

Sőt krétára játszott akkor is, a mikor kormánypártivá lett s a mindenható Tisza Kálmánnak ő volt legbizalmasabb embere. Befolyását önző célra, vagyonszerzés vágyából soha föl nem használta.

Borongás felhők borították élete egész egét. De a vagyoni önzés hiánya tiszta napsugár azon az égen. A felhők ezen a helyen szabad nyílást hagytak.

Nagy lélektani fejtegetés tárgya lehet e tünemény, de ebbe most nem bocsátkozom.

Négy éven át minden karácsony tájban egyszer felkerestem Angol Királynő-szállodabeli lakásán. Nem várt, nem is nagyon örült látogatásomnak, de madarait bemutatta mindig. Bizalma nem melegedett föl hozzám, mintha kémnek tartott volna.

Az voltam. Közelébe akartam férközni lelkének, hogy azt a lelket kitanuljam. De ezen a módon kevés alkalmat nyújtott erre nekem.

De azt hiszem, lassanként mégis csak fölismertem.

Érdekes tünemény, hogy ő oly ismert névre, oly nagy befolyásra s oly jelentékeny szerepre juthatott, a minőt a sors biztosított neki az utolsó harmincznégy év egész történetére.

E tünemény vizsgálata sok tanulságot is nyújthat. A sötét indulatok nem vezetnek boldogságra se azt, a

kiben támadnak, se azt, a kiben felszíhatnak. Csernátony nem volt boldog ember. Talán nem is a boldogságért küzdött küzdelmes életén át.

II.

Ismerem korunk és nemzedékünk gondolkozását Tudom, hogy szokott bánni a holtakkal s azok emlékezetével.

Meghalt, eltemették. Holtnak holt a barátja. Az élő többé nem barátja. A ki meghalt, annak nincs élete. A kinek élete nincs, annak nincs hatalma. S a kinek hatalma nincs, attól se félni, se remélni nem lehet. Nyugodjék tehát békével s menjünk dolgunk után.

Ez nemzedékünk gondolkozása.

De én Csernátony életénél elmélkedni akarok még kis ideig. A tanulságokat akarom belőle levonni. De ehhez egyéniségét kell ismernünk.

Erős figyeléssel képesek vagyunk erre. Alakja sokat jelent. írásai, beszédei gondolkozását világítják meg.

Közép termet, sovány, sőt szikár alak.

Szemeinek fénye gyanakvással volt tele. Lassan fordította szemeit is, fejét is, ha valakire akart nézni. Szemei körül finom redők, de nem a vidámságnak, hanem a komorságnak redői. Vékony, hosszú, csontos orr és vékony ajkak. Haj, bajusz és szakál határozatlan színű, szőke, de szennyes barnás színvegyülettel. Az utolsó tíz évben erősen szürkülő.

Egyik szemén egyszemüveget viselt folytonosan. Nem-

csak rideg lelkű emberek viselnek egyszemüveget. A közélet alakjai közt Ürményi Miksa is viselt, a ki pedig vidám lélek; Beöthy Algernon is viselt, a ki vidám és bölcs lélek volt. De az bizonyos, hogy az egy szemüveg viselői többnyire rideg lelkek. Vagy természetüknél vagy az élet viszontagságainál fogva.

Ha az utcán ment Csernátony, vagy valakivel beszélt vagy székén ült a képviselőházban, fejét mindig lehajtott. Szokása volt nyitott tenyerét állá alá tartani, mintha fogná állát. Ha bösz zivatar dúlt a parlamentben s kipirult arcok és harsány és dühös hangok összejátszása uralkodott minden oldalon: Csernátony nyugodtan ült, mereven nézett egy pontra s állát tartotta kezével.

Düh és harag sohase látszott arczán, de nevetni sem tudott.

Nagy szó ez. Csak az öreg isten nem tud nevetni s a világtörténet nagy bölcseinek némelyike. A nevetés a lélek egészségének bizonyosága. A ki nem tud nevetni ott, a hol mindenki nevet: attól félni kell. Csernátony a nagy nyilvánosság előtt soha nem nevetett.

Járása lassú és óvatos volt. Tekintete aggodalmas. Keze mozdulatai, ha mikor beszélt, vontatottak és merevek. Hangja recsegő, beszéde egyhangú, kimért, minden lelkesedéstől, ábrándtól, bölcselő elmélettől ment. Sohasem a dolgok, a kérdések, az ügyek, az elvek bírták a felszólalásra, hanem mindig a személyek. És sohasem azért, hogy megvédjen, hanem mindig azért, hogy megtámadjon valakit.

Arcza, alakja, mozdulatai, beszéde, hangja, kézzjátéka mind hozzá illelek írásaihoz.

És élete is.

Ifjú korában nagy erkölcsi tévedés következései üldözik. Forradalmi korban lép a nyilvánosság elé, a mikor az ábránd és lelkesedés, de a mikor egyúttal a harag és gyűlölet is uralkodik. Nagyratörő vágyai nem teljesülnek. E helyett üldözöttként, halálra ítéltként bujdosóvá, földönfutóvá kell lennie.

Bújdosó, földönfutó!

Kétszáz év előtt a menekülő hazafit nevezte a nép bujdosónak. Azután bujdosónak nevezte s ma is annak nevezi, a ki elment, de nem tudni hova s életéről-haláláról senki se tud. S földönfutónak nevezi, a ki üldöznek s a ki ítélete elől menekül.

Bizony földönfutó volt Csernátony is.

A gazdagnak, a főúrnak, a pénzes embernek a bújdosás is könnyű. Jóllét, kényelem, szórakozás, egészség, biztos kenyér, jó barát mindenütt akad számára.

Ritkaság az olyan eset, a minő gróf Karacsay esete, ő vagyona daczára se találta fel otthonát az idegenben. A honvágy emésztette. Száradt marhaganéjt vitetett lakására, meggyújtatta ablakja előtt, hogy a magyar pusztapáztortüzeinek füstszaga hatoljon el hozzá. Könyei csorogtak, a míg el tudott ábrándozni a fölött, hogy mégis hazájának, szülőföldének levegőjében él.

Ez se használt. Megölte a honvágy.

Hát a ki még azon felül szegény ember. A kinek nincs meg mindennapi kenyerere és ruhája se. A ki

itthon úr volt, mert dolgozhatott s hivatásszerű munkát végezhetett s mert ősi örökségéből is ha nem csurrant: legalább cseppent. A kit az idegenben üt, dob, tovalök, lenőz mindenki vagy meg se lát senki. A ki csak bajlódik az ismeretlen nyelvvel is s a ki ha kint van, nincs czélja: hova menni s ha haza indul: nem várja az otthon s nem várja vaczkában senki.

Ilyen sorsa volt abujdosás első éveiben Csernátonynak.

Csoda-e, ha nősülésre nem is gondolhatott? A családi élet édes és illatos melegét pedig nem pótolja semmi.

S életét még sem e miatt hibázta el. Mert hogy elhibázta: ez tisztán áll előttem.

Haza jött, politikai Íróvá és pártemberré vált s a törvényhozásba csakhamar be is választották.

Két út állott előtte.

Vagy szolgálni az eszmét magáért az eszméért. Szívesen túrni érte még a balsorsot is s örömet, dicsőséget, reményt és vigasztalást találni eszméjének szentségében.

Ha ezt teszi: nem idézi föl maga ellen önnön múltjának emlékezetét. Csak barátja támad, de ellensége nem támad. Nyugodt élete lehet, de feltűnés nélkül. A dicsőség vágya vagy föl se támad, vagy elsorvad nála, de az egyéni boldogságot nem zárja el magától.

Vagy pedig keserű indulattal támadni mindenkit, a ki nem az ő táborához tartozik s személyválogatás nélkül megmarni, a ki útjába jön.

Ezt választotta.

Vájjon eszébe jutott-e, hogy azok, a kikre lő, vissza-

lőnek s mérgezett nyilai ellen épen az ő múltjából szedik össze a még mérgeztebb fegyvereket — ellene?

Szentül hiszem, hogy eszébe jutott.

Hiszen nemcsak eszes ember volt, hanem azon felül fontolgató is.

Tizennégy év előtt gróf Károlyi Gábor barátom képviselői megbízó levelét megtámadták. Szerettem volna, ha gyorsan igazolják. Oda fordultam Csernátonyhoz.

— Beszélj Tiszával, ne bántsátok gróf Károlyi Gábor választását s mi nem bántjuk gróf Széchenyi Pál minisztertek választását.

Mereven nézett rám. Kis idő múlva azt felelte:

— Majd meggondolom, beszéljek-e Tiszával? Az ülés végén vagy holnap megmondom, beszélek-e?

Ez pedig kis dolog volt s mégis annyira fontolgatta. Képzeltető-e, hogy 1867-ben, a mikor haza jött, meg ne gondolta volna, hogy politikai és írói működésének minő irányt és módszert válasszon? És képzeltető-e, hogy eszébe ne jutott volna, hogy rettenetes vihart idéz föl maga ellen, ha vakon és keserűn és becsület-irtó szenvedéllyel támad mindenkit?

Bizonyára ez is eszébe jutott. S ha mégis úgy tett, a hogy tett: ebben bátorság, vakmerőség, hősiség volt. Volt azért, mert érezni mélyen tudott, habár lelke háborgásait el tudta is leplezni.

Ismertem én gazembert a közélet terén, a ki bünei daczára is volt olyan vakmerő, mint Csernátony, de annál a vakmerőség nem bátorság volt, hanem üzlet s a ki, ha hozzá méltó módon verték vissza, csak kaczagott.

Csernátony nem ilyen volt. Azért az ő életében kitörés és csattanás nélkül bár, de valódi és mély tragikum is volt.

Ez magyarázza meg barátaihoz s kivált Tisza Kálmánhoz való mély ragaszkodását is. Én nem állítom, hogy e ragaszkodás e nélkül is meg nem lett volna. De azt igen is állítom, hogy önmaga által földézett balsorsában gyakran volt szüksége olyan menedékre, a minőt csak hatalmas egyéniség barátsága nyújthatott.

Írásai, cikkei borzasztók. Nem hiszem, hogy ezeket valaki valaha összegyűjtse. Jó lélek nem találna élvezetet ezek olvasásában. Nem is értené meg a legnagyobb részét. Hiszen mindenki elmúlt már vagy csakhamar elmúlik, a kit egykor bántott s az esetek, vádak, támadások okaira nem fog emlékezni senki.

Beteges önérzet s megfelelő erő nélkül való nagyra-vágyás lakott Csernátony lelkében. Sok forradalmi jellem természete ez. De mégis érvényesülni akart s ehhez az alkotmányos élet egyik egyoldalú s bizony nem rokonszenves eszközét választotta: az egyének ellen irányzott erkölcsi bírálatot. S ezt is keserű szenvedélyességgel alkalmazta.

A történetírás fel fogja jegyezni, hogy ő maga a szó valódi értelmében nem volt rágalmozó s ez lenni nem is akart, de iskolája, mely körülte megalakult, kifejlesztette nálunk a rágalom rendszerét. S utódaért bizony Csernátony is felelős.

Ő még tudott lelkesülni s bár szűk körben, szeretni is. Számára enyhítő, sőt talán mentő körülmény ez.

De utódaik számára nem találok mentséget s enyhítést is csak országunk borzadalmas közjogi helyzetében találok, de nem az egyéniségekben.

Csak üres és sivár lélek folyamodik a rágalom fegyveréhez. A ki szeretni nem tud, csak gyűlölni tud. A ki alkotásra nem képes, de rombolni élvezetesnek találja. A ki magasra vágyik, de a nemes versenyben érzi silányságát s azért társait megsebezni törekszik, hogy azok vagy elvérezzenek a pályafutás közepén, vagy megutálják a versenyt s félre vonuljanak.

Beteg az a nemzedék, mely közéletében megtűri a rágalom rendszerét. S a hazának nem tud az a nemzedék jobblétet teremteni.

Mert vagy az egyének személyes dulakodásává válik a közélet, vagy pedig a jók és nemesek, az érző és magasra szárnyaló lelkek unottan és számyukszegetten vonulnak félre magányukba s átengedik a közügyeket azoknak, kiknek a dulakodásban telik kedvük.

Bölcsek igen is támadnak a rágalom korszakában azokból, a kik félre vonulnak. De az országok boldogulását nem a bölcsek teremtik meg, hanem az államférfiak.

Valódi államférfivá pedig a rágalmazó soha se válhat.

NESZMÉLYI ARTÚR NYUGSZIK.

(Neszmélyi Artúr komáromi származású fiatal hírlapíró. Alig 84 éves korában halt meg Budapesten 1899-ben. Az „Egyetértés”-nek volt utolsó éveiben politikai tudósítója. A hírlapi tudósítók mintájának tekintette mindenki s szerette és becsülte mindenki. Erős és tiszta ítélet, magas emberszeretet s hírlapíró létére is mély és tiszta meggyőződés töltötte be lelkét.)

Neszmélyi Artúr nyugszik. Első és utolsó nyugalomra hajtotta le fejét s nem is emeli fel többé. Nekem nagyon fáj az ő halála.

Nem régóta ismertem igazán. Hírlapíró volt. Más táborban küzdött. Volt olyan nyolcz-tíz év, a mikor ritkán fordultam meg a hírlapíró világban, ő e nyolcz-tíz év alatt nőtt fel, virágzott s lett azzá, a kit bámultunk, irigyeltünk, szerettünk, lelkünkbe öleltünk s a kinek munkájára, jövődjére büszkék voltunk.

Mindennek vége — meghalt. Csak szeretetünk s fájó emlékezetünk maradt meg utána.

Alig egy év óta ismerem igazán. Ha együtt lakunk, együtt dolgozunk; ha búnk, örömünk, vitánk, lelkesülésünk együtt forr, együtt pezseg: akkor ismerjük fel egymást tökéletesen. A sors úgy intézkedett, hogy más-más irányból induló utunkon egy hírlapnál találkozzunk. A találkozás barátságot szült. Elvek, érzelmek és törekvések rokonsága volt e barátság.

Fiatal zsidó gyerek s öreg megyei táblabíró; lehet-e a kettő közt a lelkekben igazi barátság? Lehet. Csak a halál mondhatta, hogy nem lehet. S én még annak se hiszem el egészen.

Igazi magyar lélek volt. Tele tűzzel, reménnyel, lángoló buzgalommal, a magyarság igaz szeretetével. Komáromban nőtt fel és izmosodott meg ez a lélek. Gazdag volt ez műveltségben is. Nem könyvek, nem iskolák adták kölcsön neki ezt a műveltséget. Gondolkozásának üdesége, érzelmeinek nemessége, éles megfigyelés s lelkesülés az igazságért, valódi emberszeretet: ezekből állott műveltsége.

Teste törpe és nyomorék. Béna lábán vézna törzs. De keskeny vállai közt remek fej, bátor tüzes szemek, szabályos arc s a szép ifjú arczról ragyogott a nyíltság, őszinteség, becsület és nemes önértet. Mindig valamely hőskor jutott eszembe, mikor ezt az arczot néztem. Nagy időket csak ilyen arczú ifjúság alkot.

Ilyen ifjak után sóvárog az ön lelkem. Közel harmincz éve, mióta itt vagyok az ország fővárosában, a nemzet választottainak kellő közepén, az irodalom és időszaki sajtó csatázó hadseregének táborkarában. Minden évben, minden országos választás után azt vártam, hogy új sereg, új nemzedék, új erők szövetsége vonul fel a csataterre, hogy felüdítse az elfásult nemzedék szívét s megváltoztassa a kornak hanyatló irányát. Vagy nem látok már tisztán, vagy hiába volt várakozásom. Korszakunk fakó szekere változatlanul nyikorog tovább-tovább. Csak egyes alakok jönnek, elszórtan, elszigetelten, a tömeg-

ben csakhamar elvegyülve. Pedig a jelennek erejét s a jövődönök erősségét képezhetnék. Szövetkezésük újra alkotná közéletünk világát. S szövetkezniük nem lehet. Vagy vezérük hiányzik, vagy komor a gondviselés.

Bizony a gondviselés volt komor. Ha az nem lett volna: nem hunyta volna le szemeit örökre a legnemesebb ifjú, a kitől én annyit vártam, a kinek lelkére én annyi dicső reményt építettem.

Azt mondhatnák: kis ember volt, hírlapíró volt s az időszaki sajtó terén is csak hírlaptudósító. Hogyan ábrándozhattam én arról, hogy rá új világunk megalkotásában nagy szerep vár?

Én pedig arról ábrándoztam s balgatag vélemény az, vagy korhadó agy, mely a hírlapírót kis embernek nézi, magasra nem becsüli, igaz érdeme szerint nem tiszteli.

Nézzétek a hírlapíró ifjút. Vagyona nincs. Ha van, ha volt: barátai, bajtársai, pályasorsosai közt osztja el vagy a szegényeknek adja, vagy a hazának közcéljaira áldozza. Nem tékozlási szenvedély sodorja magával, hanem részvét, nemes buzgóság, érező szívnek szent könnyelműsége. Ebben is példa volt az elnyugodott ifjú.

Vagyona tehát nincs. De munkája sok, nagy, fontos és sietős. S végzi a munkát vidáman, jó kedvvel, derék versenynek keserűség és kapzsiság nélkül való érzetével. Végzi nappal, végzi éjjel s többnyire éjjel és szakadatlanul. Nappal a pihenője, lámpafény a napvilága, csillagos éj a szórakozása.

Vagyonszerzéshez, tőkegyűjtéshez, henye urasághoz
 nincs reménye. Még vágya se támadhat, mert ehhez
 nincs lelkének pihenője. Olvas, társalog, vitáz, fát,
 ismerkedik, nagy férfiakkal eszmét cserél: mindezt
 azért, hogy országának közönségét felvilágosítsa ma
 arról, a mi történt tegnap, a mi készül ma s a mi
 következik holnap és holnapután.

Tudásába lelkét önti. Buzdít, paskol, dicsőít, agyon
 bírál. Ötletet gyűjt az utcza porából, az emberek fecse-
 géséből s a közélet érthetlen zajából. Meglesi a mint
 az eszmék, vágyak, törekvések, fájdalmak, szenvedések
 kibújnak a társadalomból, mint a fűszál a földből.
 Kíséri növéstüket, látja fölsarjadásukat, észreveszi eltor-
 zulásukat s a mit lát, hall, érez, mindennap; azt egy
 millió emberrel közli mindennap.

Minden nagy embert ismer, de azért nagy embert
 nem ismer, mert a nagy ember ritka, nincs minden
 kornak hozzá szerencséje. Látja, hogy a nagy embert ő teszi
 nagygyá vagy ő hagyja meg kicsinynek. Látja, hogy a
 nagy ember lenézi őt, pedig hízeleg neki s futkos utána,
 ő nem nézi le a nagy embert, de nem is hízeleg neki.
 Mindenkiről tudja: mit ér, mennyit nyom, mekkora
 igaz erő áll rendelkezésére. Még se büszke, csak önér-
 zetes.

Ellenszenve könnyű fonál: rögtön szakad. Rokon-
 szenve nemes acél: se nem törik, se nem szakad, se
 rozsdá nem eszi. Mert szíve becsületes és szereti az
 igazságot. S ha a dulakodó érdekek és szenvedélyek
 forgószelében egyszer fölismeri az igazságot: ahhoz hű

marad. A mívelt világnak legértelmesebb és legigazságosabb társasága a hírlapírók társasága. Tudóst félszegsége, államférfit hiúsága, más közembert vagyoni érdeke fonák útra terel, a hírlapírót ezek a gyöngeségek nem ejtik bódulásba.

Azt mondják: vannak a hírlapírók közt gyöngé jelek, ingadozó lelkek, esendő lelkiismeretek. Vannak! Hát a királyok, miniszterek, milliomosok, egyházfejedelmek közt nincsenek? Ezeket dicsőítik, a hírlapírót szólják. Igaz, de azért nem ez az igazság.

Neszmélyi Artúr a valódi hírlapíró örök mintaképe. Hozzá hasonlók lehetünk, nála derekabbak alig.

Rendületlen volt hite a függetlenségi elvek fenségében s végdiadalában. Nem is elv, nem is hitvallás, hanem természet, vér, életöszton volt nála a függetlenség. A maga számára is, nemzetünk számára is.

Hú bajtársunk volt lapunknak nemes harcaiban. Névtelenül dolgozott, de annál ragyogóbb volt minden műve. S én örömmel, élvezetnek s tanulságnak tartottam a napnak alkonyatát, midőn oda jött a lap szerkesztő helyiségébe s napi észleletét szellemes vidámsággal tárta elénk.

Nagy kincsünk volt életében, meg nem mondható veszteségünk halálában, örök áldásunk emlékezetére.

A LASZTÓCZI MAGÁNYBAN.

(Szemere Miklós, a honfoglaló Árpád kortársának, Huba nemzetségének ivadéka, született 1804 június 17-én s meghalt 1881 augusztus 20-án. Jeles költőnk, nagy tudós, hatalmas szellem, eredeti egyéniség s rendületlen hazafi a legnemesebb kuruczok fajából. Korán elhalt Lajos öcsém gyűjtötte össze költeményeit.)

Payzos Andor barátom értesíté az öreg urat, hogy én január 10-én vagy 11-én meglátogatom őt Lasztóczon. Szerettem volna, ha az értesítés elmarad. Szerettem volna az öreg urat váratlanul meglepni. Azonban így is jól volt.

Hideg idő járt. Gyenge hó és erős fagy lepte a földet. A vasúti állomástól dülő úton és gyalog úton át gyalog ballagtam a nem messze fekvő faluig. Úgy mondák, hogy az öreg úr beteges és kedvtelen. Lelkem aggodalomtól reszketett, vajon kellemes lesz-e az öreg úrnak velem találkozni. ő öreg, én ifjabb, ő a régi kor szülötte, én az újabb koré. Az ő lelkében magasan lobognak a honfiszzenvedély lángjai, nálam a tűz sokkal kevesebb. Eszmék iránt és férfiak iránt az ő szeretete és gyűlölete határtalan; bennem hozzá képest bágyadtan él a szeretet is, a gyűlölet is. Gránit ő a Kárpátok ormairól, én pedig csak olyan túladunai terméskő vagyok, se nem kemény, se nem puha. Vájjon méltónak tart-e arra

hogy gazdagságos lelkét feltárja előttem s fölmelegedni engedjen szívének tűzhelyénél? Ez volt aggodalmam.

Elértem a lasztóczy házat. Még reggel volt. A ház előtti terrasszon egy nő állott, lépéseim zajára felém fordulva. Nem fiatal nő, fekete ruhában; hóna alatt kosárka, melyből most eteté meg a baromfiakat; komoly, de jóságos arcz, szilárd vonásokkal; egyenes termet; szép, de fürkésző szemek, melyek parancsoltak s bizalmat gerjesztettek egyszerre; büszke úrnő és áldott jó gazdaasszony egy személyben.

Neveket említém.

— Isten hozta, Miklós várja önt, — mondá szívesen, mialatt kezét nyújtotta, melyet tisztelettel megsóköltam.

E nő Szemere Miklósné volt. A ki a költőt és honfit vezette és boldoggá tette egész hosszú életén át — bájaival és erényeivel. S a ki a gyermekeket fölnevelé s a szép családi vagyont virágzóvá tette — bölcsességével és erélyével.

A jó és bölcs feleség akkora áldás, hogy annál nagyobb áldása istennek sincs.

Beléptem az öreg úr múzeum-szobájába.

Az öreg úr az íróasztal mellett ült és jóízűen falatozott. A villás reggelivel bajlódott. Akkora sódar darab állott előtte, hogy én állandó mosolygás nélkül nem tudtam rá nézni. A falak és szekrények tele voltak ugyan rakva, aggatva, zsúfolva mindenféle kövek, csigák, kövületek, fegyverek, forradalmi és vadászati emlékek, rozsdás, poros, ütött-kopott halmazával; könyvek, képek, iratok, báji-báji dolgok szanaszét heverték ugyan könyv-

tárban, széken, pamlagon, ablakdeszkán, asztalon és asztal alatt, de én szemeimet le nem vettem arról a sódardarabról, mely szabályszerű tempóban, arányos egyformasággal kezdett elenyészni az öreg úr kése, villája és fogai közt. — Nézttem és mosolyogtam.

— Ülj le már ide, Károlyom — mondá, — ne bámuld ezt a sódart, ezen szoktam én tölteni boszúmat, ha az asszony nincs a szobában. (Az »asszony« e pillanatban épen ott volt.)

— Leülök, — mondám egy széket oda téve, — de azért az a sódar nekem mégis nagy örömet okoz. Egész Budapest és egész Újhely azzal van tele, hogy te bátyám ilyen beteg, olyan beteg vagy, ez a sódar pedig azt beszéli, hogy hála istennek, nincs neked semmi bajod. Örömhírt viszek haza Budapestre: Epikur jó barátságban él Demokrittal a te habitusodban.

Vidám arcot öltött az öreg úr. Pár percz múlva jó kedve kerekedett annyira, hogy egyetlen szót se szólt a politikáról, hanem annál többet saját élményeiről s a régi letúnt időkről, Kazinczynak és Kölcseynek irodalmi korszakáról.

Ez volt óhajtásom. Úgy éreztem magam mellette, mintha rég elköltözött édes jó apám beszélt volna fölséges anekdotáit a száz esztendő előtti dolgokról.

*

* *

Szép dolog az irodalom története. A Kazinczy-kor hőseiről sok érdekes adatot följegyeztek maguk a szereplők s azok kortársai. Minő fölséges alakok ma a tör-

ténet magaslatain egy Kazinczy, egy Kölcsey, egy Berzsenyi, a Kisfaludyat, a Szemerék és mind-mind a többiek! Az élő szenvedélyek érdekességét, a viszontagságos élet botlásait, a hazáért s az ideálokért lángoló szívek kitöréseit rég elsimítá a múlt s a hagyománynak szürkülő ködén keresztül ama fényes alakoknak csak nagy körvonalait láthatjuk, mint a bujdosó a hegyek ormait, ha mikor rájuk a rónaság távolából visszatekint. Nem lát meredeket, nem lát szakadékot; lombok árnya, kopasz szirtek, örök hónap tündöklése összefolynak, egygyé lesznek s a büszke ormokat szelid, kék fátyolléval vonja be az ég.

És bár jól van ez így: mégis óhajtjuk látni a bérczet közvetlen közelből; mégis vágyat táplál bennünk a megírt történet, vajha múltunk ama nagy hőseit színről-színre láthattuk volna; vajha beszélhetnénk valakivel, a ki velük ólt, velük lelkesült, velük érezé át egy nemzet felébredésének vajúadását; a ki ismerte őket színről-színre s nem a tudós búvártügyességével, hanem az egykori jóbarát és kortárs kedélymelegével beszél nekünk — bámuló unokáknak.

Szemere Miklós kortársa, tisztelője és barátja volt mind azoknak, kiktől hatvan-hetven év óta megemlékezik irodalmi s közéletünk történetírója. Bátyja, Szemere Pál, maga mellé vette a lelkes gyermeket s elvitte mind-azokhoz, kik egykor a tetszhalottá vált magyar nemzetet fölverték álmaiból. A lelkes gyermek maga is beállott a nagy küzdők soraiba s végig harcolá három nemzedéknek keserű harczait.

És a lelkes gyermek, mint már nyolczvan éves aggastyán beszélt nekem azokról az időkről, a mikor még dalolt a Himfy költője, a mikor Bánk bán még csak egy szerény ifjú agyában élt, a mikor Kölcsey kereste és nem találta a hont, melynek szent földére győzelemben csurga Árpád vére, a mikor még nem volt készen a lant, mélyről leharsogott Zalán futása s a mikor még fölírták mindenkinek nevét, a ki magyarul írt és olvasott.

A gálszécsi sírbolt e napokban a Kazinczy-kor utolsó hőst fogadta örök homályt ölébe.

Utolsó irodalmi vitáját hadd jegyezzem itt fel. Azaz egészen utolsó nem ez volt, de a melyek már ez után jöttek: azok egy költeménnyel vagy egyetlen czikkkel lettek elintézve.

Ezelőtt vagy húsz évvel 1861-ben Arany János lapjában, a »Szépirodalmi Figyelő«-ben ütött ki egy furcsa háború. Hogy ki kezdé: arra már nem emlékszem.

Szemere Miklós cikket írt arról, hogy az író egyénisége, jelleme stb. gyakran egészen különbözik művétől, erkölcsös egyén ledér művet, búslakodó ember víg művet ír, igen gyakran megfordítva.

Brassai Samu ezt nem hagyhatta szó nélkül, neki esett Szemerének, hatalmasan meghurczolá, állítván az ellenkezőt, hogy tudniillik minden írónak egyéni jelleme ugyanaz, a mi művéé.

Szász Károly Szemerének fogta pártját, Salamon Ferencz pedig Brassainak. Folyt a csata váltakozó

szerencsével előre-hátra. Arany János egyik tábornak se volt szövetségese, de a jelek azt mutatták, hogy Brassai iránt tanúsít jóindulatú semlegességet. A harcokban részi vettek egyebek is a minorum gentium tagjaiból.

A háború körülbelül eltartott annyi ideig, mint a porosz-francia háború. Brassai antikritikája Szemere ellen igen kemény volt s ez volt címe: «Nincs többé ismerettyű.» Erre írt Szemere egy hosszabb czáfolatot e cím alatt: »Válasz Brassai ismerettyűjére«.

Ezt beküldé Arany-nak 1862 június 26-án. Arany azonban ezt nem adá ki, mert nagyon erősnek találta. Szemere aztán a maga kegyetlen humorával neki esett egy kissé Arany-nak is, írván neki következőleg:

»Szerkesztő úr olyformán bánik kedvenczével, (Brassai-val) mint anya gyermekével, midőn ezt az udvaron szemközt jövő pulykakakas elől kötényébe rejti. Brassai a szerkesztő által elkényeztetett öreg gyermek s a kényeztető dajkának csak örülnie kellene, ha vásott gyermekét valaki megfenyíti s legalább néhány perczre megjavulttan adja vissza ápoló ölébe.«

Ez sem használt. Szemere válaszában külön könyvben kellett megjelenni. Meg is jelent s mondhatom, ma is élvezetes, kedves olvasmány.

Sűrű nyomató négy ívből áll ez a mű, következésképen ennek megírásához idő kellett.

— Hajh de édes Károlyom, — mondá az öreg, midőn ezt nekem elmeselte, — a hol asszony van a háznál: ott ekkora munkát egy esztendő alatt se lehet megírni. Gondoltam egyet. Kimegyek a szőlőbe, beleülök a bor-

házba, s onnan addig ki nem mozdulok, míg munkámat be nem végzem. De a szülő messze van, ételt innen oda hordani nem lehet s az asszony azt kérde: mivel élek a borházban? Hja édesem, Keresztelő János sáskával és vadmézzel élt a pusztában, tehát valahogy én is megélek a borházban. Az asszony nem szólt semmit, hanem előre kiküldött a borházba egy vén tót asszonyt, a ki nekem főzön, s egy tehenet, hogy tej, túró, tejfel legyen a háznál. Azt pedig az asszony istenért se tette volna ám meg, hogy fiatal tót menyecskét adjon szolgálatomra.

A borházi remeteség 1862 májusban történt. A borházból gyönyörű kilátás van Széphalomra, Kazinczy Ferencz szent emléké lakkhelyére.

Ez év nyarán az öreg úr magához édesgeté Tompa Mihályt, a már akkor beteg költőt. A költő ugyanazon borházban igen jól tölté el a nyarat s az ősznek egy részét. Egyik legszebb imája és költeménye készült ottan.

— De nemcsak ez készült, — mondá az öreg, — hanem ezen kívül megéneklé még a borházat is és Brassait is. Nézd ott a falon rámában azt az elsárgult papírt. Tompa egy gombostűvel akasztá fel a borház falára, én megtaláltam s rámába tettem.

Levettem a papírt a falról s elolvastam. Ma is emlékezem a kis tréfás versre. Így szól:

Szemere Miklós borházára.

Ez a ház nem borház, kritikának háza,
Hol Szemere Miklós majd a falra másza,
Míg úgy bebánt a vén, szálkás Brassával,
Hogy rá a félország hangos bravót rivall.

De meggondolván, hogy májust itt tolté el
 Egy vén tót asszonynyal és egy vén tehénnel,
 Azt mondom: veszítsen az is a ki nyerhet,
 Mert ebnek kívánok ilyen győzedelmet.

1862.

Tompá Mihály.

Az egész írva és aláírva van Tompa gyönyörű kéz-
 írásával.

*

* *

Beszélgettünk az én szegény, rég meghalt Lajos
 öcsémről is, ki az öreg urat határtalanul tisztelé,
 költeményeit évekig tartó fáradozással összegyűjté,
 s kit levelei után az öreg úr is atyai gyöngédséggel
 szeretett.

Beszélt Kossuthról és Kossuth fiairól, kiket meg-
 látogatott. Beszélt Kazinczynéről, gr. Török Zsófiáról
 s ennek konyhájáról. Beszélt Kisfaludy Sándorról, kit
 Zalában s Katonáról, kit Kecskeméten látogatott meg.
 Mindenkiről beszélt újat, érdekeset, méltót arra, hogy
 megörökíttessék.

Kinek volna ahhoz elég ereje ma már?

Rövid együttlét után elhagytam az öreget, azzal az
 ígérettel, hogy a szüretre újólág meg fogom látogatni.

A szüret még nincs itt és én ígéretem be nem
 válthatom. Az öreg elköltözött azokhoz a fényes
 szellemekhez, a kik közt magához méltó társaságba jutott.

Oh, ha bennünk egy paránya volna annak a lelkesü-
 lésnek, mely ama nemzetébresztő korszak nagyjait eltölté.

Oh, ti nagyok, miért nem hagyhatjátok a szívet
 örökül az utánatok jövő nemzedéknek!

CSEMEGI KÁROLYRÓL.

Csemegi Károly született 1826 május 8-án 8 meghalt 1899 márczius 18-an. Igazságügyi államtitkár és országgyűlési képviselő, azután a Kúria, a legmagasabb bíróság tanácselnöke sok éven át. Verbőczy óta a legnagyobb magyar kodifikátor.)

I.

Alacsony és egykor zömök termet. Kerek fő, hátra-szegve erős önértet jelképe gyanánt. Vörös haj, vörös bajusz, mely őszülni nem tudott. Éles, fürkésző, vitázó szemek s oly metszésű ajkak, melyek nagy erélyt árulnak el. Ilyen volt külseje.

Jeles ügyvéd volt Aradon. Honvédszerepe 1850 után sok üldözést vont fejére, de ő leküzdte azt. A tudományos pálya nem jutott eszébe, pedig azon európai himévre tehetett volna szert. A mint tett mint törvényalkotó. Közhivatalba honvédmúltja miatt nem juthatott, tehát ügyvéddé lett. Kítűnt csakhamar. Kiválósága köztudattá vált. Komolysága, gazdag jogi tudománya s éles, biztos érvelése a nagy szellemi tehetség mellett: ezek tették kiválóná.

Az alkotmányos élet megnyíltá vetette őt fel az ország fővárosába s a nemzet színe elé. Állást foglalt az igazságügyi kormányban. Csaknem együtt, csaknem egyidőben Szilágyi Dezsővel.

Szilágyi Dezső nagyobb elme és szélesebb államférfiul látkör. De a szakadatlan munkásságban s a törvényalkotás biztosságában Csemegivel nem versenyezhet. Pedig mindig verseny folyt köztük — akarva nem akarva. Törekvésük és önértetük egyenlő volt. Szilágyi mindig kedvesebb volt a politikai, Csemegi a kormánykörökben.

Bittónak, mikor igazságügyminiszter volt, államtitkára volt szüksége. Szilágyi Dezsőre és Csemegire gondolt. Kozma Sándor véleményét kérte ki, melyik lenne alkalmasabb államtitkár. Kozma Csemegit ajánlotta. Munkásabbnak s miniszteréhez alkalmazkodóbbnak vélte, mint Szilágyit. S Bittó Csemegit nevezte ki.

Kozma és Csemegi közt mindvégig benső, bizalmas barátság állott fenn. Kozma tiszta értelmisége s nemes táblabírói emberszeretet által kormányzott ítélőképessége egyensúlyban tudta őt tartani Csemegi óriási tudásával.

Én huszonnyolcz év előtt jutottam vele ismeretségbe s aztán lassankint barátságba. Balaton-Füreden ismerkedtünk meg, a mikor ő a büntetőtörvény készítését megkezdette.

Én is a büntető igazságszolgáltatással foglalkoztam vármegyében. S bizonyos falusi főlényt éreztem magamban a fővárosi tudós s a miniszteri tisztviselő fölött. No hiszen hamar kiábrándultam. Csemegi tudása mely az egész művelt világ törvénybeli és irodalombeli büntető jogát felölelte, az elemi erők ellenállhatatlan hatalmával nyomakodott az én kezdetleges, kapkodó, vidéki szerény tudásomra. Nem is igen kísér-

tettem meg vele a vitatkozást a büntető jog általános tudományának nagy mezején.

Hanem egyes büntetőjogi esetek felfogásában és megítélésében nem egyszer mégis megtréfáltam. Ott nem fogott ki rajtam. Vitáinkról, bár érdekesek, fájdalmas elmúlásának első napján megemlékezni nem akarok.

A magyar, latin, német, angol, francia és olasz tudományos nyelvet egészen bírta. A törvényalkotáshoz szükséges forrásmunkákat e nyelveken eredetiben tanulmányozta át. S végtelen sokat tanult. Szakkönyvtára is felette gazdag volt. S tanulmányaiban kiteljeszkedett nemcsak a törvénytűvekre, kommentárookra s elméleti bűvárlatokra, hanem még a művelt nemzetek legmagasb bírósági ítélezéseire is. Sőt egyes jelentékeny pörökre is.

Velem gyakran közölte munkája alatt a büntető-törvény egyes már épen elkészült fejezeteit. Egyszer épen a fölségsértés fejezetét közölte.

Beszéd közben említettem, hogy őseim beregi és abauji birtokaikat nota Thökölyana címén vesztették el s hogy a pört megújították s a megújított pör iratai megvannak levéltáramban.

Nota Thökölyana! Ilyet sohase látott. Rögtön elkérte tőlem e pör iratait. Maga is átnézte, de aztán átadta Hatoss Gusztáv fiatal történetbűvámak, ki huszonöt év előtt titkár volt az igazságügynél, hogy fordítsa le s adja ki. Hatoss elvitte az iratokat Pécsre, ott magát agyonlőtte, családi irataimhoz sohase jutottam.

Nekem akkor csaknem minden büntetőjogi tudó-

mányom Deák Ferencz 1843-iki munkálataira szőritkozott. És Csemegi némely javaslatát nem találtam olyan jónak, mint Deákét. Egyenesen megkérdeztem Deákot 1873 elején: miért nem avatkozik a mű vezetésébe s mi akadályozza az 1843-iki javaslatnak némi módosítással való elfogadását.

— Nem avatkozom bele, — felelt Deák — mert 1843 óta előre haladt a tudomány is és a judikatúra is, Csemegi pedig ezek mai állását jobban ismeri, mint én.

Öt egész évig dolgozott Csemegi a büntető törvényen. Azon kívül végezte, mint államtitkár, az igazságügyi kormányzat több ágát. Hihetetlen, mennyit dolgozott.

Oly nagy fontosságú mű, mint az övé, alig van a világon, melyet annyira egyetlen ember készített volna, mint a hogy a mi törvényünket ő készítette.

Neve halhatatlan. Érdeme örök s az egész világra és hosszú-hosszú jövődjére kiterjedő. Hozzá hasonlítani múltunk és jelenünk férfiai közül csak Verbőczyt lehet.

Nem mondom, hogy műve hibátlan. Nem mondom, hogy itt-ott javításra nem szorul. De ez munkája nagyságából s érdeméből semmit se von le.

S nemzedékünk hálátlan volt Csemegivel szemben.

A nemzet ma is adós neki. Nincs oly kis nemzet, mely nagy kincsesei ne jutalmazna ilyen művet. Csemegi iránt a nemzet hálája semmiben sem nyilatkozott. Nehéz munka közt nélkülözve, elhagyatva kellett tengetnie életét.

Nem a nemzet volt hibás, hanem kormányzóí. S a nemzet még leróhatja tartozását.

De már csak emléke iránt!

II.

Gsemegei politikai szereplése ama hét-nyolcz év alatt, míg képviselő volt, nem volt jelentékeny. Vagy legalább nem volt feltűnő. Ő törvényalkotó, tudós és szakember hírében állt s méltán állt abban. Az ilyen férfiút a mi törvényhozóink, politikusaink, diplomatáink nagy politikai szerephez nem bocsátják. Sok tudós és szakember közmondásos félszégsege a tudósok és szakemberek tekintélyét nagyon megcsökkentette.

De azért Csemegeinek úgyis, mint államtitkárnak, úgyis, mint törvényalkotónak, sokszor volt alkalma a legfontosabb kérdésekben nagy szolgálatot tenni hazánk javára.

A nemzetközi jogba tartozó kérdéseket ő intézte és sok kérdésben csak az ő erélye és nagy tudása mentette meg államiságunk elismerését. A közös kormánynyal és az osztrák kormánynyal nem egy összeütközése volt e miatt. Minden összeütközésből diadallal hozta haza lobogónkat.

A büntető törvénynél is szép alkalma volt erre. Állami önállóságunkat Ausztriával szemben s államunk egységét a társországokkal szemben a jámbor és habozó Pauler és a szolgabíró műveltségű Perczel sohase tudták volna megvédelmezni Csemegei nélkül.

Még se becsülték meg eléggé vezető államférfiaink. Néhány példát mondok el erről.

A magyar büntető-törvénykönyvet, Csemegi művét a francia kormány lefordította francia nyelvre, olasz jogtudósok pedig lefordították olasz nyelvre. Néhány olasz egyetemen kiváló tudósok külön előadási tárgyat is választották. A mi természetes. A mi törvényünk volt húsz év előtt általánosságban a művelt világ legjobb, legkorszerűbb büntetőjoga.

Vagyontalan volt. Minden vagyonát könyvtára képezte. Mít ér egy szakkönyvtár? A ki igazán használja: annak mérhetlen kincs. Másnak szemét. Báró Baldácsy tízezer kötetes könyvtárát, melyet három nemzedék gyűjtött össze, hatszáz forinton vette meg Simor prímás. Az ószeresek se adtak volna többet érte. Csemegi könyvtára e mérték szerint alig érne többet pár száz forintnál. Pedig többre került tízezer forintnál. Erre költötte minden nélkülözhető, minden megtakarítható pénzét.

Tehát szegény volt.

Annyival nagyobb kötelességük lett volna nemzedékünknek és kormányainknak, hogy nagy művét a mű becséhez és nemzetünk nagyságához mérten jutalmazták.

Vájjon mennyivel jutalmazták volna?

A kis Belgium egyik jeles törvényalkotójának, a büntető törvények csak pótló átdolgozásáért, tehát nem is alapmunkájáért pár százezer frank jutalmat adott. Csemegi emberfölötti munkát végzett öt év alatt: legálább, de legálább százezer forintot megérdemelt volna.

Hajh, de ő nem volt se lófuttató, se bankigazgató, se vasúti engedélyes.

Nem adtak neki semmit. Nem adtak ez óriási miért egy fillért. A Tisza—Szápáry—Wekerle és Bánffy-kormányok igazságügyminiszterei mintha sejtelemmel se bírtak volna a munka becséről s a ráfordított lánegész és életlő fáradság nagyságáról.

Perczel Bélának mégis eszébe jutott, hogy a hálatlanság csúnya dolog. Fölkereste Csemegit.

— Barátom, szolt hozzá, még se viselhetem el lelkesemen, hogy nagy munkád tiszteletdíj nélkül maradjon. Megfelelő összeget a költségvetésbe föl nem vehetek, de kodifikációs átányomból kiszakíthatok hatezer forintot. Ezt szíves készséggel fölajánlom.

Jól tette Csemegi, hogy e koldusalamizsnát kereken és rögtön visszautasította.

— Inkább vesszek éhen, mint ezt elfogadjam.

Igaza volt! Hat ezer forintot közép méretű ügyvéd szokott kapni nagy pörben egyetlen jóra való replikáért.

Én magam két igazságügy minisztert zaklattam, hogy tegyenek valamit s nemzedékünkéről az undok hálatlanság vádját hársák el. Hiába volt. De talán később már el se fogadta volna Csemegi.

Csemegi megteremtette a magyar büntető jogot, Kozma megalkotta a magyar korszerű büntető eljárást. Mind a kettő egész életét szánta feladatának becsületes megoldására. Szegényül élt, szegényül halt el mind a kettő.

Mikor én az eszlári pörben a védelmet vezettem:

azon a nyáron Csemegi egyik külföldi fürdőn együtt volt Schmerlinggel és Glaserrel, korunk e két nagy jogászával. Mint mindenütt a művelt világban, úgy e három férfiú közt is minden nap az eszlári pörről s az én — jó vagy rossz — de mindennapi szerepléséről folyt a tárgyalás. A két osztrák államférfi gondosan kikérdezte Csemegit, hogy én hol születtem, hol tanultam, ki volt mesterem, kik voltak tanárain? Mikor pedig Szeyferrt elejtette a vádat: akkor kikérdezték Szeyferrt felől is. Csemegi minden jót elmondott, a mit csak tudott róla is, rólam is.

— No lám, — mondotta Schmerling, — nem hiába kitűnő férfiú az a Szeyferrt, ő az én tanítványom.

— Eötvös pedig az enyém, — felelte Csemegi nagy magyar önérettel. S hozzá tette: Exczellenziátok is intézkedhetnének, hogy az osztrák egyetemeken is a jogászok oly behatóan sajátíthassák el a törvényszéki orvostant, mint a magyar egyetemeken.

Beismerték s az osztrák kormány még azon évben intézkedett s intézkedése indokául a magyar ügyvédi kar magas jogi műveltségét hozta fel.

Én ugyan se egyetemi hallgató nem voltam, se Csemegi tanítványa nem voltam, de jól esett ez a kis szóváltás, melyet Csemegi haza jöttékor azonnal közölt velem.

Itthon mindig szidott bennünket. Bírót, ügyvédet, jogtanárt, törvénykészítőt egyaránt. De a mikor külföldi notabilitásokkal találkozott, azok előtt a magyar jogélet férfait a világ első jogászaik gyanánt mutatta föl.

S a ki a magyar jogászt ócsárolni merté: annak úgy ment neki, mint az oroszán. Pedig német, olasz, francia nevezetes férfiakkal gyakran találkozott, kik közül őt, mint korunk legnagyobb kodifikátorát, tisztelgés végett gyakran és sokan fölkeresték.

Az eszlári pör befejeztével pihenni Balaton-Füredre mentem; első dolgom volt őt felkeresni. Megölelt, megcsókolt s azt mondotta:

— Ne volnék csak ilyen vén bolond, ott hagynám a kúriai tanácselnökséget s odamennék irodádba ügyvédtársadnak.

Minő nemesnek látta s minő magasra becsülte ő az ügyvédi hivatást!

Minden nagyravágyóba abból állott: bárha ő állhatna egyszer az igazságügyi kormányzat élére! Vágya nem teljesült.

1875-ben, mikor a Wenckheim—Tisza-kabinet alakult, egy este Széll Kálmán megszólított, menjek el hozzá, beszéljük meg: ki lenne a legjobb igazságügy-miniszter. Széll Kálmán akkor már kijelölt pénzügy-miniszter volt. A Bittó-kabinetnek Pauler volt igazságügy-minisztere, de ezt Tisza nem szerette, mert valami kanári madár miatt egy interpellációban Tiszát csak nem rég nagyon ledisputálta. Széll az egyetem-téren lakott, nála lakott Deák Ferencz is. A házat már lebontották.

Ott összejöttünk többen. A házigazdán kívül ott volt Perczel Béla házelnök, Szeniczey Ödön, Visontai Kovách László s még vagy ketten. Horváth Lajost szerettük

volna megnyerni, de istenért se vállalkozott. Távirat toztunk Miskolczra is pártjához, hogy az is biztassa őt. Meg is tette, az se használt.

A mint tanácskozunk s keressük az alkalmas embert, Perczel Béla föl és alá járkál a szobában, szokása szerint hátratett kezekkel. Ránézek s oda szólok:

— Hát te Béla nem vállalkoznál rá?

— Ha parancsoltok velem: én szívesen megteszem,

Eddig volt. Széllnek tetszett, másnap közölte Tiszával s harmadnap Perczel igazságügyminiszter volt.

Évek múlva elmondtam e jelenetet Csemeginek.

— Hát én rólam nem volt szó? — kérdezé.

— Az igazat megvallva, nem jutottál eszünkbe.

— No barátom, ha jogász embernek, ha magadforma embernek se jutok eszébe: akkor mit válnak én?

Keserű szemrehányást tett az egész világnak. S igaza volt. Hiszen még az akadémia se választotta tagjává!

Talán nem lett volna a legjobb igazságügyminiszter. Talán nem volt a legjobb bíró sem. Bírói felfogása ellen egyszer-másszor én is hevesen érveltem magántársalgások közben. Bírótársai közt is sokan voltak, kik vele nem rokonszenveztek.

Modora érdes. Nagy tudásával nagy fölényt tudott gyakorolni. S nem is mérsékelte magát ebben minden alkalommal. Komoly összeütközésbe s mély jogtörténeti vitába keveredtem vele magam is az egyházpolitika heves napjaiban. S azóta alig találkoztam vele néhányszor.

De minő semmiség ez mind az igaz érdem ama

piramisa mellett, melyet életével és munkásságával megszerzett! Nagyobb fia, mint ő, volt nemzetünknek az ő korában. De egész életének minden munkáját, egész lángelméjének minden erejét hazája javára úgy, mint ő, senki fel nem áldozta.

Szegény kenyeret kapott érte, a míg élt. Halála után életének s emlékezetének dicsőségét zengeni fogják a századok.

III.

Hanem e felvilágosítás mégis sötéten hagy egy pontot. Huszonnégy év előtt fejezte be nagy művét Csemegi. Egész emberélet munkája ez a nagy mű s közhaszna és dicsősége nemzetünknek. S huszonegy év óta élt szegényül s halt meg szegényül a nagy mű alkotója.

Ez a sötétség mégis sötétség maradt. A kormányokra borul ez, nem Csemegire.

Csemegi könyvtáráról is megemlékeztem tárczám soraiban. Azt állítottam, hogy ebből áll minden vagyona, melyet szeretett hitvesére hagyhatott. E vagyon pedig, ha kótya-vetyére kerül, nem ér annyi száz forintot, a hány ezerbe került, noha mint szakkönyvtár kincset ér.

Lehet, hogy szavaim bírtak arra pártkülönbség nélkül több képviselőt ma a képviselőházban, hogy lépést tegyenek arra nézve, hogy a nagy értékű könyvtár a törvényszerkesztő bizottság részére államköltségen megszerzessék. Apponyi Albert gróf és Győrffy Gyula

vezetése mellett Beksics Gusztáv, Bolgár Ferencz, László Mihály, Neményi Ambrus, Olay Lajos és Szabó Imre voltak e képviselők. Fölkeresték a miniszteri szobában Széll Kálmán miniszterelnököt s Lukács László, Plósz Sándor és Wlassics Gyula minisztereket, kik biztató ígéretet tettek mind a könyvtár megvételére, mind az özvegy legmagasabb kegy díjazására.

Ez a legkevesebb, mivel a nemzet az elhunyt iránti hálóját, noha későcskén, bebizonyíthatja.

Ehhez még szükséges, hogy mellszobra a legfőbb törvényszék palotájának csarnokában államköltségen felállíttassék.

Ha már Csemegi Szent-István rendjéről szóltam, szólok most egyúttal Tisza Kálmán Szent-István-rendjéről is, melyet nagy-kereszt alakban ugyan, de később adott a király Tisza Kálmánnak, mint Csemeginek.

Erről is ma értesültem hitelesen.

Tisza Kálmán már félévig volt belügyminiszter s öt évig miniszterelnök s még mindig nem volt semmi rendjele.

Történt 1880-ban, hogy Károly román király, akkor még fejedelmi címmel, Budapesten járt s Tisza Kálmán miniszterelnök, ő felsége a király előzetes tudatával, nála tisztelgő látogatást tett. Midőn tőle elbúcsúzott, a fejedelem főhadsegéde arra kérte, menjen egyenesen haza, mert a fejedelem ő fensége azonnal vissza óhajtja adni a látogatást.

Úgy lett. Tisza azonnal haza hajtattott miniszterelnöki palotájába s a fejedelem néhány percz múlva nála termett.

Fontos tárgyú beszélgetés után a látogatás befejeztével elővett a fejedelem egy finom művű tárczát s oda nyújtá Tiszának. A román csillagrend legmagasabb osztályának jelvényei voltak benne.

— Szerencsémnek tartom, — úgymond a fejedelem, — hogy e rendet Exczellenziádnak adományozhatom.

— Hódolattal és hálás köszönettel fogadom fenséged kegyes adományát, ámbár meg kell jegyeznem, hogy saját felséges uralkodómtól sincs még semmi rendjelem.

A fejedelem mosolygott e szóra.

— Tudom — úgymond — hogy vannak kiváló férfiak, kik a rendjelekre semmit sem adnak; nem is kívánom, hogy viselje, mégis kérem, fogadja el tőlem emlékül.

Ily kegyes szavakra természetesen el kellett fogadnia.

Fülébe jutott ez báró Orczynak, ő felsége melletti miniszternek, a ki aztán rögtön előterjesztést tett ő felségének az iránt, hogy Tisza Kálmánnak a Szent-István-rend nagy keresztje adományoztassék.

Így jutott Tisza Kálmán magyar rendhez a román király útján.

BITTÓ ISTVÁN A FÖRENDIHÁZBAN.

(Született 1822 május 8-án. Köznemes, de előkelő birtokos családból. 1848-ban képviselő, később bujdosó. Somogy vármegye egykori főszolgabírája, képviselő, igazságügy-miniszter, képviselőház elnöke, miniszterelnök, Deák Ferencz benső baráti köréhez tartozott.)

Széll Kálmán becsületes munkát végzett, mikor azt ajánlotta a királynak, hogy Bittó Istvánt a főrendiház tagjává, örökös törvényhozóvá nevezze ki. Meg kellett volna ezt már tenni tizenöt év előtt, a mikor először kimaradt a képviselőházból. A mikor az új főrendiház először megalakult. Ha már ily alkatában áll fenn ez a főrendiház: ki lehetne annak inkább tagja, mint a ki miniszterelnök volt? Tisza Kálmán kislelkűsége, Szapáry, Wekerle és Bánffy feledékenysége volt oka az eddigi mulasztásnak. És főleg az, hogy Bittó a boldogtalan nemzeti párthoz tartozott, úgy vélekedtek: a főrendiháznak nincs szüksége nemzeti párti férfiúra. Pedig én nem egyszer úgy szerettem volna, hogy e párt minden tagját oda szállítsák át. A zionisták azt hiszik, a zsidóknak Jeruzsálemben van helyük; én azt hiszem, a nemzeti pártiaknak a főrendiházban lett volna helyük. Úgy is oda jutnak utóbb mindannyian. A nemzeti múzeum kerek palotájába.

Széll Kálmán, ha későn is, helyre hozta a furcsa mulasztást. Minden miniszterelnök főrendiházi törvényhozó immár. Szlávay és Wekerle méltóságuknál, Szápáry grófságánál fogva. Bánffy háromféleképpen is az. Bárósága, méltósága s kálvinista főgondnoksága czimén. Tisza Kálmán is az lehet, mihelyt akarja, ő a legrégebb kálvinista főgondnok.

Huszonötödik éve, hogy megszűnt a Deák-párt. Utolsó három évében három miniszterelnöke volt. A nagy betegnél gyakran változtatják az orvosokat. A Deák-párt utolsó orvosa Bittó István volt. ő is fogta be szemeit, ő is temette el.

Pedig nem volt épen rossz orvos. Csak szerencséje nem volt.

*

*   *

Bittó Istvánt nagyon kevesen ismerték igazán. De a kik igazán ismerték: azok igazán szerették. És őszintén becsülték. Ezt nem gátolta se nemzeti párti volta, se 67-es meggyőződése. Mert igaz, jó és erős magyar volt minden izében. Erős magyar érzületben a miniszterelnökök közt talán csak Bánffy közelítette meg. Felül nem múlta egyik se.

Én szép példákat tudok erre.

Mikor huszonöt évvel ezelőtt a második választási törvényt hoztuk, úgy láttuk szükségesnek, hogy az erdélyi cenzust hagyjuk meg változatlanul, nehogy román-ajkú atyánkfiai dako-román képviselőkkel áraszzák el az országgyűlést. Ellenünk volt gróf Szápáry belügy-

miniszter, ellenünk volt a balközép s ellenünk voltak a Deák-párt radikális elemei Gorove István és Horváth Boldizsár által szervezve. De ellenünk voltak a felvidéki deákpártiak is, kiket a vén Justh, a »tót király« vezetett.

Szegény báró Kemény István kétségbe volt esve. Szentül hitte, hogy elbukunk és szentül hitte, hogy akkor elvesztjük Erdélyt. Mi azonban csülökre álltunk, a központi bizottságban győztünk s a Deákpárt értekezdetén addig viaskodtunk, míg ott is ki nem csikartuk a néhány szónyi többséget. Együttal pártkérdéssé tettük javaslatunkat.

Hátra volt azonban a főrendiház. Ott már mi semmit nem segíthettünk, a belügyminiszter pedig berendelte a főispánokat, hogy ellenünk a kormány eredeti javaslatát szavazzák meg.

Egy szép augusztusi napon reggeli hat órakor beront hozzám báró Kemény István, lerántja rólam a takarót s fülemnél fogva fölcibál.

— Gyere, gyere, öltözz hamar, menjünk Bittóhoz deputációba!

Átkozottul álmos voltam.

— Hány óra?

— Siess, siess, mindjárt hat óra lesz.

— Az öreg apám se járt deputációba miniszterelnöknél hajnali órában.

Nem hagyott bókét, felöltöztem, kocsiba ültünk, mentünk Jeney József erdélyi székely képviselőhöz, őt is fölveltük s hajtattunk lóhalálában föl Budavárába, a miniszterelnöki palotába.

Portásra, komornyikra rárontottunk: keltsék föl azonnal a miniszterelnököt. Futott mindegyik a belső szolgákhoz és szolgálattévő frájokhoz. A miniszterelnök, bár szürkülő legény, nem régi házas volt. Fölverték. Elhittették vele, hogy a tatárok törtek be az országba.

Jött ki hozzánk az elfogadó-terembe papucsban, barnavörös hálókabátban, vörös házi sapkában. Mint egy török basa.

— No mi baj ilyen kora reggel?

Én voltam az első szónok. Elmondtam a cenzus-veszedelmet. A belügyminiszter gonosz praktikáit. Tizenyolcz berendelt főispán veszedelmes szándékát. Vagy segítsen, vagy elbukunk! Holnap lesz a szavazás.

Jó báró Kemény István folytatta a panaszt.

De panasza közben mély érzés fogta el szívét. Eszébe jutott, hogy még van jó magyar Erdélyben s hogy azok számára meg kell menteni azt az országot. Ha pedig már azok is elfogynának.....

Mikor ide jutott panaszával, elfuladt a hangja. Valami szorította a torkát. De Jeney szeméből is kicsordult a köny. Jeney fejezte be a mondókát.

— ... de mi azt már nem akarjuk megérni!

Bittó István a miniszterelnök azt felelte:

— Köszönöm szíves fáradságotokat. Nem tudtam a dolgról. Mindjárt intézkedem. Míg én a kormányon leszek: a magyarságnak hátraszorulni nem szabad.

Oly keményen beszélt a főispánokkal, hogy tizenyolcz közül tizenöt velünk szavazott és csak Ormos temesi gróf, Kis Miklós jász-kun főkapitány s még egy

harmadik — neve nem jut eszembe — szavazott ellenünk. Győztünk!

Ilyen fura deputáció se járt azóta a miniszterelnöki palotában. De talán azelőtt se.

Bittó alatt nyújtott be az igazságügyminiszter egy új perrendtartási javaslatot, melyből hiányzott az, hogy más nyelven, mint magyar nyelven semmiféle iratot benyújtani nem szabad. Figyelmeztetésünkre Bittó azon*
nal visszavonatta a javaslatot s utasította a szak*
minisztert, hogy pótolja ezt a hiányt. Kora bukása miatt célhoz nem juthattunk. Azóta negyed szőrod telt el s a célhoz ma se jutottunk el. Pedig minő óriási következménye lett volna annak, ha állami bíróságaink csak magyar okiratot fogadhattak volna el!

*

* *

Volt Bittó igazságügyminiszter is. ő szervezte 1871-ben a királyi bíróságokat. Ismeretlen elemekből harmadfél ezer bírót egyszerre kinevezni! Azt a protekciós bucsujárást kellett csak látni, a melylyel őt három hónapon át folyton ostromolták.

Szelíd modorban, de hajlithatlan keménységgel állt ellent. Még maga gróf Andrássy Gyula miniszterelnök se tudta egyik gazdatisztjét börtönfelügyelőnek nála beajánlani. Nem is hagyta a dolgot megjegyzés nélkül:

— Teringette Pistikája, az ember sehogy se boldogul vele.

Kis termete miatt bizalmas körben csak Pistikának neveztük.

*

* *

Deák Ferencz nagyon szerette és becsülte.

Az 1872-iki országgyűlésen elnököt kellett választani. Sokan Somssich Pált akarták, a múlt 1869-iki képviselőház elnökét. Sokan Gorovét, a párt elnökét. De mások is voltak jelöltek. A Deák-párt kebelében hosszú vitára voltak készen. Akkor még nem a kormány jelölte ki a képviselőház elnökét, a ház élénken óvta e nagy jogát. Akkor még nem is volt a képviselőház elnöke kegyelmes úrt, hanem csak az otthoni címze volt.

En is deákpárti voltam akkor. Körhelyiségünk a Hungáriában volt. Ott jöttünk össze a képviselőházi elnökben megállapodni.

Gorove István pártelnök megnyitja a tanácskozást s jelenti, hogy az elnökjelölés kérdéséhez Deák Ferencz óhajt először szólani.

Deák Ferencz jobb kezét az asztalra teszi s balkezeiben szivarját tartja aláfelé. S szól:

— Elnökválasztásról, személyi kérdéstről van szó. Az elnöki tiszt nagyon fontos és gyakran nehéz. Meg kell fontolnunk higgadtan s szabadon kell tanácskoznunk, kit válasszunk ez állásra. Mindenki mondja meg nyíltan véleményét.

S ekkor erős hangsúlyozással tette hozzá:

— Én Bittó István igazságügyminiszter urat óhajtom a képviselőház elnökének!

— Éljen! Éljen!

Azonnal vége lett a tanácskozásnak. Lehetett is azután már tanácskozni, a mikor Deák Ferencz megmondta a véleményét. De úgy elhallgatott ott minden más

árnyalat, mintha más se lett volna a világon, mint Bittó István.

Így lett a ház elnöke.

De még czifrábban lett miniszterelnök.

Szlávy Józsefnek teste-lelke megunta már a miniszterelnökséget, pedig alig volt egy év óta abban a méltóságban. Szabadulni akart minden áron.

A király sok embert megkérdezett: ki legyen a miniszterelnök. Akkor hallgatta meg először Ghyczy Kálmánt és Tisza Kálmánt is. Meghallgatta Bittót is, a ház elnökét. S egyszer csak azt mondja neki:

— Önt bízom meg a minisztérium megalakításával.

Hejh a ki adta! Most ijedt meg már igazán Bittó István. Hát hiszen az igaz, hogy ő házelnök volt, igazságügyminiszter is volt, Somogy vármegyének főszolgabírája is volt s a függetlenségi harcz után bujdosó is volt, de elvégre mégis csak táblabíró volt. Hogy lehessen ő miniszterelnök?

— Fölség, köszönöm kegyességét. Fölséged parancsának engedelmeskedem is, de azt Fölséged se parancsolhatja, hogy arabul beszéljek, mikor én arabul nem tudok.

Mosolygott a Fölség.

— Csak próbálja meg kedves Bittó, tud ön még arabul is.

Így lett miniszterelnök.

* *

*

Pedig még se igen tudott arabul.

A bosnyák politikát például határozottan ellenezte.

E miatt kellett meg is buknia. Nemcsak neki, hanem a Deák-pártnak is. Ennek elbeszélése azonban már a magas politika körébe tartozik.

*

* *

Nem szónok. És nagyon szerény ember. E két körülmény örök akadálya volt annak, hogy vezérszerepet állandóan vigyen.

Egyszerű, tiszta, magyar és nemes táblabírói eszejárása van. Kisebb társaságban, magántársaságban fel fogása, érvelése, nemes modora mindig hatalmas befolyást gyakorol. Szabadelvű a negyvenes évek régi tisztes táborából. Vannak eszményei s még tud lelkesülni.

Az egyetlen miniszterelnök, a ki átment az ellenzékre.

A LEGÖREGEBB TÁBLABÍRÓ.

(Zsoldos Ignác született 1808 július 24-én s meghalt 1885, szeptember 24-én. Követ, jogtudós, legfőbb ítélő bíró, akadémiai tag, tudományos író. Legnagyobb érdeme az, hogy Zádor Györggyel együtt a magyar jogi élet tiszta magyar nyelvét ő alapította, ő teremtette meg. Az utolsó negyven évben írók, bírák és ügyvédek sokat rontottak e nyelven.)

Zsoldos Ignácról, az agg tudósról és táblabíróról akarok megemlékezni. Régi ember, régi törvényhozó, régi publiczista, régi büszkesége a magyar bírói karnak, az újra ébredt nemzet első gárdájának tekintélyes tagja.

Nagyon kis gyermek voltam még akkor, amikor őt nekem a 47-diki követválasztás idején apám megmutatta, őt és Zádort és Kocsi Sebestyén Gábort és Hunkár Antalt, mint vármegyénk nagyjait.

Régi ember volt ő már akkor is. Már 1847-ben joggal mondhatta el, hogy negyedszázad óta szolgálja a vármegyét, a közügyet, a tudományt, az országgyűlést. De én minderről akkor nem tudtam s mindebből nem értettem semmit. Még alakját is elfelejtettem, még neve is ritkán jutott eszembe, de ez az én bűnöm volt, nem az övé.

Húsz esztendeig nem láttam azután.

1867-ben egy deputációt választott a vármegye, melynek szigorú utasításul adta, hogy menjen föl Pestre, látogassa meg a minisztereket s különösen gróf Mikó Imrével értesse meg komolyan, hogy a vármegyének vasútra van szüksége s hogy a magyar nyugati vasútnak, Fehérvárból kiindulva, a vármegye kellő közepén kell végig vezetetni. Szentül azt hittük akkor a vármegyén, hogy a vasútépítés pusztán hazafias dolog, mint a múzeum vagy a nemzeti színház, hogy abból csak áldása lesz az országnak s hogy ahhoz holmi konzorcziumoknak, gründereknek, szindikátusoknak, filiszteusoknak semmi közük se lésson.

Ebbe a hazafias vasúti deputációba beválasztott a nemes vármegye engem is, aki akkor fiskusa voltam, és Zsoldos Ignácot is, aki már akkor is és még akkor is első rangú büszkesége volt. Mellesleg szeptemvir volt a kúrián és Pesten lakott.

Elképzelhető, minő sajtósági érzelemmel vártam azt a pillanatot, midőn vele megismerkedhetem. Első rangú publicistánk a 40-es évek elejéről, harmincz év óta tagja a magyar tudós társaságnak, több mint negyven év előtt már országgyűlési követ s most szeptemvir, az országnak egyik legmagasb bírója. Mily alakká növeszté őt fel láttatlanban egy ifjú megyei tisztviselőnek kegyeletes képzelete!

A főispánnál, báró Fiáth Ferencznél jöttünk össze, hogy onnan menjünk a miniszterekhez. Eszterházy Pál, Waldstein János, Zichy Manó grófok, Ányos István, Békássy Lajos, Nagy Ignác képviselők, Késmárky

vicispán s a többiek. Ma már mindez, akiket itt föl-
említették, elköltözött oda, a hol nincs miniszter s a hová
vasút nem jár.

Míg ott beszélgettünk: bejön közénk egy kis sovány,
őreg emberke. Halvány arcz, élénk szemek, még el
nem deresedett bajusz, bágyadt mozdulatok s kissé
hajlott termett. Tisztes fekete, de viselt ruhában,
Zsedényi-féle egyszerűséggel öltözve. Nyakában egy
hosszú bekecs, boldogult Horváth István divatja szerinti
szabással s lábain olyan csizma, melyet bagariabórból
készített valami régi divata magyar csizmadia s melynek
mindegyik darabját fölváltva másik-másik lábán
szokta viselni naponként az ember hajdanában. Be-
köszöntött s aztán keveset beszélt, igénytelenül, szerényen
s csak akkor, ha valaki egyenes kérdéssel fordult
hozzá. Egyenesen rá lehetett volna fogni, hogy egy
derék, nyugalomba vonult falusi tanító, ki ránk maradt
ezelőtt ötven esztendőről.

Zsoldos Ignác volt. Tisztelettel néztem és hallgattam
reá, de kissé csalódva.

Mentünk a miniszterhez. Mikó miniszter hegyesre
kifent bajuszával ünnepélyesen fogadott bennünket,
mellette ott sürgött államtitkárja, Hollán Ernő, akkor
még nem generális, hanem annál szemrevalóbb fiatal
ember.

Szónokunk elmondá a maga beszédét ékesen, cifrán,
szónoki figurákkal bővelkedve, szokott hazafias frázi-
sokkal s a miniszter felelt rá hidegen, egyszerűen, jó-
akarataról biztosítva szokott hivatalos frázisokkal. Vet-

tem észre, hogy ebből a párbeszédből alig lesz nekünk vasutunk.

De előállott Zsoldos Ignác s mikor a hivatalos beszédnek vége lett, azt mondá a miniszternek:

— Kegyelmes uram, miniszter úr! A mi ide jövetelünk nem pusztá formáság. Mi azt követeljük, hogy az ország túladunai részének jövendője s anyagi és szellemi jólléte minden módon biztosíttassék. A miniszter uraknak az ország minden részéről gondoskodni kell ugyan, de vegye tudomásul excellenziád, hogy az ország túladunai része nem ismer idegen nemzetiséget, nem ismer nemzetiségi kérdést, mi magyarok vagyunk és magyarok maradunk; a német ellen és nyugat ellen mi védelmezzük fajunkat és országunkat, a mi kérelmünket se elutasítani, se halogatni nem szabad. Én, miniszter úr, öreg vagyok már és beteg ember, de fiatallá és egészségessé leszek, ha az én imádott magyar fajomnak, nemzetemnek jóllétéért kell viaskodnom. És én azért viaskodni fogok, a míg én élek, ezt a miniszter úr jegyezze meg magának jól.

A kis ember görnyedt termete kiegyenesedett, hangjában érez volt és erő s szemeiben villogott az érzés és a köny.

Ezt a hangot megértette a miniszter. Az ő bágyadt szemeiben is el kezdett csillogni valami, némán szorított velünk kezét, de a Zsoldos Ignác kezét két kezével szorítá meg.

— Én is öreg ember vagyok, méltóságos uram — úgy-

mond a miniszter — de én erdélyi vagyok, én ismerem a nemzetiségi kérdést az én hazából, de én is viaskodom fajomért és nemzetemért; méltóságok akarata teljesítve léssen, vagy én sem leszek miniszter.

S a vasút meglett azonnal.

*

*

*

Ez volt első találkozásom Zsoldos Ignácczal. Csodálattal és tisztelettel néztem őt. Nem a régi bekecs és régi csizma, hanem a régi szív és régi érzés állott ezentúl előttem. Ha mi fiatalok úgy tudnánk érezni, mint a régi gárda öreg táblabirái!

*

*

*

Legnagyobb és legbecsesebb munkája két vaskos kötetben e cím alatt látott napvilágot: »A szolgabírói hivatal«. A közigazgatás kézi-könyve akart ez lenni a szolgabírák és esküdtek számára és Ion e könyv a közigazgatás egész elméleti és gyakorlati tankönyve két nemzedéken át az egész ország számára. Olyan tudományos könyv, mely a gyakorlati közéletben ehhez hasonló eltelj edést nyert s ehhez hasonló hatást gyakorolt volna, magyar nyelven még nem íratott mind maiglan.

A harminczas és negyvenes években a fölébredett nemzeti öntudat a megyei élet, a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatás terén is szükségesnek tartá már a közállapotok javítását. A társadalmi élet bonyolódott,

a vármegyék feladata napról-napra nehezebbé vált e a külföldön utazott újabb írói nemzedék gunnyal kezdé már ostromolni Széchenyi nyomdokin a táblabírák és szolgabírák more patrio gazdálkodó rendszerét. Azonban a táblabírák és szolgabírák megtették volna kötelességüket, ha az újabb korszak minden reformigénye egyszerre nyakukba nem szakad s ha lett volna valamely rendszeres és világos szakmunka, mely nekik az újabb feladatokra irányt adhat.

Érezték ezt a vármegyék maguk is. Pestvármegye híres főjegyzőjének, Nyáry Pálnak keze által készítettett 1840-ben tisztviselői számára rendszeres eljárási utasítást. Zalavármegye is deputációt küldött ki e czélra még 1839-ben s Biharban is megpendíté az eszmét Beöthy Ödön.

Azonban Deák Ferencz, bár saját vármegyéje is dolgozott ily művön, Zsoldos Ignácot, ifjúkori benső barátját beszélte rá, hogy fogjon bele ily mű alkotásába.

— Minden vármegye — úgymond — csak a maga viszonyai szerint, a maga számára fog eljárási utasítást készíteni s egyik vármegye a másikat valószínűleg nem fogja elfogadni már csak localis rivalitásnál fogva sem. Ha azonban egy ember ír derék munkát: azt az egész ország elfogadja, miként Verböczyt elfogadta. Fogj hozzá barátom s írd meg te.

Ezt 1838-ban nyáron Füreden mondá Deák Zsoldosnak és a jó tanács annál szívesebben meghallgatásra talált, mert ily mű megírásának eszméje már Zsoldos-

nál is önként megérlelődött s az adatokat és tanulmányokat kezdé is már hozzá gyűjteni.

Zsoldos Ignác 1823-ban lépett Veszprémvármegyében tiszteletbeli hivatalra. Az 1825-iki országgyűlésen mint távollevők követe volt jelen s mindvégig feszült figyelemmel kísérte a köztanácskozásokat. 1827-ben szolgabíróvá s később főbíróvá választott megyéjében s 1834-ig mintaszerű szolgabírája volt a megyének, kinek nevét s eljárását példának okáért emlegették még a szomszéd vármegyékben is. Ezután főjegyző lett s a 43-iki országgyűlésen a vármegyének első követe.

Volt hát gyakorlata elég. A nagy mű megírását 1838. évi szeptemberben kezdette meg s 1840-ben fejezte be. Egyes részeit időnként megmutatta Deák Ferencznek s műve tárgyairól külön is adott ki előzetesen jól megírt dolgozatokat. Ezért az akadémia már 1839-ben tagjává választotta. A mű 1842-ben jelent meg teljes kiadásban.

Csodálatos sorsa volt e műnek. Először is Pestnek, Zalának hasonló tárgyú munkálatait teljesen leszorítá a térről, úgy hogy ezekre alig emlékezik már valaki. És azután mint gyakorlati munka, közel félszázad alatt, háromszor ment ki a divatból, de a vármegyeék háromszor visszafolyamodtak hozzá.

1848-ig Zsoldos könyve volt a vármegyeék és szolgabírák bibliája. Az önkényuralom rendszere alatt a könyv elhallgatott. De a mikor 1861-ben visszaállítottuk a vármegyéket, a Reichsgesetzblattok lomtárba lőkött foliánsai helyett megint Zsoldos könyve lett a közigazgatás

tudományának forrásává. Schmerling rendszere ismét leszorítá a térről, de 1865-ben az alkotmányosság kezdetekor megint minden szolgabíró és esküdt első feladatának tartá Zsoldos könyvét megszerezni. Tisza Kálmán kormányzatának mai rendszere alatt ismét elnémult a könyv, de sokan hiszik még az öregek közül, hogy eljövend az idő, a mikor az igazi vármegyék feltámadnak egykoron s a mikor Zsoldos könyve ismét életre kel, mint az alvó leányzó.

*

*   *

Zsoldos Ignác egész életén át beteges külsejű s halvány arczszínű volt, ép úgy, mint megyei tiszttársas követő társa Sebestyén Gábor. Egykor az országgyűlésen azt mondá valaki: »Csodálatos, hogy a püspökkel és sok katolikussal bővelkedő Veszprémvármegye két kálvinistát is választ követévé.« Zsoldost értették és Sebestyént.

— Elég jó pápista színben vannak azok, — mondá Bezerédy Miklós.

Zsoldos sohase hitte, hogy hosszú életkort éljen. Nagy művét Deák Ferencznek ajánlá s hozzá negyvenöt év előtt ezt írta:

»Fogadd kérlek szívesen, szeretett barátom, e parányi gondolatgyűjteményt, melyet, míg te a haza dolgaiban fáradoztál, hivatásom sokkal kisebb körében gyűjtöttem. S ha egykor azon helyre jövén desz, hol a kifáradt gyűjtő, hogy egy újabb munkás életet kezdhessen nyugalmit pihenni fogja: lépj közelébe ama kis domb-

nak s mond barátidnak: Ismertem őt, nem volt benne rossz az akarat. — S ez a sírhantokat, hidd el, könnyítendi.«

És Zsoldos Ignác még él és Deák Ferencz már tíz év óta pihen a kerepesi temetőben.

*

* *

Veszprém városának piacán áll egy dupla tetős régi ház egy magaslaton. Kevés ház van a városban, a mely régibb volna, mint ez. Ebben lakik s innen jár ki naponkint sétálni s közdolgokról barátival elbeszélgetni a ház öreg gazdája: Zsoldos Ignác. Kevés ember van az országban, a ki idősebb volna, mint ő, érdemesebb egy sincs.

Régi ház, régi gazda, legöregebb táblabíró: egyaránt a köztisztelet tárgya mind a három.

SZABÓ IMRE.

(Született 1814 okt. 14-en, meghalt 1882-ben. Plébános, 1861-ben képviseld, később kultuszminiszteri osztálytanácsos, majd szombathelyi püspök. Jeles egyházi szónok és népies egyházi író.)

Jó ember volt és jó egyházfejedelem volt. Hívei szerették, lelkésztársai becsülték, a főpapok nagy része azonban mintha kicsinylette volna őt. A minnek egyik oka az volt, hogy a szombathelyi püspöki beneficizium sem nem fényes, sem nem gazdag; — a másik oka pedig az volt, hogy ő akkor is, a mikor már püspökké lett, megmaradt a maga jó természetében, mintha csak jó falusi plébános volna, semmi más. Magas hivatali gőg tömjénével nem vette körül magát, udvarában a kedélyesség uralkodott s egykori káplántársai és plébános-társai csak oly bátran mentek és csak oly gyakran mentek a szombathelyi püspöki asztal vendégszereteté és hatalmas adomáit élvezni, mint tették akkor, a mikor ő még szerény iszkázi plébános vala. Magas állása soha sem szédíté el annyira, hogy törekedett volna a »nagy« urakhoz dörgölgözni s hogy el tudta volna hanyagolni régi barátait.

A múlt évben, júniusban meglátogattam őt. Éppen

akkor jött haza bérnálási körútjából. A hatalmas terjedelmű püspöki rezidencia szerény udvarmestere, midőn azt kérdeztem tőle, hol van a püspök úr — azt felelé: »A kertben.«

— És mit csinál a kertben?

— Sétálgat és tisztogatja a gyümölcsfákat.

Hm. Ez nem a legjobb multság júniusi melegben, — gondolám. S mentem a kertbe.

A kert ott van a püspöki palota mellett. Nem nagy, nem is nagyszerű, főúri parkhoz bizony nem hasonló, Szabályos négyszögekre van felosztva, az utak melléke gyümölcsfákkal beültetve, a gyümölcsfák közeiben burgonya, cukorrépa, zöldség, bab. Jó gazdának hasznalhajtó konyhakertje s nem egyházfejedelemnek mulatója ez. Egyetlen fenyő-ültetvény egy mesterséges kerek domb tetején és oldalában s a domb tetején kerti padok és kerek-asztal: ime ebből állt a kertnek egész fényűzése.

Itt sétálgatott a püspök törődött testtel, de hatalmas kedélyvel egy képviselő barátom társaságában, ki őt bérnáló körútjából kísérte haza. Találgatta: mennyi lesz idei gyümölcsstermése s miként díszlenek az ifjú ültetvények, a tavaszi oltványok.

Jó ember az, a ki szereti a gyerekeket, az állatot és ültet fát az utókor számára. Ha apa cselekszi ezt gyermekei kedvéért: még az is szép dolog. Hát a mikor püspök cselekszi, a ki eltölthetné idejét olyan mulatsággal, melyet élő világ külön mulatságnak tart, mint a kertészkedést.

Meg is tettem elismerő észrevételemet.

— Lássá barátom, mondá, én most már könyvet nem olvasok, de nem is írok. Hivatalos dolgom abból áll, hogy jó keresztyént és jó hazafit akarok nevelni az ifjú nemzedékből, pihenésem pedig abból áll, hogy ültetek és oltok és nemesítek. A ki utánam jön, az veszi majd hasznát.

Beszélgettünk régi ismerőseiről, régi barátairól, a veszprémmegyei viszonyokról. Tudtam, hogy a megyére, szülőföldjére, hosszú lelkészkedésének színhelyére kegyelettel emlékezik. Aztán áttértünk egyházmegyei híveire, a kik közt sok a vend és horvát. Kérdeztem: miként érintkezik ezekkel, hogy bérmálja őket, holott nem tud beszélni nyelvükön.

— Dehogy nem tudok, sőt nagyon is tudok — úgymond. — Lássá barátom, mikor én tíz évvel ezelőtt ide jöttem püspöknek, igaz, egy szót se tudtam vendül, horvátul, de rögtön elhatároztam, hogy megtanulok csak azért, hogy vend és horvát híveimet taníthassam a magyar nyelvre. Első dolgom volt megtanulni a miatyánkot és üdvözetét. Azután egy prédikációt. Végre egy csomó közbeszédi mondatot, a mit a szegény nép használni szokott s különösen egy furcsa beszédet, melyet legelső bérmálásom alkalmával elmondtam már minden horvát és vend faluban. Ez pedig így szól:

Édes fiaim! Én a Bakony mellett nevelkedtem, a hol a magyar ember azt sem tudja, hogy van-e horvát a világon. Lássátok, ón püspök vagyok, Isten-

nek szolgája ugyan, de azért hozzátok képest mégis nagy úr. És a ti nyelveteket én mégis megtanultam, pedig én ti rátok nem szorulok s ti nekem nem adhatok semmit. Lássátok, ti rászorultok az édes magyar hazára, az ad nektek békességet, nyugodalmat és mégsem tudtok édes hazátok nyelvén beszélni. Vegyetek példát én rólam. Ha én megtanultam öreg létemre a ti nyelveteket: a ti fiaitok is megtanulhatják a haza nyelvét. A haza a mi édes anyánk és mi az ő gyermekei vagyunk. A mely gyermek pedig anyját érteni nem akarja, azt jobb volna a falhoz vágni, semmint fölnevelni.!

— Ezt a szót, — úgymond — nagyon jól megértették az én vendjeim és horvátaim és istennek legyen hála, az ifjúság magyarosodása szépen halad előre. Az igaz, hogy egyik-másik faluban azt is megmondám az elöljáróknak, hogyha mikor még egyszer eljövök s akkor sem tudnak magyarul semmit: püspöki botomat töröm össze hátukon.

E közben helyet foglaltunk a fenyő grupp közepén a kerek asztal mellett. És ott az élemedett, a béna férfiú, kinek élete egy hétig se volt már biztos, egész gyermeki lelkesedéssel ábrándozott arról, hogy ő, bár legszegényebb a magyar püspökök között, mennyi jót tehet és tesz még a köznevelés érdekében.

Már régóta gyöngélkedett. Már 1874-ben érte őt egy veszedelmes bénulás, melyből gyökeresen kiszabadulni soha nem tudott, noha azért nem igen látszott meg rajta.

A keszthelyi Hévíz volt az ő fürdője, hol megjelent minden nyáron. 1875-ben ott is találkoztam vele. Gyulai Pál, Salamon Ferencz, Szilágyi Sándor és Nagy Miklós barátaimmal fölkerestük őt, midőn meghallottuk, hogy ott van. Elpanaszlá jó humoros anekdoták közben nyavalyáját, mire Gyulai azt kérdé tőle:

— Miért nem konzultál nagyhírű orvosokkal s miért nem próbál külföldi fürdőt?

— Hja barátom, makacs vén bolond vagyok én ahhoz. Ki nem tudom verni a fejemből, hogy ha én itthon meg nem gyógyulok, engem a külföldi fürdő ugyan soha meg nem gyógyít. Már ha felrúgok is: csak maradok én itthon.

Ekkor már és ezóta alig lehetett rajta észrevenni, minő hatalmas népszónok volt ő egykoron.

Pedig csakugyan az volt.

Mikor először megválasztották képviselőnek: akkor ismertem meg népszónoki ékesszólásának nagy hatalmát.

Pápán volt ez 1861-ben. Pápán rendszerint két követjelölt szokott lenni. Az egyiket a plébánia jelöltjének, a másikat a kollégium jelöltjének szokták nevezni. Amaz mindig katolikus, emez mindig református. Amaz mindig győzni, emez mindig bukni szokott. S a kollégium ifjai természetesen mindig hazaárulónak szokták tartani a győzedelmes párt jelöltét.

Ennélfogva természetes dolog, hogy akkor én is a kollégiumi jelölt pártjához tartoztam és pedig annál nagyobb elkeseredéssel, miután még akkor szavazatjogom se lehetett. Igaz, hogy Szabó Imrét még addig

sohasem láttam, de engem is elragadott akkor az a szent meggyőződés, hogy egy plébános semmiképen se lehet derék ember és jó hazafi.

Ilyen hittel mentem el a fáklyás-zenét meghallgatni.

Egy állvány volt készítve a nagy téren. Ezt fogta körül a fáklyás sereg s az óriási néptömeg. A fáklyák fényénél a sötét estén tündén fenségben tűnt fel előttünk az a szép nagy templom, melynek homlokzata előtt az állványról beszélt a »pápista pap.«

S miként beszélt: sohasem feledem el. Férfias, szép termete; hatalmas, erős, érczes hangja még most is fülemben cseng. Meghatottam mentem haza s meggyőződtem arról, hogy a »pápista pap« is csak oly jó hazafi lehet, mint bárki más a legjobbak közül.

És Szabó Imrét imádta a nép, melyet ő oly mélységesen szeretett. Erre fényes, noha borzasztó bizonyítók van felírva Veszprémvármegye annalisaiban.

A somlyóvásárhelyi kerületben 1865-ben két jelölt állott szemközt egymással. Pap János 48-iki képviselő, később deákpárti és Békássy Lajos ellenzéki. Békássy pártjának zömét a marczalmelléki protestáns nemesség tette s ennek útja, midőn ment a választás színhe-lyére, Iszkázon, Szabó Imre plébániáján vezetett keresztül.

Midőn a választók nagy tömege a kicsiny falun keresztül vonult: néhány éretlen legénykének hencze-gése miatt az iszkáziak és marczalmellékiek között némi tetteges bántalmazás fejlődött ki. A zaj közben az a hír szárnyalt végig Iszkázon, hogy a papot, Szabó

Imrét akarja az ellenpárt bántalmazni. Erre annak a kis falunak népe elkeseredve, hogy kedves lelkészét megvédelmezze, megrohanta azt a nagy választó tömeget. S kifejlődött egy oly éktelen harcz, melyben épen annyi magyar vér folyt el és magyar ember halt meg, mint a pákozdi csatában.

Az aztán a pap, kit ennyire szeret, kiért meghalni kész népe. Pedig Szabó Imre nem babonával hódítja meg azt a jó és értelmes népet, hanem valódi ember-szeretettel.

Ilyen főpapot adjon a gondviselés minél többet e szegény hazának.

BÉKÁSSY LAJOS.

(Békássy Lajos vesz prémvármegyei birtokos, 1861-ben is 1865-ben országgyűlési képviselő. Nemzetsége ős régi, a hagyomány szerint a honfoglaló Und vezértől származik. Nemzetsége a középkorban a rég kihalt Pápay nevet viselte. Született 1824-ben, meghalt 1880-ban.)

Bégi honvéd, régi bajtárs, régi képviselő, régi jó magyar ember. Egygyel megint kevesebb ama férfiak serege, kik a régi magyar társadalmat alkoták. Lassankéntkihal, elpusztul majd valamennyi. A »régii« Magyarország helyére az »új« Magyarország lép és nekünk, e most izzadó nemzedéknek, kik még ismertük a régit s küzködünk az újért, olyan keserű nyilallás támad szívünkben, valahányszor kidől egy-egy oszlop azok közül, a kiken a »régii« Magyarország felépült ezer év előtt s fennállott ezer évig.

Vajon kik lesznek és minő erősek lesznek az új oszlopok?

Erős, hatalmas termet volt, széles vállakkal, domború mellel, mint Atlaszé; kemény homlokkal, hatalmas fővel, mint Danton. De nem az a Danton, kinek, ha haragudott, villámot szórtak szemei s menydörgés szólt le ajkairól, s nem is az a Danton, ki elindult az

egyenes úton s ki nem tért abból, habár ezerek kiomlott vérén kellett is átgázolnia.

Békássy Lajos magyar ember volt, a kihaló magyar nemesi osztálynak kitűnő képviselője. A magyar nemes csak lelkesülni tudott, haragudni nem. Csak háborúban verte meg az ellenséget, de békében összelekezett vele. Büszke volt e faj, mint az arab mén, mely leveti hátáról azt, ki őt megnyergeli, de ha aztán a földön fekszik, nem tiporja le, nem lép a nyakára.

Van Veszprémvármegyének egy sarka, mely e fajnak különösen jó termő földje volt. Pápa vidéke, Somlyó hegye, Marczal melléke: az a rész, mely Kemenesaljára dől s mely édes testvére e költőklakta, géniuszszenelté szép magyar vidéknek.

Itt született, itt harsogtatá lantját Berzsenyi. Itt váltott testvéri csókot a múzsával Dukai Takács Judit. Itt, e vidéket éneklő meg Kisfaludy Sándor a nemesi élet költészetének azzal a bájával, mely már talán örökre kihalt s melyet utána zengeni nem voltak képesek az utóbb jövő nemzedék költő-fejedelmei sem.

Itt, a Marczal mellékén fekszik az a csendes falu, mely a Békássy nemzetség ősi fészke.

Nagy nemzetség volt ez. Előkelő család, mely rokonságban áll Veszprém, Győr, Sopron, Vas és Zalavármegye sok nagy és híres családjával, a Berzsenyiekkal, a Kisfaludyakkal, a Bezerédyekkel, a Takácsokkal, a Rohonczyakkal, a Kososokkal, melyeknek neveit híressé tették Rákóczy harcrai, az utolsó nemesi fölkelés, a függetlenségi harc, az abszolutizmus alatti összeesküvések,

a parlamenti küzdelmek s Kisfaludy Sándor gyönyörű regéi.

E családok kebelében az ősi patriarchális élet, a női szenteségnek, a gazda-szívésségnek, a régi vendégszeretetnek s a rokoni és baráti érzelmek bensőségeinek nagy erényeivel együtt ép úgy fennáll még ma is, mint fennállott azokban az időkben, a melyekről Somlyó, Csobáncz, Badacsony, Szigliget őshagyományai emlékeznek.

Ily család kebelén nőtt fel Békássy Lajos s öröklő azt a szellemet, azt a kedélyt, mely csak a magyar emberé, csak a régi nemesé lehet. Mely minden bajt és szomorúságot megtart magának, de minden ismerőst és ismeretlent részesévé tesz örömének. Mely áldomással köszönti fel az élet minden viszonyát s mely kenyerét és borát el nem tudja költeni jóízűn, ha azt meg nem oszthatja barátaival. Mely bánatot csak akkor ismer, ha szerencsétlen a mi édes hazánk s mely az oltárra vinné mindenét, ha a haza azt mondja fiainak: áldozatok. Pedig e hon oly sokszor szerencsétlen s jó fiaira oly sokszor rászorul.

Békássy, mint fiatal ember, szolgálta a vármegyét, a mint az 48 előtt szokásban volt. Aztán honvéddé lett, végig küzdé a függetlenségi harcot, ketté törte kardját Világosnál s elment az osztrákhöz közvitéznek. Elment, mert vitték s a honvédszázadosból lett osztrák közkatona.

De oda se nézett a bajnak. Soha, egy perczig sem hitte, hogy Magyarország fel ne ébredjen ájultából és

soha, egy perczig sem kételkedett abban, hogy a magyar nemzet örökké él, örökké dicső marad.

Én nem ismertem ez időben. A vármegyének ellenkező pólusán laktam s aztán kis gyermek voltam még akkor. De megismertem 1861-ben.

Ő akkor képviselő volt Veszprémvármegyéből. A határozati párthoz tartozott s szentül meg volt arról győződve, hogy elérkezett az idő, melyben le lehet ráznunk az osztrák jármot.

Jogász voltam. Jól emlékezem azokra az időkre. Csodálatos idők voltak azok. A pártélet nem szaggatta szét még akkor a társaságot. Az alkotmány nem ölte még ki a hazaférszet nemes gerjedelmeit. Lelkesültünk Napóleonért s félistennek tartottuk Garibaldit. Mi gyermekek, ha megfoghattunk egy régi honvédet, a ki beszélt nekünk a nagy csatákról, sirva csókoltunk neki kezét!

Békássy elvitt magával, bizalmas barátaik körébe, vacsorára. Valami ostoba verssel vagy toasztal vontam magamra figyelmét. Akkor tájt verték szét az országgyűlést és a vármegyéket.

Vacsora után, czigányzene közben, poharak és felköszöntések zajában félre szólított, elővette kis tárczakönyvét, bele írta nevem s ezt mondá:

— öcsém, se jó kedvvel, se búbánattal, se nagy beszédekkel nem verjük meg a németet. Honvéd kell oda, kétszáz ezer, de igazi. íme, én most beírtam neved az én ezredembe. Beaszentáltalak. Ha mikor majd jön az idő, tőlem kapod a jelszót. Addig áldjon meg az isten. Megölelt, megcsókolt, könyeit érzem arczomon.

— Jegyezd meg, öcsém, 48-ban hat ezer honvédet adott Veszprémmege, most tízezret kell adnia.

Három év múlva újra találkoztunk, újra komoly mondanivalója volt.

Akkor volt felettünk legsötétebb és legsúlyosabb a Schmerling-korszak.

Akkor tett fogadást százezer ifjú és erőteljes magyar ember az osztrák iga lerázására. Katonai törvényszékek üldözték a honfiakat a föld felett s a honfiak szervezték a honvédezeket a föld alatt.

Ezt a mozgalmat Almássy-összeesküvésnek nevezte a katonai bíróság.

Békássy nekem átadá azt a proklamációt, melyet a Turinban székelő magyar függetlenségi bizottmány adott ki. Rajta volt e bizottmány pecsétje is a nemzet czimerével.

Ez a proklamáció egy kegyetlen hideg deczemberi hajnalon az ország minden városában ki volt ragasztva a házak falain. Még a komáromi sánczok oldalán is.

Békássy újra lelkemre kötö a szabadulás ügyét s én akkor úgy éreztem, hogy csak napok választanak el attól az időtől, a mikor megharsan a harczi riadó életre-halálra.

S alig múlt el két hét, én már fogoly voltam Komárom kaszamátaiban. — Nevemet így vezették be valam protokollumba: »veszélyes törekvésű politikai fegyencz.« Pedig bizony ártatlan dolog volt az, a miért engem sánczba vittek.

Békássy naplója — hova nevem beírta — mégis

sokszor eszembe jutott. Kivált mikor Almássyt és társait elfogdosák. Huszonkét éves korral nem a haláltól félttem, hanem a besoroztatástól.

Aztán más világ jött.

A következő évben már követet választottunk. Engem jó vágy rossz sorsom a Deák-pártra hajtott. Békássy maradt engesztelhetetlen.

Magasra csapkodtak 68-ban és 69-ben a politikai szenvedély hullámai. A két nagy nemzeti párt úgy állott szemközt egymással, mint két keserű ellenség. Békásának gyöngéd szíve ekkor sem tudott haragudni. Elvei mellett megmaradt rendíthetetlenül, de a politikai szenvedélynek szemetes harcaiban nem akart többé részt venni. 1869-ben már nem vállalt mandátumot.

Nem volt ő államférfi, nem volt ő politikus. De csatatéren és parlamentben becsülettel tölté be a hős közkatona szerepét.

Visszavonult a magánéletbe, visszavonult a gazdaságtól is s bement Párára lakni. Ott alkotott magának egy kis társaságot, melyben még évek előtt, ha tagjai összejöttek, sikerült elfelejteni egy pillanatra e nyomorúságos idők nyomorúságait.

A fúzió utáni évben találkoztam vele utoljára. A két nagy párt egyesülését helyeselte, hanem az soha sem ment a fejébe, hogy Tisza Kálmán és hívei miként felejtkezhetnek meg ama nagy elvekről, melyek megszerzők nekik a nemzet bizodalmát.

Az utolsó két évben aggodalmas napjai is voltak. Hossz emberek behízelegették magukat bizalmába s vissza-

éltek ezzel. De azért jó kedvét nem veszté el, noha az ritkábban lobogott fel, mint hajdanában.

Most már nem fogom látni többé. Csak sírját és emléket fogja áldásom látogatni.

Ha kérdi valaki, mi volt benne nagy, mi volt benne méltó arra, hogy hosszú czikkben emlékezzem meg rá, azt felelem: hazafi volt.

Nem tartott a parlamentben fényes szónoklatokat, ő csak hazafi volt.

Nem állt ki a publikum elé saját sebeit mutogatni mások érdemeit leránczigálni: ő csak hazafi volt.

A mit áldozni lehetett a hazáért: azt ő mind meghozta áldozatul s a mit adhatott a' haza a közügy bajnokainak: abból ő se nem kért, se el nem fogadott semmit. Hagyta azt másnak, ő csak hazafi volt.

Nemes ember a régi korból. A ki szerette az embereket, mert szabadságban nőtt fel. A ki előtt a haza nem konvencionális fogalom, nem közös jólléti részvénytársaság, nem államközegek rendszeres működési gyártelepe volt. Hanem volt az ideál, melyért élni-halni, s melynek örömeiben és bánatában részt venni kell. Kell, mert részt nem venni lehetetlen.

A régi gárda egyik nemes tagja.

Kihalóban már ez. A vármegyék kiváló alakjai, az ő magyar szellem letéteményesei egymás után dőlnek ki.

És mi nézzük, és mi látjuk, miként rombol a kor. Mint a szarvas nézi és látja, miként pusztul körülötte szálanként és pagonyonként az ősi erdő. — Az utolsó pagonynyal ő is el fog tűnni bizonyára.

BÁRÓ KEMÉNY ISTVÁN.

(Született 1811-ben s meghalt 1881-ben. Főispán, főrendű, képviselő, kitűnő gazda s korában a legnemesebb hazafiak egyike. Mint író, német nyelven írta meg az 1848-iki erdélyi vérengzések idejéből a magyar vértanúk történetét.)

I.

A régebbi országgyűlések ez érdekes alakja nincs többé. A késő aggkor megkövetelte áldozatát. Erdélynek egyik legnemesebb főura elköltözött őseihez, kiknek neve és szereplése fél ezer év óta dicsősége a magyar nemzetnek. Méltó utód volt hozzájuk — jellemben, hazafiságban. A régi gárda, mely Erdélyben b. Wesselényi Miklós köré, Magyarországon Deák Ferencz köré csoportosult, most már őt sem mondhatja magáénak. Csombord ura már nem ábrándoz és nem kertészkedik többé a Maros partján, azokon a jó bortermő hegyeken, melyek kelet felé néznek — Nagy-Enyedre és a szent-imrei csataterre. A Kemény-család dicsőségének emlékei ezek. Amaz a békének szelíd műveiben, emez a hazáért vívott harcok keserű áldozataiban.

Felejthetetlen előttünk, kik őt ismerhettük. Alakja és ötletei soha nem alusznak ki emlékezetünkéből. Magyar főúr, a ki egyúttal magyar táblabíró az erdélyi

fajtaból. Typus, de egyszersmind eredeti a testnek és léleknek minden mozdulatában.

Középszerű termet. Élénk, fekete szemek; kerek arcz, kipödrött fekete bajusz, borotvált áll, széles vállak, domború mell, örökös fürgeség akkor is még, a mikor már szürke a haj s hanyatlóban az élet világa. Mint sportsman, mint a vidor szellem férfia báró Wenckheim-hoz hasonlítható leginkább. Igaz, hogy ennek benső barátja volt. De benne mégis mélyebb és élénkebb volt a szív s búskomorabb a hazafiság érzete, mint Wenckheim Bélában. Ez miniszterré és udvari emberré lön, Kemény Istvánt pedig képzelní se lehetett az udvar körében.

Apró, fényes gombu kék atillát, kerek kalapot s magyar csizmát viselt folytonosan. Frakk és czilinderkalap alig jött valaha érintkezésbe testével. Az európai és a khinai civilizáció termékei közül csak az esernyőt akceptálta. A német világ nem tette németté s a kiegyezés nem tette udvari szalonférfivá még külsőleg sem. Még akkor sem, a mikor Ferencz bátyja volt az erdélyi kancellár, a kit pedig határtalanul szeretett s alkalomadtával folyton emlegetett.

Mint gyermek és ifjú az ifjabb báró Wesselényi Miklóst választó eszményképül. Ménest tartott, lovagolt és vadászott, mint ő s a hazán és annak bonyolult ügyein ép oly lángoló lélekkel csüngött, mint ő. De az oláhokat sokkal jobban gyűlölte, mint Wesselényi. Az oláhokat soha nem nevezte oláhnak vagy románnak.

»Római«: e névvel gúnyolta a románt. Ha e szót

kiejtő száján, e szó nála a legnagyobb gyűlöletet, a legmélyebb megvetést jelenté. Az engesztelhetlen fajgyűlöletet ki nem tudák belőle irtani sem az újabb idők viszonyai, sem Deák intései és élczei, sem szívének jósága s elméjének felvilágosultsága. Ebben javíthatlan vala.

Igaz, hogy 48-iki és 49-iki emlékei borzasztók valának s ha ezekről beszélt, bizony habzásig hevíté a vért azokban is, kik a fajgyűlölet sötét érzelmeit nem ismerik.

Mi dunántúliak nem ismerünk otthon nemzetiséget. Minket nem gyűjtogatott fel a »rác«, nem öldösött le az »oláh« s velünk nem paczkázott Hurbánnak és társainak felvidéki tótja. Mi a forradalom emberirtó fajgyűlöletének sötét jeleneteit nem láttuk, nem éltük át, mi csak a némettel hadakoztunk becsületes, nyílt csatákban; a horvát ugyan minket megtámadott, de mi a horvátot megvertük, elfogdostuk, haza eregettük és kinevettük. Az erdélyi magyar nemesség egykori oláhgyűlöletéről nekünk fogalmunk se lehetett.

Báró Kemény István 1848-ban Alsó-Fehérmegye főispánja volt s megyéjében a felbujtogatott oláhság szinte hihetetlen vérengzéseket és pusztításokat követett el. Alispánjának birtoka és lakása bent volt Nagy-Enyed mögött a hegyek között. Az alispán jól bánt a néppel, szerette őt a jobbagység, tekintélyében is bízott, s egy nap azt mondá Keménynek: elmegy a hegyekbe lecsendesíteni a népet.

— Aztán alispán úr, — mondá neki — visz magával hat ágyút is?

— Nem én, ismernek ők és szeretnek engem.

Az alispán elment s másnap darabokra tépett holttestét a fák oldalára szegezte a római.

Ilyen dolgokat beszélt a báró, mikor úgy néha kedve kerekedett hozzá.

1874-ben Erdélyben utazgattam néhány barátom meglátogatására. Kemény Istvánnal Nagy-Enyeden találkoztam s vasúton együtt utaztunk. Akkor még oly ügyes tornász volt, hogy az indóházban a földről úgy ugrott be a kupéba a nélkül, hogy a lépcsőt vagy a fogódzót igénybe vette volna. Beszélgetés közben kérdezém, tart-e még ménest?

— Nem tartok; 48-ban szép ménesem volt, hetven darab telivér lovam s a tiszta erdélyi fajtából is vagy tizenyolcz. Mikor a római felprédálta Csombordot, elvitte minden lovam. Azóta nem tartok ménest.

— S került-e meg egy is valaha a lovakból?

— Mikor Nagy-Szebenből kivertük a muszkát, ott megtaláltam egy szép sárga angol kanczámát, de már akkor ágyúsló volt. De ne hidd ám el, hogy a római ingyen adta a muszkának.

A vasút a szent-imrei csatatéren száguldott keresztül. Kemény Simon egyenes őse a mai Kemény-családnak s Kemény Simon hősi halála az egész mívelt világ összes hőstettei közt egyike a legmagasztosabbaknak. A barátságának, a férfi-bátorságának s a hazaszeretetének szebb jelenségét sem a történetírók, sem a költők nem ismerik. Csak Homérja és Shakespeareje hiányzik e ténynek.

Minden Kemény büszke ez őstre. Méltán. Kemény István mutogatta nekem a szent-imrei ütközet téréit s emlékkápolnáit.

— Tudjátok-e, — kérdeztem, — hol van eltemetve Kemény Simon?

Kinézett az ablakon, pár ezer ölnyire egy főnemesi udvarház látszott délkelet felől.

— Oda nézz, — mondá. — Abban az udvarházban lakott nagyapám. Én mint gyermek sok időt töltöttem ott. Volt nagyapámnak egy tizenhat markos nagy sárga lova, azon szoktam lovagolni. Egykor mint gyermek az udvarház kavicsos udvarán fizánkoltattam a lovat. Egyszerre a ló egyik hátulso lába alatt leszakad a föld. Lyuk támad, a lyuk üregbe vezet, nagyapám kiásatja az üreget s az üregben ott találnak egy korhadt koporsót, benne egy csontvázat, a csontváz mellett egy kardot és egy hosszú ércpaizst. A paizson e szavak: SIMONI KEMÉNY. Ez volt Kemény Simon sírja. Itt aludt a hős négyszáz esztendő óta már.

A báró lassan, meghatottan beszélt. Kegyelet és fájdalmas emlékek nyomasztó érzete hatá át tompuló hangját. Meghatottan kérdezém:

— Hol van most a kard és paizs?

— Betette nagyapám Enyedre a Kemény-muzeumba.

Itt elhallgatott megint. Én újra kérdezém:

— Ott van most is?

E kérdésre nem felelt rögtön. Az élénk arcz elkomorult, a férfias vonások mély izgatottság alatt vonaglottak, egy

könycsep gördült le arczán. Aztán megfogta karomat s hatalmasan megrázva, mondá:

— Tudod mi történt? Kemény Simon kardjából, mely megvédte Hunyadit és a hazát, patkószeget csinált a római.

*

* *

E jelenetet soha sem feledem el. Most már érttem a gyűlöletet s annak azt a mélységes tengerét, melyből az ősz magyar főár lelke soha se tudott kiszállani.

Most már érttem, hogy annak a nemzedéknek, melynek őse Kemény Simon, annak a nemzedéknek, mely megérte Enyed pusztulását s mely önvérének legyilkolását látta — miért lobog szívében olthatatlanul a haragnak és fájdalomnak lángja.

Majd ha kihal az a nemzedék: akkor vége lesz haragnak és fájdalomnak.

Nem tart már soká.

*

* *

Még egy jelenetet hadd mondjak el, melyet nem Kemény Istvántól hallottam, ő ezt el nem mondta volna, gróf Teleki Sándor szívessége közlé velem.

Urbán betört a tihuczai szorosnál Beszterczébe. Bem táborra másutt volt elfoglalva, de Csányi László, a rettenthetetlen kormánybiztos, útját akarta állani. Hirtelen összeszedett pár ezernyi fegyelmetlen és gyakorlatlan sereggel Tóth Ágoston vezetése mellett elébe ment.

Kegyetlen, hideg tél volt. Az Oltón vagy valamelyik folyóvizén hidat kellett verni, mert a rohamos folyót a kegyetlen tél se tudta jéggel bevonni. Ott volt a seregnél báró Kemény István is, az alsófehérmegyei főispán.

Nehezen ment a hídverés. Nem volt elegendő eszköz kéznél. Nem volt ügyes, gyakorlott műszaki csapat. Fázott, didergett a légénység s nem akart belemenni a fagyos vízbe.

De előállott Kemény István, a ki nem is volt katona. A büszke főúr leveté prémes felöltőjét, fejszét vett kezébe, belé gázolt a fagyos vízbe s derékig vízben, órák számra dolgozott ott izzadásig, mint egy hős, mint egy napszámos. Nem szólt, hanem dolgozott.

— Nézzétek fiúk, — kiáltá valaki, — báró Kemény, a főispán az, ki ott dolgozik a vízben.

E szó elég volt. Oda rohant a honvéd, kivette a fejszét a főúr kezéből s egy óra alatt készen volt a híd.

Ilyen ember volt báró Kemény István a szabadságharcz alatt.

A báróban rendkívül sok eredetiség volt. Néha csaknem különöznek lehetett tartani. Szelleme szabadon fejlődött, mint a tölgy a bérez oldalán, mely kertész kezét és ollóját nem ismeri, ötletei, élcei, adomái

mind, mind a jó szívnek, a fegyelmet nem ismerő elmének, a társadalmi szokás által meg nem kötött szellemnek, de egyúttal a fenéig magyar érzületnek voltak páratlan szikravillanásai. Még »fekete könyvéiben is, mely oly szomorú s borászati értekezéseiben is, melyek oly száraz tárgynak, csak úgy villog a fölséges humor. S humora gyakran oly éles és keserű, mint Széchenyié.

Gyermeke nem volt, de örökbe fogadott leányok mindig voltak házánál, kiket fölnevelt s aztán kiházásított. Ezeket »krokodilusok«-nak nevezte. A kiket lenézett, azokat úgy szólította: »polgártárs«. Az oláh pópát és dászkaált, az adóvégrehajtót, a huzavona prókátort, a balközépi korteseket mind »polgártárs«-nak tisztelte. A tolvajt úgy hívta: »demokrata«. Esernyőjének fogantékjára azt írta: »Oh demokrata, ha ez esernyő véletlenül kezvedbe kerül, tudd meg, hogy ez báró Kemény Istváné.« E néven nevezte gyakran a vasúti koncesszáriusokat is, kivált Währing idejében. S adomái bőséges számban valának, melyekkel ez elnevezéseket igazolta.

Volt szobájában egy nagy fekete tábla a falon. Ha valami eszébe jutott, vagy valami ötletet nem akart elfeledni, krétával felírta a fekete táblára. Ezen a táblán aztán gyakran furcsa ötletek következtek egymás után.

»A krokodilus ma nem volt megfésülködve«. — »Mégis csak Deák Ferencz a becsületes ember.« — »Az a tolvaj Dia megint eltört egy metsző kést.« — »Erdélynek el kell pusztulnia, mert a »római« behozza keletről rá

a marhadögöt. Tisza Laczi pedig nyugatról a balközépet.« — »Ez az X. professzor Enyeden valóságos számár.« És így tovább. Vendégei alig győzték kaczagással azt a fekete táblát, ő pedig komoly képpel egy-egy anekdotában bizonyítá föliratainak igazságát.

Eltűnő lovas volt és rettenthetetlen bátorsága.

Ifjabb korában volt egy kitűnő hátas lova, melyet nagyon szeretett, de a melynek az a szeszélye volt, hogy balra fordítani nem lehetett. Sarkantyú, korbács, kantárszij, vasmarok nem használt semmit. Ülte a lovat gróf Teleki Sándor is, ő sem bírt vele. A ló mindig jobbra fordult.

Egyszer aztán a báró gondolt valamit. Oda lovagolt a Marosnak egy hajlásához, hol az örvénylő víz a függőleges szakadékban huszonöt ölnyi mélységben zajlott. S a lovat oda állítá jobb oldalával a meredek szélére. Egyetlen hibás lépés s ló és lovas menthetlenül a mélységbe bukik. Ekkor fordítá a lovat. A ló jobbra nézett, látta az iszonyú mélységet s végre hosszas toporzékolás után csakugyan balra fordult. Ekkor megsimogatta, aztán újra kísérletet tett vele tízszer — tizenötször, végre a lóból csakugyan kiüzte a makranczot. De igen könnyen életébe kerülhetett volna.

Midőn az oláhok felprédálták Nagy-Enyedet és Gsombordot, ő a bárónét sietett Kolozsvárra biztosságba helyezni, de ő maga nevének és barátainak esdeklései daczára is a vésznek színhelyén maradt, hogy azenyedieken, a mennyire lehet, segíthessen. Mint Zrínyi

Miklós a bekövetkező halál perczeiben, úgy ő is díszes öltönyében volt mindenütt, lóháton, egyetlen huszárra — egy erőteljes, bátor fiú — kíséretében.

Nappal volt már. Még akkor is folyt az irtóztató öldöklés és pusztítás. Az oláhok mindenütt kisebb-nagyobb rajokban zsibongtak kaszával és cséppel fegyverkezve utcákon, úton szanaszét. A magyarság menekült, vagy holtan hevert.

— Nagyságos uram, — szólt a huszár, — meneküljünk, baj lesz.

— Lovadra vigyázz fiam, ne én rám.

Végre mégis menekülni kellett. Egy szoroson, hol egyik oldalról a Maros, másik oldalról meredek hegy zárta el az utat, vagy háromszáz oláh állott előttük fegyveresen. Hátról a vérittas üldözők, elől a zárt tömeg, mely ötszáz lépésnyire már lövöldözött a menekülők elé.

A huszár meghökkent. Pisztolyait kivette a kápából s nyújtá a bárónak. A báró egy elhárító mozdulatot tett kezével.

— Csak a korbácsot használd fiam, hiszen ezek csak oláhok. Jöjj utánam!

Rövidre fogta a kantárt, neki vágatott a tömegnek és úgy keresztül gázoltunk a rómain, mint a sáron — mondá a báró, mikor nekem e kalandot elbeszélte.

*

* *

A törvényhozási kérdések egyikében-másikában gyakran voltam vele egy nézetben. Mikor a telepítvényi

kérdésnél az erdélyi telepítvényesekről Tolt szó, mikor az erdélyi birtokviszonyokról beszélgettünk, mikor a választási törvényjavaslatnál az erdélyi cenzust tárgyaltuk: sokat értekeztünk együtt s keserű kitörései a kormány ellen néha fájdalmas, de mindig nagy hatást gyakoroltak rám. Sok dologról meggyőződtem s én gyakran támogattam őt, hogy eszméinek diadalt szerezzünk.

Ezért megkedvelt egy kissé.

Egyszer korán reggel jött hozzám. Valami könyvféle volt kezében, papirosba takaragatva.

— Hoztam neked valamit. Itt az én könyvem. Három napig nálad lehet. Olvasd el.

Ez volt ama híres »Schwarzes Buch«, fekete könyv. Kézirat az egész, saját kézirata, fekete borítékba kötve, a címlapon a könyv neve, sárga betűkkel rányomva.

Irtóztató könyv ez. A mészárlások jelenetei, melyek közt negyedfél ezer magyarnak vére omlott ki a rémület napjaiban. Azok a jelenetek vannak benne megírva.

A báró három évig járta Erdély falvait. Fölkereste a legszegényebb nemesi házat is a megyékben és szász-székekben. Meghallgatta azokat, a kik életben maradtak. A hol az egész család kiirtott, ott tanúkat hallgatott meg. Sok költségbe, sok fáradságba került, de összeállítja a magyarság vértanúinak igaz leltárát.

— Miért írtad te meg ezt a borzasztó könyvet? — kérdezém.

— Tudod, feledékeny a magyar. Legyen e könyv örök emléke azoknak, a mik történtek, hogy többé ne feledjen a magyar soha. Azután, látod, mégis csak jó, ha van egy ember, a ki megemlékezik azokról, kiket a »rómait föbe vert, mintha kutyák lettek volna.

— Miért írtad németül?

— Hogy jobb kedvvel olvassa el a fölséges úr. El is olvasta. Ármányosan kieszközöltem, hogy kezébe jusson. Elolvasta s utána nagyon hallgatag lett. Tudom, hogy neki is fájt.

Ekkor mondott el egy másik kis történetkét.

Volt egy nemes leánya. Szép és fiatal és árva. Apját, anyját szeme előtt gyilkolták meg s kis testvégét szeme előtt hasították kétfelé, ő maga egy ingben, mezítláb futott ki az erdőre vad állatok közé éjnek éjszakáján, hogy megmeneküljön az emberektől.

Midőn a fölséges úr először Erdélyben járt, még Bach uralma alatt, a báró fölbiztatta a leánykát, hogy kérjen kihallgatást. A leánya különben is bátor volt s oda állott a király elé s elmondá, hogy járt apja, anyja, kis testvérije. S aztán kért igazságot. A király meg volt hatva.

— Tudod-e leányom, kik voltak a tettesek? Megismernéd-e őket?

— Ismerem őket fölség, az egyik pópa, keresztje is van, a másik falusi elöljáró. Minden nap ott mennek el az ablakom alatt.

A király megígérte az igazságot, de azért még se történt semmi.

— Tudod pajtás, — mondá a báró, — német van a király körül, a német pedig a mi javunkra még a királynak sem fogad szót.

*
*   *   *

Itt az országgyűlésen leginkább az erdélyi dolgokra ügyelt. De azokra aztán ügyelt. Ha valami nem kedve szerint akart menni, végig járta a képviselőket Deák Ferencztől a legutolsóig! s kérve, könyörögve, felvilágosítva gyakran keserű humorral törekedett az embereket az ő nézetére bírni. De mindig csak közdologban, a magyarságnak s Erdélynek érdekében.

Elmondok egyetlen esetet a sok közül.

Bittó volt a miniszterelnök, Szapáry a belügy-miniszter s a képviselőházban a választási törvényvel vesződtünk.

Szapáry le akarta szállítani az erdélyi cenzust s Kemény István félt attól, hogy ezzel minden erdélyi megyében többségben lesznek a románok s akkor román lesz a megyei bizottság, a tisztikar és minden. Pedig — ezt gyakran mondá — ha ez bekövetkezik: akkor a megyék csak annyiban tartoznak Magyarországhoz, a mennyiben főispánjuk még talán magyar lesz egy ideig.

Irtózott ettől a gondolattól. De Szapáry nem engedett, Tisza Kálmán s az akkori balközép pártján volt s már-már alig lehetett remény, hogy a 48-iki cenzust fentarthassuk. A Deák-pártból is Gorove,

Horvát Boldizsár s a szabadelvűbb elemek a belügy-miniszterrel tartottak. Deák beteg volt már.

Mi néhányan Kemény István nézetén valánk s e nézetnek hatalmas propagandát csináltunk a Deákpártban.

Tervünk sikerült. A központi bizottságban többséget csináltunk, a deákpárti klub keserű vita után elfogadta a központi bizottság javaslatát a kormány ellen s a képviselőházban is hét vagy nyolcz szóval szintén nagy vita után miénk lett a többség.

Ekkor azt suttogták, hogy Szapáry a főrendiházi tárgyalásra behívja a főispánokat s megkéri, hogy az erdélyi cenzusnál ne fogadják el a képviselőház határozatát.

Iszonyú forró nyár volt s már július végén vagy augusztus elején. Mindamellet a főrendiházi tárgyalásra tizennyolcz főispán bejött. E jelenség valószínűvé tette előttünk a suttogó hírt.

Egy este megfog engem a báró s komoly képpel megí, hogy következő reggel fél hétkor legyek a »Vadászkürt« kávéházban.

Oda mentem. Mert reggel hat órákor már lakásomra jött s kihúzott az ágyból s vitt magával; ott volt már Jenev József s ha jól emlékszem: Hajós János. A báró azt mondá: menjünk fel Bittó miniszterelnökhöz, kérjük meg, hogy a főispánokkal értekezzék s én legyek a szónok, mint nem erdélyi ember.

Úgy lett. Hét órákor már ott voltunk a Pallavicini-palotában. Bittó csak nézett, csodálkozott, mit keresünk nála ily korán.

Előadtam jövetelünk okát. Bittó nem tartá valószínűnek a dolgot. Ekkor előállott Kemény István s komoly, meghatott hangon e szavakat mondá:

— Miniszterelnök úr! Ide jöttünk közbenjárásodat kikérni, hogy Erdélyt mentsük meg a magyarságnak. Ti talán nem tudjátok, miről van szó, de én tudom. Ha a megyei képviselő és tisztikar nem lesz magyar: akkor Erdély nem lesz Magyarország. De én azt az időt nem akarom megélni. Nem is fogom megélni, öreg legény vagyok már, az én időm közel van. Kerülfordul egy-két esztendő, dögge leszek, gödörbe rúgnak. És gyermekem sincs, nem azért beszélek. Hanem azért, hogy én magyar földben akarok nyugodni. Tudom, hogy én bolond vagyok, ti pedig okos emberek vagytok. De én azt a földet, a míg én élek nem engedem. Úgy is kihalunk mi szegény erdélyi magyarság nem sokára, de a míg mi élünk, addig ne taszítsatok el magatoktól . . . . .

Könyje kicsordult. És a miénk is. Még beszélni akart, de tovább beszélni nem tudott. Az örök jókedvű agg ember nem tudott parancsolni fájdalmának. A reggeli nap sugára besütött a terembe s látta ezt a jelenetet, melyhez hasonló nem volt még a miniszterelnöki palotában. Bittó nagy határozottsággal ígérte meg, hogy a főispánokkal beszélni fog. Ígéretét megtartá. A tizen-nyolcz főispán közül csak a temesi főispán és a jászkún kapitány, s még egy, elfeledtem már ki, tehát hárman szavaztak a képviselői határozat ellen.

*

* *

A csombordi halott nem védi többé kis hazáját
s abban a magyarságot. De védi az ő nemes életének
nagy példája. Míg annak a földnek olyan szülöttje lesz,
mint ő volt: addig az a föld a miénk marad. És lesz-
nek olyan szülöttei. Az ő emléke is teremt olyanokat.
Legyen nyugodt az ő örök álma.

ZSEDÉNYI EDUÁRD.

(Született 1804 márczius 21-én, meghalt mint képviselőd 1879 február 10-én. 1848 előtt jelentékeny szerepe volt a régi konzervatív pártnál, mert annak vitára mindig kész legelső szónokai közé tartozott. 1867 óta az országgyűlésnek inkább csak „érdekes” tagja volt, ámbár mindenki úgynevezett notabilitásnak tartotta. 1860-ban a hazai protestánsok ellenállásakor a pátens ügyében fogságot szenvedett. Ez tette népszerűvé.)

I.

Közép termet, előre hajlott derékkal s egyenesen, peczkesen tartott fővel, fekete kabátban, viseltes, kopott szürke nadrágban s egy czilinder-kalappal, mely a második vagy harmadik kapitulációt szolgálja: ekként szokott Zsedényi sétálni és országházba járni. Miatta nem vált volna veszedelmünkre sem a közös vámterület, sem a bankegyezség. Mert ő ugyan sem Ausztriából, sem a távolabbi külföldről soha magának fényűzési czikket vagy valamely ruhadarabot nem vásárolt. Ha egy ruhát megcsináltatott: annak el kellett tartani húsz-harmincz esztendeig. Volt egy ütött-kopott zekéje, mely divatbajjottekor Deák-zekének neveztetett; ezt 1860-ban csináltatta, mikora tömlöczből kikerült. Hideg őszi és tavaszi napokon még ezelőtt pár évvel is ebben járt az országgyűlésre kezében egy esernyővel, melyet

ép úgy nem tudott otthon felejteni soha, mint Perezel Mór generális a magáét. Csizmája régi divatú vastag borjú bőrből készült, nem azért, hogy fényázzal kenesék, hanem azért, hogy hájjal, faggyúgyertyával és olajjal fényesíttessék. Többnyire egy öreg draveczi csizmadiaával szokta készíttetni, a ki még nem tanulta meg az új divatot s a ki a régi divat szerint még a csizmában nem tett különbséget jobb láb és bal láb között; úgy gondolkodván, hogy nem a csizma van a lábért, hanem a láb van a csizmáért, miután lába minden bolond embernek, sőt még a meztelen cigány kölyöknek is lehet, holott csizmája és pedig draveczi csizmája a pesti urak közül csak is »tenst Zsedényi úrnak lehet. A jó csizmadia ugyanis csak »tens« urnák szolítá Zsedényit akkor is, mikor ő már exczellentiás urnák igazság szerint volt szólítható.

Volt azonban az öreg úrnak dísz-magyar ruhája is és pedig kétféle. Mikor még huszonhat éves fiatal ember volt ezelőtt ötven esztendővel: akkor csináltatott magának világos kék pukovai posztóból atillát, mellényt és nadrágot és sötét kék posztóból mentét, valamint kucsmát is darutollal. Ez a díszruhája eltartott 1847-ig. Ebben a díszruhában volt ő kolera-komiszárius, megbízatván a felsőbbség által, hogy a kolera miatt 1831-ben kitört zenebonát, lázongást csitítsa el a tótok között. Ebben díszelgett az 1832—36-iki, 1840-iki és 1844-iki országgyűléseken, de a mikor később a magyar királyi udvari kancelláriához Bécsbe referendáriusnak kineveztetett és ekként méltóságos úrrá lett: akkor a kék díszruha

helyébe megyszínű vörös atillát, mellényt és nadrágot és skarlátszínű mentét készíttetett nyuszt prémmel s kucsmájára is a sastoll helyett kócsagtollat alkalmazott. Ez a ruha volt rajta utoljára 1878 november 4-ikén, midőn a királyi pár elfogadási estélyt adott a budavári királyi palotában. Ficsúros kordován csizmában s kardját két kezében keresztben tartva, ekkor mondá utoljára a királynak, hogy mégis csak kár volt Boszniába bemenni, s midőn este tíz órakor azt mondá neki Andrassy gróf: »Gyere öreg a buffetbe, együnk valamit, én éhes vagyok:s egész komolysággal és nyersességgel, de tréfásan ekkor felelte Andrassy grófnak: »Ha éhes vagy, eredj, én jól vagyok lakva Boszniával.«

Még aztán eljárt az országgyűlésekre az év végéig, de az idén már országgyűlésre nem jöhetett, mert a mikorra az ülések megnyitottak: akkora már a betegség nem engedte őt a szobából kijönni. Éles szemeit és figyelő, izgékony arcját nem látjuk többé az elnökkel szemben.

Mert ott ült a képviselőház kellő közepén, szemközt az elnökkel a miniszteri székek mögött, alulról számítva a harmadik sor legszélső ülésén. Idejött be rendesen az ülések kezdetén, hozván magával egy csomó felvágott és elolvasott vagy olvasatlan levelet, melyekre itt szokott választ írni. Asztalfiókjában ott volt a kalamáris, a félig rozsdás vastoll és egy csomó levélpapír. Leveleit rendesen német nyelven írta, miután gyermek korában németül tanult meg gondolkodni.

Csodálatosan szokott beszédeire elkészülni. Beszédeit

holmi dirib-darab papírokra német nyelven írta meg, de úgy, hogy a papirost tele írta egészen. Ezt aztán egyszer elolvasta németül, egyszer elolvasta magyarul s aztán a »Pester Lloydsnak átadta németül, a képviselőházban pedig elmondta magyarul. Az egyházi és pénzügyi kérdéseken kívül már nagyon régóta nem igen szokott felszólalni más kérdésben. Kiejtésén, szókötésén észre vehető volt, hogy eredetileg németül gondolkodott, de azért a magyar szavak hiánya miatt soha nem akadozott.

Volt mégis egy kérdés, mely új országgyűlések elején őt mindig rendkívül érdekelte. Ez volt a korelnökség kérdése. Az 1872-iki országgyűlés elején az ősz Gubody Sándor volt igazság szerint a korelnök, Zsedényi indítványára el is foglalta az elnöki széket, be is töltötte azt istenesen, sőt öblös tajtpipáját bevitte használatra az elnöki szobába is. Zsedényinek nagy gyönyörúsége telt Gubodyban, s rendkívül megszerette a nagykorósieket is, hogy Gubodyt valamiképen otthon nem felejtették. Mert Zsedényi semmitől sem irtózott jobban, mint a korelnökségtől, s azért Gubodyban annál inkább megmentőjét látta, mert Somssich Pál már az 1869-iki országgyűlés végén azzal fenyegette őt: »No Edus, a jövő országgyűlésen te lésszesz a korelnökünk.«

Annyi igaz, hogy az 1875-iki országgyűlésen Deák Ferencz után már a folyosók és klubok suttogó hírei szerint Zsedényi volt a legöregebb s miután Deák Ferencz mindjárt az országgyűlés elején lemondott és súlyos betegsége miatt a szobát különben sem hagy-

hatta el: a természet rendjének s az őseinktől öröklött törvényes szokásnak, de a világos alkotmánynak parancsai szerint is Zsedényire került volna a korelnökség. Azonban Zsedényi beható tanácskozást folytatván több magyarországi és erdélyi képviselővel, szorgos kutatás után sikerült kipuhatolnia, hogy az öreg Boér Antal csak pár hónappal fiatalabb ő nála, őt tehát tisztes fehér hajának és szakálának tekintetbe vételével bizvást lehet korelnöknek ajánlani, annyival inkább, miután Zsedényiről ugyan tudva volt, hogy melyik esztendőben, de az egyáltalán nem volt tudva, hogy melyik hónapban és napon született. így lett Zsedényi indítványára Boér Antal korelnökké 1875-ben, sőt a praecedens casus erejénél fogva 1878-ban is.

Zsedényi különben korábban lett követté, mint maga Deák Ferencz, mert ő már az 1832—36-diki országgyűlés elején leküldetett Szepesmegye által deputatusnak, míg Deák Ferencz csak később, Deák Antal visszalépése után.

Ezen országgyűlésről csak két követtársa van még életben Zsedényinek. Az egyik az öreg, 90 éves Bemáth Zsigmond, a ki Unghvármegyét képviselte, a másik pedig Kossuth Lajos, a ki akkor távollévők követe, absentium ablegatus volt. De az országgyűlésen minden kartársát túlélte Zsedényi.

Pedig kortársai nagy híré emberek valának. Beze-
rédy István Tolnából, Beöthy Ödön Biharból, Kölcsey
Ferencz Szatmárból, Klauzál Gábor Csongrádból, Nagy
Pál Sopronból, Fáy András Pest-Pilis és Soltból,

Ragályi Tamás s többen és mindenek fölött Deák Ferencz Zalából. Mind ezeket az egy Bemáth Zsigmondon kívül Zsedényi elkísérte a temetőbe.

Ezen az országgyűlésen őt még különben Pfannschmidt Eduárdnak nevezték, a Zsedényi név csak nemesi előneve volt. Furcsa név volt akkor az az Eduárd és az a Pfannschmidt a tiszai és dunai vidékekről Pozsonyba küldött ös magyar nevek és alakok között. Különben is Zsedényi már akkor frakkot és cilinderkalapot is viselt s azért, míg szellemi kiváló tehetségeit meg nem ismerték, nem nagy becsületben tartották még Szepesvármegyét sem, hogy ily sületlen német fiatal gyerkőcöt, 27—28 éves iflonczot talált országgyűlésre küldeni. Miként fogadták ott eleintén, arról egy anekdota maradt fön. Zsedényi ugyanis egykor nyilvános vegyes ülésben felállott s beszélni kezdett, de a tekintetes karok és rendek s méltóságos főrendek nem igen akarták hallgatni. Plathy protototárius oda fordul Horváth János fehérvári püspökhöz s azt mondja neki: »Domine illustrissime, audiamus deputatum scepusiensem Pfannschmidt.« (Méltóságos uram, hallgassuk meg Pfannschmidt szepesi követet.) A jó öreg püspök oda fordul Plathy hoz és azt feleie: »Nominatur Pfannschmidt? Jam animadverteram eum fraiarem kellner esse.« (Pfannschmidtnek hívják? Mindjárt vettem észre, hogy valami kellner az atyafi.)

Gróf Széchenyi István figyelmét már ekkor és itt magára vonta Zsedényi. Az ő közreműködésére történt, hogy Zsedényi a lánchíd előmunkálatainak teljesíté-

sére kiküldött országos bizottságba a Tiszán inneni kerület részéről megválasztott s ekként neve már itt az 1836-ik évi 26-ik törvénycikk 12. §-ban megörökített, mint Pfannschmidt Eduárd. A következő országgyűlésen már új nevével szerepelt, azzal a névvel, melyet megörökített, melyen ismeri őt két nemzedék s melylyel most el fogja őt temetni az országnak közös részvéte.

Most már nem fog többé az országgyűlésre jönni, hogy ott a napirendre kérlelhetlen szigorral felügyeljen; szomszédait, ha fecsegnek, kérlelhetlen szigorral csendre intse; az évenkinti deficizeteket kérlelhetlen következetességgel mindig megjósolja és mikor bekövetkeznek, azokat kérlelhetlen szigorral mindig konstatálja. Nem látjuk többé löbbáló kezeit, ha sétál, mosolygó arczát, ha diskurál s nem halljuk többé szagatott szavait, ha haragszik. A piperkőczök sem mulathatnak többé szegényesnek látszó, egyszerű ruháján és a pénzügyminiszterek se remeghetnek többé semmiféle pártfegyelmet meg nem tűró vakmerősége miatt, melylyel a rossz pénzügyi gazdálkodást, a fényűzéses beruházásokat s az örökös deficizeteket mindig ostorozta. Bosznia is nyugodtan alhatik, álmát nem zavarja többé a kormánypárt kebeléből senki, ő volt az utolsó, a ki e párton belül a bosnyák politikát mindvégig üldözte.

Zsedényi az 1836-iki országgyűlés végeztével vallotta magát nyíltan conservatívnak. Mikor ugyanis ez országgyűlésnek vége lett, ő is haza ment Szepes vármegyének hivatalos jelentést tenni az országgyűlés dolgairól.

Az országgyűlési követek akkor ép úgy kiküldöttjei, komiszáriusai voltak a vármegyének, mint csaknem a többi megyei tisztviselők. Mikor megválasztattak, akkor a megye közönsége egy és más fölmerülhető országos kérdésben utasítást adott nekik, hogy mily javaslatot pártoljanak, melyet ellenezzenek, miként szavazzanak. Ez az utasítás instrukciónak nevezetett s hivatalos pecsét alatt a vármegye által a deputátusnak kezébe adatott. Azután a deputátusnak a vármegye közönsége előtt nyilvánosan le kellett tenni a hivatalos esküt arra, hogy az országnak sarkalatos törvényeit megtartja, az ország szabadságát és jogait szentül megőrzi, jutalom vagy kedvezés és hivatal meg nem tántorítja, a vármegye érdekeit szem elől nem téveszti, utasítását pedig meg nem szegi.

A vármegye adott a követnek fizetést, szolgálatára rendelt megyei katonát és egy vagy több írnokot s időközben, ha új kérdések merültek fel, új utasításokat is küldött utána. Viszont a követ köteles volt az országgyűlés nevezetesebb dolgairól a vármegyét mindenkor hivatalos pontossággal értesíteni, az országgyűlés végén pedig minden dolgról beszámolni.

Szepesmegye 1836. évi augusztus elején tartá azon közgyűlést, melyen Zsedényinek be kellett volna számolnia. Akkor már gróf Reviczky Ádám lemondott a kancellárságról s helyét gróf Pálffy Fidél foglalta el s ez alatt már Zsedényi udvari szekretáriussá lón kinevezve. Megjegyzendő, hogy miután követeknek hivatalba való kinevezése gyakori eset volt: ennélfogva sok megye már 1840-ben határozottan kikötötte, hogy követei hat esztendeig hivatalt nem fogadhatnak el.

Zsedényi beszámolt s különösen helytelenítette az Úrbéri törvényeket s a magyar nyelvnek törvényhozási nyelvvé való emelését. Bejelenté, hogy hivatalt vállalt s megköszönve a karok és rendek bizodalját, tőlük érzékenyen elbúcsúzott. A vármegye jegyzőkönyvileg fejezte ki köszönetét s azon reményét, hogy Zsedényi ezentúl se fog a vármegyéről megfeledkezni. Zsedényi végül határozottan kijelenté, hogy ő ellensége a divatba jött liberalizmusnak, félti az alkotmányt s azért ő a konzervatív párthoz állott.

A megye sokkal pecsovicsabb volt, mint Zsedényi. Az úrbéri törvényeket nem akarta végrehajtani s a törvényeket magyar nyelven nem akarta kihirdetni. Zsedényi inté a karokat, hogy ily bolondságot ne cselekedjenek, mert különben a megyei fiskus bajba keveri őket.

Zsedényi sem az 1847-iki, sem az 1861-iki országgyűlésen nem vett részt. 1847-ben Apponyi kancellársága alatt volt udvari tanácsos és referens. 1848-ban hg. Eszterházy minisztériumában miniszteri tanácsos 1861-ben b. Vay Miklós kancellár mellett referendárius.

Az 1865-iki országgyűlésen, tehát 22 évi távollét után ismét jelen volt, most már mint népképviselő. És itt nem a Deák-párthoz, hanem az Apponyi-párthoz csatlakozott.

Ez országgyűlés kezdetén voltaképen csak három árnyalat volt. Az Apponyi-párt, mely minden áron és a függetlenségi párt, mely semmi áron se akart kiegyezni, s aztán a Deákpárt, melyhez akkor még Tisza és Ghyczy is tartoztak. Tiszáék csakis azon veszték össze Deák híveivel, hogy amazok Ghyczyt, ezek pedig Szentiványit akarták házelnöknek. A két személyes árnyalat külsőleg kibékült ugyan, de valódiilag soha, csak 1875-ben.

Zsedényi egyik notabilitása volt az Apponyi-pártnak Apponyival, Bartallal és Ürményivel. Somssichot hívták, de az nem fogadott szót, kapott is érte elnökséget a jövő országgyűlésen. Voltak mindössze vagy harminczan.

Zsedényi ügyes és virgoncz szónok volt. Mindennap felszólalt kétszer vagy háromszor, ha csak szerét tehetette. Azon emberek közé tartozott, akik nem tudnának nyugodtan aludni, ha valamelyik nap nem beszélnének. Indiskrét volt pártja iránt nagy mértékben. Akármikor tartottak Apponyiék klubbértekezletet: Zsedényi egész jó indulattal kicsevegte a titkot csak azért, hogy Deák híveinek elmondhassa, hogy Apponyiéknek igazuk van.

Tartott a felirati vitában egy kemény beszédet 1848 ellen és 1847 mellett. Midőn beszédében épen azt bizonyította, hogy a kormány — Majláth és Sennyey — az 1848-diki törvények végrehajtását lehetetlennek

tartja, Patay István közbekiáltott: »Próbálja meg«. Harsány kaczagás és taps lett a következtése. Zsedényi megvárta nyugodtan, míg a taps és a zaj elnémult s mosolygó arczal és kedélyes humorral azt felelé Pataynak: »Hiszen megkínálta Patay képviselőtársam a kormányt 1861-ben is a próbával, de lássa, akkor sem sikerült.«

Még egy egész esztendő eltelt, míg Zsedényi az Apponyi párttól elszakadt. Voltaképen el sem szakadt, hanem egyszer csak maga maradt. Deák Ferencz két rettenetes beszédben úgy összetörte ezt a pártot, hogy Apponyi lemondott a képviselőségről, Bartal hazament, Ürményi elhallgatott, a párt feloszlott s ekként Zsedényi párt nélkül maradt.

Az 1866. évi decemberben kezdett a Deák-kör megalakulni. Tisza, Ghyczy, Nyáry, Podmaniczky, Jókai december 21-én híveik egyetértésével egy nyilatkozatot tettek közzé a »Hon«-bán, melyben kijelentik, hogy a Deák Ferencz-főle kiegyezési javaslatot nem helyeslik s azért külön pártállást foglalnak el. Voltak pedig ők a függetlenségi párttal együtt vagy 106-an, Deák hívei pedig vagy 225-en. Erdély és Horvátország még akkor nem küldte el követeit.

Ugyancsak december 21-re lett egy értekezlet az Európa-pába összehíva Deák Ferencz hívei által. Itt megjelent Zsedényi is.

Az volt a kérdés: tartsanak-e közös klubbot Tisza és Ghyczy híveivel. Deák ellenezte 8körülbelül ezeket mondá:

— A klub magántársalgásnak, magán eszmecserének

helye. Magán társalgásba a politikai vitákat ellenkező nézetű emberek közt átvinni nem czélszerű, mintán a politikai vita szenvedélyessé válhatik, s a magántársalgásban is keserűséget idéz elő. Én Antal bátyámmal a legbensőbb testvéri viszonyban éltem, de mintán ellenkező politikai nézeteink voltak s mind a ketten tántoríthatlanl álltunk nézeteink mellett: tehát mi magunk közt soha nem politizáltunk. A politika csak a nyilvános tanácskozásokba való. Íme Zsedényi Edével én 1848 előtt a politikában mindig szemközt álltam s vele mégis barátságban maradtam, mert Zsedényivel négy szem közt vagy magán körben soha nem politizáltam.

— Ez igaz — kiáltá fel Zsedényi.

óriási kaczagás támadt Zsedényi közbekiáltására. A jelenlevők voltak 162-en, Zsedényit is odaszámítva s ez volt a Deák-kör első klub-konferenciája. Ettől kezdve ő soha se vált el Deáktól, noha Deák ezután sem politizált vele bizalmasan soha. Zsedényivel, Paczolayval, Somssichcsal és Ghyczyvel benső politikai bizalmas viszonyba soha se lépett Deák Ferencz. 1848 előtti keserű küzdelmeit, melyeket a konzervatív párttal folytatott, úgy látszik, egészen elfelejteni soha sem tudta.

Megmaradt a Deák-klubban Zsedényi akkor is, a mikor már onnan Deák kimaradt s a Deák-kör nevet a szabadelvű kör váltotta föl.

— Hogy lehetsz te tagja a szabadelvű pártnak pécsovics létedre? — kérdé tőle egykor tréfásan Pulszky Ferencz 1876-ban.

— Barátom, az embernek öregségére jön meg az esze. Ha mi 48 előtt szabadelvű pártnak neveztük volna magunkat, most is élnénk, mert ilyen formában, mint most, minket is megilletett volna ez a név. — A »mit alatt persze a régi konzervatíveket értette Zsedényi.

Pulszky Ferencz különben felette malicziózus ember volt Zsedényi irányában.

Az 1872—5-ik országgyűlés végével kérdezték Pulszkyt, hogy fogad-e el mandátumot a jövő 1875-ki országgyűlésre?

— Nem én, — mondá Pulszky, — a kellő időben akarom elhagyni a politikát, mert nem akarok notabilitás lenni elnézésből, mint Zsedényi.

Besúgták ezt Zsedényinek s ő indignálódva azt felelte: — Jobb is, ha Pulszky archeológiát tanul, mintha politizál vagy Franko-bankot igazgat.

Zsedényi nem szerette Kerkapolyt, ellenben nagyon szerette Lónyayt. Lónyayt soha sem bántotta, Kerkapolyt mindig megtámadta, a hol csak szerét tehette. De csak nyilvánosan. A kire haragudott, arról privátim nem beszélgetett.

Korábbi időkben a klubba csaknem minden este föl-nézett. Mosolygó, kedélyes arczczal hallgatta a fiatal emberek vitatkozásait, de velük mélyebb vitába soha se bocsátkozott. Újabb időben, kivált a bosnyák politika óta, ritkán látogatta meg a szabadelvű kör helyiségeit. Nem is érezte magát ott jól, de azért nem lépett ki. »Én megmaradtam a réginek — mondá — ők változtak meg, én hát megmaradok ezen túl is a régi helyen.«

Keddi napon soha se volt az ülésben, mert ilyenkor Bécsbe ment a Credit-Anstalt igazgató-tanácsi ülésére. Éjjel ment és éjjel jött s szerdán mindig helyén volt. Bécsben mindig új ruhát vett magára s b. Wodianernek volt az ebédnél állandó vendége.

Krajczároskodó takarékoságától egész csomó anekdotát imák és beszélnek. íme egy a sok közül: Az 1872. évi költségvetésnél az igazságügyi tárczánál a rabok számára a börtönökben meleg fürdők berendezése hozatott javaslatba.

— Micsoda? — pattant fel Zsedényi — meleg fürdőt a raboknak? A kassai börtönben, mikor én ott voltam, egyéb sem volt, mint muszka és poloska. No még csak az kellene!

És csakugyan töröltette a javaslatból a rabok számára berendezendő meleg fürdőt. De azért jól megszidta érte nem az igazságügyminisztert, hanem — Kerkapolyt.

GOROVE ISTVÁN.

(Született 1819-ben, meghalt 1881 május 81-én. Nagy birtokos, író, miniszter, sok ideig a Deákpárt s később a szabadelvű párt elnöke. Mint politikus, mindvégig emyedetten szabadelvű.)

Élőhalott volt már sok évek óta. Hosszú, fájdalmas, gyógyíthatatlan betegség kötötte őt a magányhoz, a szobához, az ágyhoz. S a betegség különösen kedélyét rombolta szét. A vidám férfiú komorrá, az előzékeny szíves háziúr tűrhetetlenné lőn. Nem telt öröme már évek óta sem politikában, sem irodalomban, sem a szellem vidám játékaiban. Csak barátai vidámították fel, ha úgy néha-néha hozzá mentek csendes beszélgetésre. Barátai, rokonai s ezek szelíd bókjai adták az olajnak cseppjeit, melyek néha-néha vidámabb fényre deríték hamvadó életének lángjait.

Egykor kiváló alak volt politikai közéletünkben. Nem volt vezéralak, de ott volt mindig a vezérek közéletében. S gyakran jutott számára kitüntetés, melyet a politikusok legtöbbször az egész művelt világban nagy kitüntetésnek tart.

Nagy örökség szállott rá őseitől. Főúri vagyonnak volt tulajdonosa s okos élvezője. — Szerencse, hogy

ifjúkora a harminczas évek végére s a negyvenes évekre esett. Arany korszak volt ez nemzetünk életében. Nagy szellemek óriás harcza; nagy jellemekek tündöklése; nagy nemzeti alkotások kora; bölcs öregek, munkás férfiak, lánglelkű ifjak korszaka, kik eszmék szerelmében éltek, közügyekért lelkesültek s a honnak képe mint szent eszmény állott lelkük előtt. Nem az a hon, mely hivatalt ad, rendcsillagot szerez s melynek nevében üzleteket lehet kötni, hanem az a hon, melyért fel kell áldozni kényelmet, tehetséget, vagyont, jövőt s ha kell, az életet.

Ekkor nőtt, ekkor serdült, ekkor volt ifjú Gorove is. S az ifjú, kinek jellemvonásai közül nem hiányzott a léhaság, a kényelemvágy, az élvek hajszolása, a kor szellemének nemesítő hatalma alatt a közügyek iránti érdeklődésnek engedé át lelkét s szentelé fel ifjúságát.

Tanult, mint nemesebb kortársai. A politikai tudományoknak alig volt buzgóbb buvárlója, mint ő. Szemere, Pázmándy, Klauzál, Csengery, Eötvös, báró Kemény, Szalay, Pulszky: ezek valának kortársai; a nagy eszme-harczok áramlatába, mely e férfiakat magával ragadta, ő is önkénytelen bele engedé magát sodortatni. Szerényebb tehetség, kevesebb kezdeményezési ösztön, gyengébb írói képesség, mint amazok, de nem gyengébb buzgalom, mint amazok bármelyike.

Utazott, mint Széchenyi nyomdokán majd minden kiváló ifjú. Azután irt egy röpiratot a nemzetiségi kérdésről, melyhez báró Wesselényi adá neki az ötletet s ennek röpirata és Széchenyinek híres akadémiai elnöki

polemikus beszéde az alkalmat. De Gorove műve nem ébresztett akkora figyelmet, mint a mekkora volt a kérdés nagysága s mint kortársainak egyik-másik rokon természetű röpirata. Írt cikkeket is Kossuth hírlapjába s később máshová is, de nagyobb figyelmet ezek se gerjesztettek.

Ő mindamellett az elsők között az első sorban harczolt. Az akkori szabadelvű nemzeti ellenzék benső bizalmas tanácskozásaiban ugyan, melyek rendszerint Deák vezérlete alatt tartattak, nem igen vett részt, de az ipari és közgazdasági kérdésekben már tevékeny szerepet vitt. Midőn Kossuth a nemzeti védegyelet igazgatói állomásáról lemondott s családjával falura vonult: ő választatott meg utána és helyére.

Tagja volt a 48-iki nemzetgyűlésnek s követte Kossuthot és a kormányt Debreczenbe s általában a nagy függetlenségi harczot mint a nemzetgyűlés tagja és jegyzője szeplőtlenül küzdé végig. Halálra keresték s mint bujdosónak, menekülőnek önkényes számkivetés Ion sorsa.

De nem sokáig. Fejedelmi kegyelem visszaadá birtokeit és szabadságát s ő haza jött. Itthon Deák Ferencz mindennapi társaságában volt s ennek figyelmét és barátságát élvezé. Az 1861-iki országgyűlésen, mint Pest egyik képviselője, a feliratra szavazott. Ez időtől kezdve változatlanul a Deákpárthoz csatlakozott s e párt szabadelvűbb elemeinek volt mintegy patriarchális központja.

Az Andrássy-kabinetben tárczát vállalt. Azt a tárczát, melyre 1867-ben a legkisebb figyelmet fordították, a

mely körülménynek bizony sok rosszat köszönhet, Magyarország. A közgazdasági kérdések, a bankügy, a vámszerződés kérdése s mindaz a mi ezzel összefügg, bizony kevés gondot okozott a második alkotmányos magyar kormánynak. Tudja ezt mindenki, de én egy különös esetből magától Gorovétól is sajtóságon tudtam meg.

A »Reform« 1873-ban egy csomó okiratot tett közzé, melyek a magyar kormány, az osztrák kormány s a bécsi nemzeti bank közti tárgyalásokra s az 1867-től 1870-ig tejedő időközre vonatkoztak. Ez okiratok eddig még nem láttak napvilágot.

Ez okiratok közt volt a később hírhedtté vált vöslai szerződés is, melyről én a »Pesti Napló «-bán írtam, s melyről a többek közt az állítám, hogy erről nem tudott 1867-ben még a minisztertanács sem.

Urvári Lajos barátomnak ez szeget ütött fejébe és Csengerynél tudakozódott a dolog állása felől. Csengery, sőt Kerkapoly is azt álltá, hogy én tévedek, mert erről a minisztertanácsnak tudnia kellett. Sokkal fontosabb a dolog, mintsem az ignoranciát szabad volna fel is tenni.

Engem akkor Urvári barátom majd tűzre tett s lapjában mindenféle helyreigazításra készen volt. Ekkor én egyenesen Gorovéhez fordultam s határozottan megkérdezém: vájjon ő, mint reszszortminiszter, 1867-ben tudott-e a dologról s ha igen, mily körülmények közt egyezett belé? ő nekem azt felelé:

— Nem emlékeztem az egész ügyre, átnéztem tehát a minisztertanácsi jegyzőkönyveket, átnéztem saját

naplójegyzeteimet: annyi bizonyos, hogy én a te cikkeidből értesültem először a vöslai szerződésről.

E részletet csak azért említem fel, hogy igazoljam vele az első kabinet léhaságát s Gorove naiv jóhiszemét.

Mert ő jóhiszemű ember volt. Azok közé tartozott, kikről a világ azt tartja: kedves emberek, ő igazán előzékeny, szíves, figyelmes férfin volt s talán az egyetlen miniszter az Andrássy-kabinetből, a kit hevesen soha még az ellenzék sem támadott. Még Mikót, még Wenckheimot is többször s hevesebben támadták, mint őt.

Mikor 1869-ben Jókai megbuktatta őt a választások alkalmával a terézvárosi kerületben, egészen elérzékenyült s mély izgatottságban azt mondá a Deákkörben nagy társaság előtt: lemond a miniszterségről, lemond a politikáról s visszavonni a magánéletbe. Csak Deák komoly szavai s drasztikus anekdotái tudták komoly szándékától eltéríteni.

De azután nem is sokáig volt miniszter. Nem szerette a miniszterkedést. Az az örökös hajsza, örökös sürgetés, melyek közt az ügyeket vezetnie kellett, nem illett az ő természetéhez. Táblabíró természete volt a régi jó világból, s halálosan gyötörte őt az a gondolat, még a gondolat is, hogy neki naponként néhány óráig ülni s néhány száz elintézését aláírni kelljen, a nélkül, hogy azokat csak el is olvashatná. Némely ügynek iratait aztán tanulmányozás végett magához vette s miután az örökös parlamenti harcok is sok időt vettek igénybe, gyakran az így visszatartott ügyek későcskén nyertek

elintézt. A gonosz nyelvű Kecskeméthy Aurél ezért ezt írta róla: »Gorove ráül az aktákra; nem egyéb, mint valóságos Briefbeschwerde.«

Mikor a miniszterséget lerázhatta magáról: akkor élte második ifjúságát, mint nekem mondá. S valóban, ha valaki megfordult a Deákkörben s tanúja volt az ottani viharos vitáknak, melyek alatt komolylyá lett minden arcz, ha jött krach, aszály, kholera, rozsdá, deficzit, drága kölcsön, örökös kabinet-válság s több efféle: volt ott egy nyugodt, mosolygó, szíves arcz, mely előzékenyen fogadott mindig s melyről az állandó mosolyt el nem tudá törölni semmiféle nyomorúság, még Deák rideg, haragos szemöldöke sem, — és ez az egyetlen arcz Gorove Istváné volt.

A Deák-párt Deák betegsége alatt az utolsó években apróbb töredékekre, apróbb pártokra bomlott szét. Egyike volt ezeknek a Gorove-párt is. Gróf Báday és Urvári voltak legbensőbb tagjai, de Horváth Bódi, Hodossy Imre s többen is nagy rokonszenvet tápláltak e kis árnyalat iránt. Ez volt az úgynevezett »szabadelvű« árnyalat. Furcsán esett aztán, hogy mikor a »szabadelvű párt« virágjában volt, e férfiak nagy része hagyta azt el legelőször,

Gorove nem hagyta el nyíltan, de négy év óta nem ment feléje sem, pedig kezdetben még nem gátolta betegsége. Tisza Kálmán politikájának sok részlete bizony ép úgy nem tetszett neki sem, mint igen soknak, de a kormánypárt állandóan udvarolt neki, ő őszintének tartá a ragaszkodást s fájt volna neki a kilépéssel oly sok

jó barátot elkedvetlenítenie. Hanyatló szelleme sem ösztönző már ily erélyre.

Tiszteletre méltó férfin s becsületes politikus volt. Tehetsége csak kiváló közlegény számára volt alkalmas, de nagy vagyona, jó asztala, finom modora, miveltisége, tiszta múltja s barátainak roppant befolyása őt előkelő politikai helyzetbe állíták. Maga a király is kétszer hallgatá meg tanácsát, mikor már ő nem volt egyéb, mint egyszerű képviselő. De van egy nagy érdeme is, mely biztosítja számára a jók tiszteletét. Állásának, politikai helyzetének előnyeit önző célokra soha fel nem használta s a világszédelés ama romlott korszakában, mely Amerikától Európán át Ázsia belsejéig oly sok kormányzót és törvényhozót tisztességtelen üzelmekre tántorított: Gorove megállóit rendületlenül. Megállott oly tisztán, mint a minőnek ifjúkora eszményképei közt képviselő az igazi államférfit.

Áldás legyen emlékezetén.

NÁRAY IMRE.

(Náray Imre birtokos, ügyvéd, kamaraelnök, függetlenség, országos képviselő, jeles műveltségű férfiú, 1848-ban vitéz honvéd s azután üldözött hazafi, született 1822-ben, meghalt 1882. évi júliusban.)

Akkor találkoztam vele először, mikor képviselővé lett s a törvényhozó kötelességének teljesítésére feljött az ország fővárosába. Azelőtt nem láttam soha.

Tudtam, hogy ő is küzdött, ő is szenvedett azért a fenséges álmért, azért az örök vágýért, azért a biztonosan bekövetkező dicső jövődóért, melyet független Magyarországnak nevezünk. De hiszen kétszázezer ifjú küzdött, szenvedett és halt meg azért s nem is annyira nagy érdem volt ez, mint inkább egy szent kötelességnek becsületes teljesítése.

Tudtam, hogy hírneves ügyvéd s elnöke egyik ügyvédi kamaránknak. Ez is jelentett valamit, de még ez sem sokat. Hiszen Magyarország ügyvédi karában sok jeles tudós, sok kitűnő jellem, sok derék hazafi van. Különös érdemnek babérkoszorújára nem pályázik az, ki százak és ezerek közt csak egyike azoknak, a kik ő hozzá hasonlók.

Mondották, hogy Aradon és vidékén általános tisz-

telet s minden ember becstülése környezi személyét. Mondották, hogy a mely pillanatban elfogadta pártunk képviselőjelöltségét: azon pillanatban biztosítva volt pártunk diadalma. A diadal bekövetkezett s én elhittem minden jót és minden szépet, melyet az aradi új képviselőről hallottam. De az én hitem nagyon könnyen megképződik, ha ismeretlen emberről nekem jót mondanak; csak akkor vagyok nehéz fejű, ha olyan emberről, a kit nem ismerek, rossz dolgokat beszélnek én előttem. A minthogy az emberekben minden jót én veszek észre tán legelőször s minden rosszat én veszek észre tán legutoljára. Több hasznát venném talán, ha megfordítva volna.

Elvégre összejöttünk, személyesen találkozánk.

Megjelenésében nem volt semmi feltűnő. Közép magas termete, nyugodt arcza, ajkai körül az emberszeretet mosolygó vonásai; kék szemei sajtószerű fénynek, mintha kissé lázban égnének, de szelídek; öltözete változatlanul örökké fekete és gondos. Hangja csendes, beszéde lassú s kissé akadozó, észrevételei szerények, csaknem mindennapiak, de mindig a társalgás tárgyaira vonatkozik. Az egész ember szerény, igénytelen, kisvárosi polgár benyomását gyakorlám az első pillanatban.

És mégis rögtön feltűnt két dolog.

Az egyik az, hogy önmagáról nem beszélt soha. S a másik az, hogy akár közdolgok felett tanácskoztunk, akár magán viszonyokról társalognunk: teljes figyelemmel hallgatá meg mások beszédét s mások beszédébe bele nem vágott soha.

A jellemnek ezt a sajátságát kevésre becsülik napjainkban s társadalmunk mostani szokásai közt. Pedig a valódi férfijellemnek ez egyik legszebb s legvalódibb vonása, önmagáról nem beszélni s másokat figyelemmel meghallgatni. Csak magas és valódi műveltség, csak bölcs és hosszú élettapasztalat vagy csak gyöngéd, emberszerető lélek képes erre. Nárayban meg volt mind a három: műveltség, bölcsesség s gyöngéd lélek.

Szinte kirítt parlamentünk újabb alakjai közül. Először azért, mert oly szerény volt, hogy senki se akarta észrevenni s másodszer azért, mert oly gyöngéd és figyelmes volt, hogy senki se félt tőle. Epen azért nagyon soká kellett volna élnie s a parlamentben működni, hogy a parlamentnek modern erkölcei mellett politikai állást vívhasson ki magának.

Furcsa erkölcsök ezek.

A meggyőződés mélysége és tisztasága mellett szükségessé teszik a taktikai ügyességet. Náray pedig csak mély és tiszta meggyőződéssel rendelkezett.

Sőt a taktikai ügyesség nagyobb hatással szokott szerepelni s hasonlíthatlanul nagyobb eredményeket felmutatni, legalább külsőleg és pillanatnyilag, mint bármily nagy ereje az elmének s szilárdsága a jellemnek. Az elmeerő s a jellemszilárdság csak olyan a politikusnál, mint az alaknak delisége s a hangnak tisztasága a drámai színésznél. Nem e kettőtől függ a színész sikere, hanem az alakítás ügyességétől. E nélkül színész előtt s politikus előtt egyaránt zárva van a jövő.

A taktikai ügyességet részint a születés adja, részint

a gyakorlat s rendszerint mind a kettő. Az ügyességhez természetesen a tehetség, a tanulmány s a fölmerülő kérdések változékonyságához való alkalmazkodás az alapföltétel. Ezek nélkül jellemnek megmaradhat mindenki, de korára hatást gyakorló államférfivá nem fejlődhetik senki.

De nem felődhetik ezzé alkotmányos viszonyok közt az sem, ki magának követőket, politikai barátokat szerezni nem képes. Ennek pedig három módja van.

Az egyik módja az, ha a politikus egyéniségének hódító varázsával a szeretet és bizalom kapcsán szerzi meg barátait. Ez volt Deák ügyessége.

A másik módja az, ha a politikus a félelem és legyőzhetetlenség érzetét tudja maga iránt felkölteni s ekként szerzi meg mindazokat, kik vele a hatalomban osztozni akarnak s azokat, kik a különbeni eltiportatástól rettegnek. Ez rendszerint a zsarnokok és a nagy forradalmárok ügyessége. A francziáknál Robespierre, a poroszoknál Bismarck, nálunk Görgey s részben Tisza Kálmán ez ügyességnek köszönik a hatalmat.

A harmadik módja az, ha a politikus a szeretetnek és bizalomnak, de egyúttal a félelemnek hatalmával is meg képes hódítani magának a parlamenti uralomhoz szükséges elemeket. Ez volt nálunk Kossuth ügyessége.

Elhunyt barátom emlékét istenért se sérteném meg azzal, hogy őt e nagy alakokhoz hasonlítsam. Sőt ezek csak azért jutottak eszembe, hogy őt hozzájuk ne hasonlítsam. — ő a politikában nem vezéralaknak, ha nem közlegénynek született. Hanem ha egy pártnak

minden közlegénye olyan volna, mint ő: akkor annak a pártnak nem volna szüksége pártvezérre s a pártvezérnek nem volna szüksége taktikai ügyességre. Az a párt a nélkül is meghódítaná magának a nemzetet s a nemzetnek a boldog jövődőt. Az a párt volna igazán Plató isteni köztársasága.

Azért pótolhatatlan, azért határtalan a veszteség, melyet halálával szenvedtünk. Az ő szerénysége, komolysága, az ügy iránti zajtalan lelkesedése, modorának finomsága, zajos tanácskozásainkat kibékítő, elcsitító szelidsége, műveltségének jótékony, üdítő befolyása nagy erőt képviselt. Ez erő szállt el közülünk s ezt a mi gyöngeségeink sem külön állva, sem összefogódzva nem pótolhatják.

Politikai erkölcsünk meg vannak rezzelve, kissé el vannak vadulva. Sok az új és ifjú elem a nemzet törvényhozásában s az új és ifjú elemek nagy része korlátlanul engedi lelkében kifejlődni az önzésnek földhöz ragadt vagy a szapora nagyravágyásnak felhőkben úszó érzetét. Mind a kettőre szükség van mértékkel és mérséklettel. Hiszen a hazaszeretetnek is egyik parányát az önzés képezi s az egészséges haladásnak is egyik mozgatója a nagyravágyás. De mérték és mérséklet kell mind a kettőhöz.

Korszakunk nemzeti élete hozzá van növe az alkotmányossághoz. De az alkotmányos élet egészséges fejlődését a sötét önkényuralom a nagy nemzetbukás után ketté szakította. Az alkotmányosság új korszakába bejött egy csomó forradalmi szellem, melynek a csaták

terén Tolna igazi helye s bejött egy csomó hivatalnoki szellem, melynek a miniszterek előszobáiban volna igazi helye. E két szellem súrlódik, forr, pezseg a pártokon és a parlamenten belől tizenöt év óta, gyűlölködik egymással s teszi napról-napra vadabbá az erkölcsöket és a szenvedélyeket. A forradalmi szellemnek a nemzeti ügghöz való ragaszkodás rendületlen kötelességéretévé s a szabadelvű haladás ellenállhatatlan vágyává kellene nemesülni a parlamentben, a hivatalnoki szellemnek pedig a törvényhozáshoz szükséges valódi szakértelemmé kellene átalakulni. Többség és kisebbség, kormánypárt és ellenzék így egészítené ki egymást s nemzetünk haladásának szent ösvényén így fejlődnének üdvösen előre az ellenkező pártok, elvek, törekvések és intézmények.

De a kegyetlen fátum nehezedik ránk. A költő Zrínyinek jelmondata megfordítva: sors mala, nil aliud.

Azoknak a férfiaknak, a kik közé Náray is tartozott, volt rendeltetésük a 48 előtti erkölcsöket beoltani a 67 utáni közszellembé. Kibékíteni a két nemzedéket s a szellemekből elenyésztetni azt az iszonyú őr, mely 49 és 67 közt tátong. A negyvenes évek meggyőződésének tisztaságát, jellemeinek férfiasságát s lelkesedésének füst nélküli izzó tüzét elhozni az új nemzedékhez s párosítani ennek élelmességével, önzésével, lázas kapkodásával és eszmejátékaival.

Ám azok a férfiak lassanként kidőlnek közülünk. Ha végig nézек a parlamenten: tagjainak alig tizedrésze,

melynek szívében a nagy idők szellemének őrtüzei még ki nem alvának.

Te is kidöltél, elhunyt nemes barátunk.

Későn jöttél, korábban kellett volna közibénk jönnöd. Korán eltávoztál, bár késtél volna még köztünk évtizedekig.

Értékedet nem ismertük eléggé, míg köztünk voltál. Most ismerjük, most siratjuk már, mikor elvesztettünk.

Sokat veszt benned a parlament, még többet veszt pártunk, legtöbbit az ifjú nemzedék. A férfias jellemnek, a valódi honfinak voltál igaz mintaképe; hozzád mérni magát, életed példáján nemesülni, olyanná fejlődni, a minő te valál: olyan szükséges lett volna az újabb nemzedékre, a haza jövődjére. Az igaz emberek száma fogyott meg eltávozásoddal.

Nagy műveket nem hagytál emlékül magad után. Csak jó lelkednek, nemes szívednek, lángoló honszerelmednek emlékezetét. Mérnök ezt meg nem méri, festő meg nem alakítja, költő meg nem énekeli, történetíró föl nem jegyzi. Én, legkisebb barátod, följegyzem azt, pedig tudom, hogy én is csak egy nappal tudom megnyújtani emlékezeted világát. Aztán kialszik az a nemzet előtt s csak a mi szívünkben él még fénye, a míg mi is utánad nem megyünk a te utadon.

De a míg mi küzdhetünk, a míg szegény hazánk jobblétéért küzdenünk lehet és kell: vissza-vissza térünk emlékedhez s lelked nemességéből s abból a rendületlen hitből, melylyel hazád jövődjéhez ragaszkodtál, merítünk újabb erőt a küzdelemhez. E forrás nem apad

el soha, vajha mi se unnék meg soha a küzdelmet,
míg csak célzt nem érünk.

De ha célra jutunk, ha szabad és boldog lesz ez ország: még akkor is visszaemlékezünk te rád. Hiszen szabadságának és boldogságának te is egyik legnemesebb, legbátrabb katonája voltál.

Áldásunk veled.

PERCZEL MÓRICZRÓL.

(Született 1811 november 11-én, meghalt 1899-ben. Életének s jellemének vázlata e emlékbén.)

Katona, de forradalmi. Hevenyészett katona, de lángeszű. Rögtönzött függetlenségi harcunknak minden tábornoka képzetebb katona volt, mint ő. De többször egyik se ütközött, több csatát egyik se nyert. Igaz, hogy veszett is csatákat. Gerilla-csatározásra teremtette őt a gondviselés. Csak a sors véletlene volt, hogy mindig sík földön csatázott. Ha a magyar faj hegyek között lakik s ha a sors őt és seregeit hegyek közé segíti: függetlenségi harcunk éveken, tán évtizedeken át tart.

Nemcsak verekedni tudott, hanem hadsereget toborzani, összeállítani s fölszerelni is. Kettőt állított össze. Az elsőt 1848. évi szeptemberben. Ezt elnevezte Zrínyi-csapatnak. A másodikat 1849-ik év tavaszán az orosz betörés ellen. Erélye, vakmerősége, rajongó lelkesülése oly erős volt, hogy hozzá senki se hasonlított. A mesés napkelet hősei rajongtak úgy vallásukért s küzdöttek, véreztek s éltek-haltak úgy hitükért, mint ő a szabadságot s hazánk függetlenségéért.

Rajongását be tudta oltani híveibe is. Midőn máso-

dik seregét túl a Dunán összetoborzotta: egy francziskánus barát volt toborzó segítsége. A keresztes háborúk nem ismertek rajongóbb barátot. Gasparich Kilit volt a barát neve. 1854-ben akasztották fel Pozsonyban. Mikor ez Zalában toborzott önkényteseket Perczel részére, azt mondta a hallgatóknak:

— Két fiát küldte hozzánk az isten. Az egyik volt Jézus Krisztus minden nemzet számára, a másik volt Perczel Móricz a magyar nemzet számára. Most elviszlek benneteket ehhez, azután majd amahhoz.

Így tudta lelkesíteni embereit.

*

* *

A katonai tudomány ma már nagy tudomány. Ha tábormok akar lenni valaki, annak egész könyvtárt kell tudnia. És azonkívül egész ifjú- és férfi-korát katonaságnál s hadi gyakorlatoknál töltenie. A hogy hegedűvirtuóz senki nem lehet hamarosan: úgy nem lehet tábormok se.

Igaz: Perczel Móricz volt katona.

Tizenhat éves korában beadta apja a tüzérekhez s mint hadapród szolgált ott tizenkilenc éves koráig. Mit tanulhat a gyerek tizenkilenc éves koráig? Ha nagy Napóleon tizenkilenc éves korában elment volna valahova falusi segédjegyzőnek vagy adóhivatali számtisztnek: lehetett volna-e harmincznyolcz éves korában generális egyszerre?

Perczel 1811-ben született s 1830-ban már elhagyta a katonaságot. Azután gazda lett, majd megyei esküdt,

1836-ban simontomyai szolgabíró, 1843-ban tolnamegyei követ, 1848 szeptemberben még táblabíró és képviselő s októberben már generális. Október 7-én már Bóth és Philippovich osztrák tábornokok hadtestét körükerítette, elfogta és lefegyverezte egy harmadrésnyi újoncsereggel, mint a mekkora az osztrák sereg volt.

Így van megírva a történetben. De ezt már magam is láttam.

*

*   *

Az is érdekes: mért hagyta ott, mint tizenkilenc éves siheder, a katonaságot.

Kiűtött az 1830-iki lengyel forradalom. Perczel Móricz elkezdte katonatársait először oktatni, azután lelkesíteni, azután összeesküvésre felbujtani.

A lengyel hős nemzet és szabad, az orosz zsoldos és rabszolga. A lengyel védi hazáját és szabadságát, az orosz eltiporja a népeket és azok szabadságát. A világ minden nemzete elhagyta a lengyelt. Legyünk mi különbek a világ minden nemzeténél. Mi magyarok vagyunk. Előre bajtársak! Szökjünk ki a hős lengyelek segítségére. — így beszélt.

Kétszáz ifjú katonát toborzott bajtársai között. De nem sikerült az összeesküvés. Elfogták, haditörvényszék elé állították, halálra ítélték.

Hogyne ítélték volna? Van-e katonának nagyobb bűne ennél? Kivált a régi osztrák felfogás szerint.

Pestmegye közbelépett. A jó nádort, József főherceget megrohanták. Egyebek közt Fáy András is fölment

hozzá könyörögni az ifjúért. Végre megkegyelmeztek neki, de úgy elcsapták a hadseregtől, hogy oda többé a lábát be nem tehetette.

Az igaz, hogy nem is nagyon törekedett rá.

Volt egy Opitz nevű német tüzér-hadapród barátja és összeesküvő társa. Ez már magas tüzértiszti rangban volt Szent-Tamás sánczai közt, mikor e sánczokat Perczel Móricz elfoglalta. Opitz megsebesült s fogolylyá lett. Perczel kegyetlenül kaszabolttatta a szerbeket, osztrákokat. Találkozott a sebjében kínlódó Opitzczal egy ház előtt. Megismerte:

— Szervusz bajtárs! — kiáltott hozzá. — Míg meg nem gyógyulsz, barátom maradsz s velem leszel. A többit majd azután határozzuk el.

Őrt állított melléje, hogy ne bántsák. Nem is bántották. Perczel, ha Opitz felgyógyul, át akarta őt téríteni. De meghalt sebjeiben.

Perczel maga beszélte ezt nekem 1868-ban.

*

* *

Három testvérbátyja volt: István, Imre és Sándor. Nagy költők, Vörösmarty Mihály eleintén ezeknek volt házitanítójuk. De utóbb Móriczé is volt. Apjuk, az öreg Perczel Sándor jó barátságban volt Fáy Andrással s egyszer megkérte Vörösmartyt, hogy ehhez vigye el a gyerekeket. Egyszer aztán nyár közepén 1820-ban Vörösmarty elvitte a Perczel-gyerekeket országot-világot látni Budára, Pestre, Fóthra, Péczelre, Gödöllőre, Abonyba, Kecskemétre, Nagy-Kőrösre, Alpárra.

Útba ejtették Tetélt is. S megmutatta a halmot a fióknak, a melyen állott egykor Árpád.

.....Árpád pedig álla magasban
Egy kis domb tetején. Vala ékes párducz a vállán.

Így szól a vers Zalán futásában. Itt fogamzott meg a nagy nemzeti hősköltemény gondolata. Perczel Móricz jelen volt a fogantatásnál. S a mint készültek a remek sorok egymás után: úgy mutatta és magyarázta meg azokat a költő tanítványainak. A hősköltemény lölséges alakjainak társaságában nőtt fel Perczel Móricz.

Lehetett-e mássá, mint a mivé lett?

E részleteket Szüts Antal táblabírótól, egykori barátomtól s mező-szentgyörgyi birtokostól tudom, ki a költővel barátságban s nejével rokonságban állott s velük 1850—53-ban Baracskán és Nyéken naponta együtt volt. Neki Vörösmarty maga beszélte el.

*

* *

Láttam Perczel Móriczot 1848-ban is, de ezt az alakját elfeledtem. Hanem húsz év múlva újra láttam.

Akkor ő már úgy jelképileg föl is volt akasztva. Mint bujdosó, megjárta Kis-Ázsiát, nyugati Európa országait s részt vett nem egy háborúban és összeesküvésben, melyet a 60-as évek folyamán Ausztria ellen terveztek és végrehajtottak. Végre haza jött s képviselővé választották. Balközépi lett, Tisza-Ghyczy táborához tartozott, de a mint a függetlenségi harcban, itthon az alkotmányi küzdelemben se ismerte a fegyelmet.

Eljött 1868-ban Veszprémbe is. Körútra indult Kossuth ellen. Csapongó szelleme hajtotta rá. Körútja nem volt előttünk rokonszenves, de a mit netalán élő szavával hibázott: annak árnyéka nem homályosította el dicső tetteit.

Kimentünk elébe fogadni őt a város végén. Ifjú hévvel ugrott le kocsijáról s fogott velünk kezét.

Alacsonyabb termet, mint Béla és Miklós testvérei. De egyenes gerincz. Hátraszegett merész fej. Szürkés-vörös, de nem ősz haj, bajusz és szakál. Nyílt, határozott tüzü, de szelíd szemek s magasan álló szemöldök. Katonás mozdulatok s pattogó beszéd akkor is. Ha katonaruhában van: úgy tűnt volna föl, mintha teljes életében nem lett volna egyéb, mint generális. Pedig csak tíz hónapig volt az húsz év előtt.

Ez az alakja maradt meg emlékezetemben. Ennek már harminczegy esztendeje. Láttam még néhányszor, de húsz év óta egyszer se.

Kossuth elleni körútja nem végződött jó sikerrel. Kossuth Lajost még Perczel Mórnak se volt szabad súlyosan bírálni. Mikor Pestre visszajött, meglátogatta Deák Ferenczet s azt mondta neki:

— Örülhetsz bátyám, utamban két ellenfeledet tönkre tettem.

— Kik azok?

— Az egyik Kossuth Lajos, a másik Perczel Móricz.

— Nem örülök, — felelt Deák, — pedig az egyikben aligha sok kárt nem tettél.

A tűzlelkű tábornok talán nem is jött rá hamarjában, hogy annak az egyiknek Deák nem Kossuth Lajost gondolta.

*
* *

Többé nem is vállalt képviselői megbízást.

Az Andrásy-kabinet hazafias készséggel ajánlott fel neki tisztes honvédtábornoki nyugdíjat, mely az anyagi gondoktól megmentette. Azóta elvonult a nyilvánosság elől s élete történetét írta meg.

Emlékirata mikor lát világot: családja dönti el. Mekkora írói képességgel jön elének emlékirata: nem tudjuk. De nem is az a fődolog. Hanem az, hogy az az emlékirat az egész század sok nemzeti történetét állítja elének s menti meg a feledékenységtől.

De ő neki nincs erre szüksége.

Legdicsőbb harczunk kohótüzében született meg, nőtt fel s lett nagygyá az ő történelmi alakja. S az ő alakja eltűnhetett, a mint az a tűz kialudt. Alakjának feltjait sűrű ködbe temeti el a feledés, de hős lelkének, rajongó honszerelmének s fékezhetlen szabadságvágyának nagy tetteit örök emlékezetükben tartják a nemzedékek, melyek büszkén gondolnak rá mindaddig, míg áll a világ s él a mi nemzetünk.

MADARÁSZ JÓZSEFRŐL.

(A magyar képviselőhöz Nestora, Madarász József született 1814 augusztus 27-én. Birtokos és ügyvéd, de soha nem ügyvédkedett. Ifjonz korában egy kötet költeménye látott napvilágot Megírta emlékiratait is. E kis cikket 1899. évi márcziusban írtuk róla. Istennek hála, még most is jó egészségnek örvend.)

Szegről-végről rokonok is volnánk a czecei rég kihalt vagy onnan elköltözött ősi atyafiság valamelyik ága révén, de annak a rokonságnak ágát-izét, származását én bizony hamarosan bebizonyítani nem tudnám. De öreg barátom se tudná.

Úgy rémlik előttem, 1850-ben vagy 1851-ben láttam először. Haynau uralkodott Pesten, valami rokonom volt akasztófára szánt politikai fogoly az Újépületben, apám azt látogatta meg, engem mint gyermeket is magával hurczolt. A foglyok épen sétáltak kint a második vagy harmadik udvarban. Apám a profoszhoz ment, én addig kint maradtam az udvaron a foglyok között. A foglyok párosával sétáltak, Madarász, úgy emlékszem, egy sánta előkelő fogolylyal volt együtt, ma már nem tudom, ki volt az. Meleg volt, ki voltam izzadva, kalapom levettem a fejemről s kezemben tartottam. Madarász csak oly nyalkán lépege tett akkor is, mint

most. Oda jött hozzám s rövidre nyírt hajamat fölborzolta.

— Jól van, fiam — szólt hozzám, — csak vedd le a kalapot ezek előtt az urak előtt. Úgy sem sokszor s úgy sem sokáig veheted le már elöttük.

Azt gondolta: azokat az urakat úgyis felakasztják vagy agyonlövik nemsokára. De ezt meg nem mondta nekem.

Azután elmúlt néhány esztendő. Én Pápán tanultam a kollégiumban, ő meg Josefstadtban, az elitét államfogylok börtönében, ő többet tanult, mint én, pedig én voltam a fiatalabb s nekem tanárom is több volt, mint neki. De a tanrendben volt nagy különbség. Az övében ott szerepelt a lábvas, a rabélelem, az örökös börtön s a fegyveres őr. A mi mind nem volt az enyémben.

Egykor 1856-ban megint apámmal egy kedves somogy-megyei rokonunkat látogattuk meg Jákóban. Madarász Lajos előkelő birtokos volt e rokonunk. Egyik estennen csendes pipaszó mellett beszélgetnek az öregek, egyszerre nagy cserdítés és kocsizörgés hallatszik az udvaron; nyílik az ajtó, belép rajta valaki s megáll az ajtó előtt.

Hát bizony Madarász József bátyánk volt az. Azt gondolom, egyenesen Josefstadtból jött s meg sem állt Jákóig. Harsány hangon bekiáltott:

— Adjon isten! Hogy vagytok?

Mínta csak a mezőről jött volna be a vacsorára, öt esztendei várfogságnak nyoma se volt rajta.

Hejh volt aztán szóltan ölelés, forró könnyhullatás, szegény jó nénémnek hangos zokogása. József bátyánk csak legénykedett, csak kiabált, csak nevetett s csak könnyei hullottak vastag bajuszára, torzonborz szakállára. Mert bajusza, szakálla akkor is csak olyan volt, mint most. Meg szemöldöke. Talán-talán most negyvenhárom év múlva, mintha mégis valamivel szürkébb volna. De erről nem vagyok egészen bizonyos.

Végre elállt a köny és megjött a szó.

— Ülj le már bátyám, honnan jössz, mi történt, hogy lettél szabaddá?

Száz kérdés egymás után.

Megfelelt József bátyánk minden kérdésre, de le nem ült. Pattogós lépésekkel mérte végig százszor a szobát, — úgy megszokta a rabsétát. Még ma is, nyolczvanöt éves korában, jobban szeret sétálgatni, mint üldögeálni. Még ma is egyenes a termete, mint a czövek. Még ma is feltartott fejfel peczkesen jár és áll az emberek közt, mint kis gyerek korában. Hangja még ma is oly érczes és harsogó, mint fél század előtt. Hatalmasabb hangja senkinek sincs a törvényhozók között.

Akkor is olyan hangja volt, mikor a fogságból haza jött. Bámultam erélyét, vidámságát, törhetlenségét. Emlékszem egyik adomájára várfogsága idejéből. Ott mondta el Jákóban.

Olvasnivaló könyvet kért a várparancsnoktól.

— Csak a szentírást adhatom — felelt a várparancsnok.

— Jó lesz az is.

Adtak neki bibliát ékes német nyelven.

— De én magyar bibliát kérek.

— Azt nem adunk.

— Nohát vigyék a német könyvüket. Én a szentírást se olvasom el német nyelven.

Adtak azután neki e szóért hetenkint egy napi böjtöt. Még se olvasott németül.

*

Az isten is ellenzéknek teremtette. Mindegy ő neki akármilyen az a kormány, ő minden kormánynak ellenzéke. A Batthyány—Kossuth-kormány már csak elég nemzeti, elég magyar és elég radikális kormány volt 1848-ban, de ő annak is hatalmas ellenzéke volt.

A véderővita alatt 1889-ben arról ábrándoztunk, hogy ha egyszer függetlenségi pártunk többségre jut: ki melyik miniszterséget fogadja el. József bátyánkat is kérdezték, melyik tárczára vállalkozik.

— Egyikre se. Nem akarok kormány lenni. Ha többségre juttok: válasszatok meg a népképviselő elnökének. Az elnökséget elvállalom s betöltöm.

Be is töltötte becsülettel. Bizonyítja ezt a múlt évi deczembertől máig tartott korelnöksége. Erély, szellem, tiszta látás, éberség és elvhűség volt elnökösködése. Pedig azóta újabb tíz év telt el.

*

Magyar falusi gazdaember mai napság nem nagy különbséget lát abban, hogy ki, miért, mikor, mennyi

időn volt bezárva. Arra meg épen nem emlékezik már, hogy ötven év előtt miért zártak el annyi jóra-
való magyar embert Hanem aki be volt egyszer
csukva, azt azért, hogy be volt csukva, nem igen
dicséri.

Egyszer az enyingi kerületben együtt voltunk kortes-
kedni Bealkonyodott már, mikor Lepsényben a falu-
háza előtt beszédre került a sor. Én is beszéltem, József
bátyánk is beszélt S beszédében hivatkozott ötesztendei
várfofogságára is.

Beszéd után bementünk a tanácsterembe egy szóra
s ott kérdezi a bírót:

— No bíró uram, hogy leszünk a szavazókkal a mai
beszéd után.

— Nagyon szép volt a beszéd, nagyságos uram, nagyon
köszönjük is, hogy falunkat megtisztelte vele. Csak már
ne tetszett volna fölemlíteni, hogy be is volt csukva.
Nem tudtak arról itt az emberek semmit. Csak az
a szerencse, hogy egy kissé már besötétedett, nem
ismerték föl nagyságos uramat.

József bátyánk azt mondta magában e beszédre:
»cseszkó.« Az a szokása, hogy minden kormánypárti
kortest és minden bolond embert cseszkónak hí.

*

József bátyánk biztos arról, hogy ő halhatatlan.
Arról én is biztos vagyok. Elveihez hívebb embert nem
szült még magyar föld. Hatvanöt év előtt már mint
jurátus ott volt az 1832-iki országgyűlésen. Már ott

disputába keveredett Deák Ferenczczel. És mindig disputált vele. Deák már huszonhárom éve halott, azért ma is disputái vele. S közjogi elvei ma is változhatatlanul ugyanazok, mint voltak 1832-ben. Három nemzedék kihalt már mellőle. Három király alatt védte már az alkotmányt. Hiába volt 1848, hiába 1867, az ő elvei most is a régiek s azokra most is akkora szükség van, mint hatvanöt év előtt. Hogy ne lenne ő halhatatlan!

Választó kerülete is az.

Ötvenegy esztendő óta ugyanazt a kerületet képviseli. Fehérvármegye sárkereszturi kerülete az. El ne felejtse nevét jóra való magyar ember. Mindenki a föld alatt fekszik már, a ki először rá szavazott s ma több mint félszázad múlva egyetlen választó sincs, a ki másra szavazna.

És sohase került a választás egy krajczárjába se. Se neki, se választóinak. Léptettek föl ellene népszerű embert, léptettek föl nagy urat, elköltötték ellene száz- ezreket: választói megmaradtak mellette rendületlenül.

Egyszer, most nemrégén, valamelyik választásnál egy választó azt mondta József bátyánknak, hogy mégis jó lenne talán, ha egy kis zászlót adna a választásra.

Rettentő tűzbe jött József bátyánk e hallatlan követelésre.

— Mit? Zászlót? Utóbb még majd kocsit is? Nem szégyenlenék magukat ily borzasztó korrupció miatt?

Alig lehetett lecsillapítani.

— Mit szólna, ha sírjából föl találna kelni apád, öregapád, ösapád, a ki mind zászló nélkül adta rám szavazatát?

Erre aztán csakugyan nem tudott megfelelni az a telhetetlen ember.

Hetvenkét éves volt József bátyánk akkor, a mikor Balaton-Füreden vett egy pusztát telket. Bégen volt ez már. Megkérte egy ottani ura-öcscsét, hogy akácfadugvánnyal ültesse be azt a telket.

— Aztán mit akar ott urambátyám? Oroszlánt akar ott azon a pusztaságon tenyészteni?

— Nem én öcsém. Hanem ha szépen felnőnek, meglombosodnak a fák és én ott hagyom az országgyűlést, akkor egy nyugalmas hajlékot akarok ott építeni s öreg napjaimat ott akarom eltölteni.

— Aztán mikor akaija bátyám az országgyűlést ott hagyni?

— Majd ha a kisebbik fiam harmincz éves lesz s helyemet ott betöltheti.

Kisebbik fia most tizennyolcz éves. Tehát József bátyánk 1911-ig akar akkori szava szerint képviselő lenni. Még hátra van tizenkét esztendő. De én nem hiszem, hogy akkor is visszavonuljon. Mert úgy látom, hogy az alkotmányt még akkor is védelmezni kell. József bátyánk pedig honfíkötettségét el nem mulasztja.

Több éven keresztül jó Hermán Ottóval, szegény gróf Károlyi Gáborral s egyéb barátainkkal külön függetlenségi pártot alakítottunk s Madarász Józsefet

választottuk meg pártelnökké. Hogy is választhattunk volna más elnököt, jobb elnököt?

Programmot kellett csinálni.

József bátyánk kurucz ellensége a pragmatiea sanctiónak. ő ez alapon programmot nem csinál. Elvégre természetes úton kihalhat a Habsburgok családja s az esetre a Rákoson választunk nem új királyt, hanem esetleg köztársasági elnököt. Ezt a jogot fel nem adhatjuk s erről a programmban gondoskodnunk kell jó előre.

Azt mondja valamelyikünk:

— József bátyám, hiszen hetvenhét élő tagja van a királyi családnak, ötszáz év előtt ez ki nem hal.

— Nos igen. Szól tehát programmunk ötszáz esztendőre.

Jó Károlyi Gábor, isten nyugtassa meg, föl pattan e szóra:

— Én ötszáz esztendőre való programmot alá nem írok. Hogy tartom én azt meg?

József bátyánk nem akart engedni. De minthogy békeszerető ember, utóbb is a pártegység kedvéért meggyezettünk valami százötvenesztendős programmban.

József bátyánk most is e mellett tart.

De én is.

*

Bizony halhatatlan maradsz te örök ifjú öreg barátom! De ha mégis megtörténnék veled valami emberi dolog — Agy jó későn, a mikor mi már nem leszünk, — ha nemzetünknek oly fiai lesznek, a minő te voltál és te vagy: halhatatlan marad nemzetünk.

KÁSZONYI DÁNIEL.

(Sárosmegyei nemes és birtokos nemzetség ivadéka, született 1818 október 8-án, meghalt 1886. márcziusban. Hírlapíró, regényíró, de nem nagy író. Minden csepp vére s 1848 óta egész élete forradalmi. A műveltség korszerű intézményeinek oly keserű ellensége, mint 8, a magyar fajból eddig még nem született. Utolsó éveiben nagy nyomorban élt családjával.)

Kászonyi Dánielről, a jó öreg »Dani bácsi«-ról akakrok egyet és mást elmondani.

Eltemették. Én nem voltam a temetésén, mert temetésre menni nem szokásom s nem is megyek, ha csak külső hivatalos kötelesség nem parancsolja. E pontban szorosan követem Kálvin János parancsait. Üres hivalkodás minden pompa, melyet a halott körül kifejtének az emberek. Gyakran mintha dicsekednének vele: ime nekünk is van halottunk!

Nyolcz vagy kilencz évvel ezelőtt ismerkedtem meg a jó öreggel, ő is az »Egyetértés«-nél dolgozott s én is. Ennél a mi lapunknál akkor a tisztas öreg corpus-juris-tól kezdve a szélső szocializmusig képviselve volt minden politikai nézet. Én csak afféle magyar táblabírói oppozíciót képeztem az uralkodó rendszer ellen s mint Thaly Kálmán barátom, egészen megelégedtem volna olyan Magyarországgal, a minőt Rákóczi

Ferencz akart teremteni. Dani bácsi pedig egészen a párisi kommünardokkal értett egyet s a régi magyar hagyományos politikából legfőlebb Dózsa Györgytől fogadott volna el némi jó tanácsot és útmutatást. Egészen természetes tehát, hogy mi a felforgó napi kérdések fölött nagyon ritkán s nagyon kevés pontban értettünk egyet.

Valami két esztendeig voltunk együtt a lapnál, ő nem törődött azzal, hogy én mit és miről írok, én meg épen-séggel nem tudtam, hogy ő miféle rovatot és miként vezet. De nem kerültem, sőt kerestem vele az alkalmat az eszmeeserére, a vitatkozásra. Meg akartam ismerni egy igazi szocialista eszejárását, be akartam hatolni lelkületébe s gondolkozásának titkaiba s meg akartam tudni, hogy jó ember, erős jellem lakik-e abban az emberben, a ki öreg és magyar és szocialista egy személyben.

Minél többet vitatkoztam vele: annál bizonyosabb volt, hogy mi soha egyet nem érthetünk s minél nagyobb volt köztünk a meggyőződéses távolsága: annál jobban tiszteltem és becsültem őt.

Mert láttam, hogy nála a politikai nézet nem divat és nem kenyérkereset s nem is a közvélemény áramlata, hanem mély és fenséges meggyőződés, mely az egész lelket és az egész emberi életet ragadja magával. Láttam, hogy oly anyagból van ő gyúrva, a melyből a próféták és az apostolok készülnek ott, a hol a világnak helyzete kedvező rájuk nézve

Szegény Kászonyi Dánielre soha se volt kedvező.

Telve a világmegváltó szocializmus legmagasabb eszméivel, egész hatásköre abban állott, hogy egy magyar napilapnak legyen újdondásza. Mindennap afölött gondolkozva, miként lehetne boldoggá tenni az emberek millióit: szerencsésnek érezheté magát, ha ő és családja naponkint száraz kényérrel jól lakhatott. Egy királyi felség, ha rongyokba öltözni és koldulni kénytelen: ehhez hasonlított Kászonyi.

Eszméi: azok érdekesek valának

Egy napon azt magyarázta meg nekem, hogy minden hatóságot el kell törölni a királytól kezdve a falusi kisbíróig s minden múzeumot és hatalmi jelvényt el kell égetni a trónustól kezdve a trafik-címerig.

— De hát akkor mi lesz — kérdeztem, — ha nem lesz hatóság s az emberek egymást ölik s az ifjak megeszik az öregeket, mint a masszaeták?

— Kinek mi köze ahhoz? — ezt felelé.

Egy alkalommal azt fejtegeti, hogy az állami élet, a külön ország, a nemzeti jellem és fajunk fentartása mind ostobaság. Csak az »ember«: ez az igazság.

Megjegyzém, hogy arról az ezer évről, mely nemzetünk mögött van s arról a másik ezerről, mely nemzetünk előtt fénylik, nem mond le a magyar egykönnyedén.

Nem adott rá semmit s ellenvetésemet így ütötte el:

— Ha egy tisztességes embernek szemébe mondják, hogy anyja kicsapongó volt: ez becsületsértés s a sértőt megöli a sértett fél. De ha a legtisztességesebb embernek bebizonyítják is, hogy a tizenhatodik ősanyja ezelőtt ötszáz esztendővel utcán üzte a kicsapongást:

ezzel nem törődik, ezen fel nem indul senki. Így vannak a nemzetek. Tízezer esztendő múlva egy ember se lesz a világon, a ki érdeklődne az iránt, hogy valaha magyar is, vagy német is volt a föld kerekéségén.

A történelmi nagyság iránt, akár emberről, akár tetről volt szó, nem volt benne elismerés. Korunkat s az előző korokat a barbárság korának tekintette s a nagy gyári tőke urait veszedelmesebb pusztítóknak, mint a vandálokat. Ha vitatkoztunk, ő a történetből merített érveimre soha sem adott semmit.

— Hát önök, Dani bácsi, — kérdezém — nem tanulják s nem ismerik a nemzetek történetét?

— Ismerjük, de nem méltányoljuk. — Ez volt felelete.

De nemcsak elméletben vallotta ő ezeket az elveket, hanem a mennyiben saját szerény körében teheté, gyakorlatilag is alkalmazá. 1879. végén megvált az »Egyetértés«-től s egy más laphoz ment munkatársnak. A megváltás indokául azt írta Csávolszkynek:

»Nem maradhattam a lapnál, mert én Bismarckról gyökeresen ellenkező véleményben vagyok, mint a lap vezetője.«

Ez alatt Seffer László író társát értette, a ki egyszer-mászor minden radikális nézete daczára is némi respektust tanúsított a nagy vaskanzellár iránt.

Nekem más okot mondott a jó Dani bácsi, mikor elváltásának indokairól kérdezém.

— Olyan lapnál — úgy mond — melyet már az »Ellenőr« is tisztességes lapnak tart, én munkatárs nem lehettem.

De minő változatos és egészsében minő fenséges élet volt az övé több mint félszázadon keresztül!

Ott volt az 1832-iki országgyűlésen. Akkor legradikálisabb klub volt az »ifjak« társulata, kik egy »társalkodási egyesület«-et alakítottak. Kifogták, bebörtönözték őt is Lovassyval egy időben. Így lépett be a politikai életbe. Első lépése: a börtön.

Mikor a börtönből kiszabadult: itthon pecsovicsnak talált minden pártot. Szíve Párisba vonzá s ő Franciaországba költözött. Ott a szélső republikánusokkal kötött mindjárt barátságot, de nem feledkezett meg hazájáról sem. Kossuth hírlapjának volt 1842-től párisi levelezője.

Haza jött, mikor függetlenségi harcunk kezdődött. Jelentkezett Kossuthnál s a legnehezebb munkát kérte a maga számára.

Legnehezebb munka volt akkor Bécsben lenni, a bécsi forradalmat szítani s a bécsi felkelők és a magyar honvédelmi bizottmány közt az összeköttetést fenntartani. Erre vállalkozott Kászonyi.

Ezután legnehezebb munka volt az Ausztriában levő magyar ezredekben a hazatérés vágyát felkölteni s őket haza vezetni. Erre is ő vállalkozott. Prágából haza hozta a Nádor-huszárokat, ügyünknek megnyerte a Koburg-huszárokat, s a Ceccopieri-ezred olasz katonáit arra bírta, hogy átjöjjenek hozzánk. Ezekből alakult a Frangepán-zászlóalj.

Azt persze könnyű elmondani, hogy ő ezt mind megcselekedte, de azt azután érdemes elképzelni, hogy

mindezt megcselekedni miként volt lehetséges. Fölkeresni a katonákat egyenkint, esténkint, éjszakánkint. Együtt kocsmázni velük hetekig. Sugdosni fülükbe borzalmas dolgokat, melyek őket a hazatérésre kényszeríték. Föllelkesíteni a katonai fegyelemben kővé vált közkatonaszívet s azt elkészíteni arra az útra, melyen minden lépésnél a halálba ütközik. Közibök vinni a magyar kormány proklamációit s mindennap másként öltözve, más nyelven beszélve, más üzleti foglalkozást színélve, mindennap szembe szállani azzal a halállal, mely a kémekeket és a katonai felbujtókat oly csúfosan s oly gyorsan szokta elérni. Íme: ezt tette Eászonyi hónapokon keresztül.

Mikor mindezt elvégezte: akkor elindult haza felé. Csak néhány nappal előbb ért Pozsonyba, mint a Pákozdi mellől fató Jellasics. A horvát bán természetesen Pozsonyt meg akarta szállani. Kászonyinak első dolga volt Csallóközt benyargalni, a népfölkelést szervezni s azt Pozsonyba vezetni, hogy Jellasicot oda be ne ereszsze.

Ezt a munkát is becsülettel és sikerrel hajtá végre.

Azután rendes honvéd és főhadnagy lett. A komáromi kapituláció után előbb Hamburgba, azután Londonba bujdosott ki. Itt tizenkét évet s később Lipcsében tíz évet töltött mint író, nyelvmester és zongora-tanító. Összekötéseit a szélső radikálisokkal mindenütt szorgalmasan fenntartá, ezek minden üldöztetését ő is átszenvedte s képzelhetlen munkát kellett naponkint végeznie, hogy magának és családjának a szegénység legszegényebb kenyerét megkereshesse.

E soha nem szűnő, ez örökké tartó munkásság bámulatba ejtett engem. Annyit és annyifélet írni, mint ő, soka senkit nem láttam.

— Dani bácsi, — mondtam neki egykor, — maga nem ígám forradalmár. Ily végtelen naponkénti munka végtelen munkaszeretetből származik, ez pedig nem a forradalmárok, hanem a békés lelkek jellemvonása.

Ő komolyan felelt e félig komoly beesődre.

— Én — úgymond — kenyereket keresem, mint a gözü. A gözü gyűjt, gyűjt s már azt hiszi: együtt van téli kenyere, mikor egyszer csak rájön a szántóvető ekéje s fészket, kenyerét szerte szórja. A gözü újra keres fészket s újra dolgozik és újra gyűjt s fészket és keresményét az eke újra szerte szórja. Így megy ez, míg bejön a szigorú tél s lehetetlenné teszi a fészkerakást és kenyérkeresést. A szegény gözü ekkor felakasztja magát, de én ember vagyok s én a munka kötelessége előtt nem mehetek a halálba. Pedig az én fészke és keresményem négyszer dulta már fel a sors vaskéje.

Szegény Dani bácsi: az örökké munkás és örökké üldözött gözü volt az ő igazi képmása.

És még se csüggedt. Sőt együtt haladt a korral.

Először liberális volt. Azután lett magyar radikális. Párisban köztársasági s mikor 48-ban haza jött: forradalmár. A forradalom befejeztével bújosó és szocialista. Imádták a szocialistákat, de a mikor a nihilisták kerültek felszínre s az orosz czárt felrobbantották: akkor már a szocialisták is pecsovicsok lettek az ő

szemében. A nihilistákról megint a francia anarkhisztákra szállott át rokonszenve. Megérte még a dinamitpárt működését is. De a dinamit mennydörgését ő már nem hallotta s a robbanások fénye nem ért el szemébe.

E szemekre a halál borította rá ködfátyolát.

Mint legjobb és leghívebb barát, úgy jött el hozzá a halál. Egy hosszú élet örök szenvedéseit, egy fenséges kötelesség-érzet soha nem pihenő munkásságát szüntette meg az a legjobb és leghívebb barát.

Szegény Dani bácsi, hős volt a véres csaták terén és hős volt a véres verejték műhelyében. Mindig hitt, mindig lelkesült, mindig dolgozott és mindig éhezett.

Most már nem dolgozik és nem éhezik!

Özvegye és árvája maradt: öreg nő és ifjú leány.

Örökségük egy dicső név nemzetünk évlapjain s egy rothadt szalmazsák. És a nyomor, melyet a halott nem vihetett magával a föld alá!

A SZÚDI REMETE.

(Sembery Imre honti és nógrádi nagybirtokos, 1848-ban képviseld 8 a honvédelmi bizottmány tagja, született 1804-ben, meghalt 1898 október 18-án. Az 1825-iki országgyűlés kis és nagy szereplői közt 5 élt legtovább. Nagy műveltségű szerény férfiú volt.)

Tocqueville egykor, midőn világhírű, tanulmányi utazását folytatta Amerikában, Pennsylvania egyik legnyugotibb megyéjében egy napon elesteledett a nélkül, hogy alkalmas éjjeli tanyára akadt volna. A vidék vad és erdős, a járható út és a civilizált ember ritka, vad állatok és vad emberek sűrű. számban. Szerencsére közel volt egy gazdag ültetvényes telepe. Bement oda, bejelenté magát a telep urának s kért éjjeli szállást.

Az úr hajlottkorú volt már. De erőteljes termet s komoly és nyugodt arcz, melyen semmi nyoma se látzott annak, hogy az egykor, régen, egy nemzedék előtt, a világ legnagyobb és legvéresebb forradalmi viharát megélte és túlélte, sőt azt az égen és a földön, a szívekben és az elmékben felidézni s szítani törekedett. E férfi francia volt, talán Louvet, talán az egyik Carnot: neve nem jut eszembe. Csinálta a nagy forradal-

mát, társa volt a girondiaknak, futott Robespierre vérebei előtt s midőn már a vér és tűz és a szabad eszmék árja elárasztá Európát s két világrész megrendült a nagy hódító lovának lábai alatt: akkor kiment Amerikába, elment a civilizáció nyugoti szélére, neki állott egy ős rengetegnek, hogy abból kiirtsa a vadat, a fát és az indiánt, mint egykor a konventben kiirtani törekedett a középkor intézményeinek fenevadait, s hogy ott békés és munkás telepet állítson a művelt és boldog jövődönnek. Itt dolgozott már több mint harmincz év óta.

A vén forradalmár és az ifjú utazó hamar felismerték egymást. Amaz történeti név volt már, emez még csak ezután leendett azzá. Amaz csinálta a nagy forradalmat, emez örök szépségű művében — noha csak az európai demokraczia álneve alatt — megírta annak tudományos költészetét. Minő társalgás lehetett az, minő fenséges eszmék érintkezettek ott e két férfiú között, kik egy nemzet fiai valának s kiket így hozott össze a véletlen! Tocqueville csak röviden érinti elmélkedéseik néhány fontos tárgyát.

*
*   *

Ez agg telepítvényes jutott eszembe, mikor meglátogattam Szúdon Sembery Imrét, alkotmányos és függetlenségi harczainknak e jelentékeny alakját.

Túl a nyolczvan éven, Kossuth Lajossal, mindenkori politikai vezérével egy évben születve, s ugyanazon

évben lépve a politikai pályára, már az 1825-iki országgyűlésen jelen volt, mint távollévők követe, s azóta — hatvan év óta — részint mint komoly tényező, részint mint figyelmes szemlélő a politikai és egyházi téren folyton találkozunk vele példátlan szerénysége s visszavonultsága daczára is.

Szűd kívül esik az ismert világon. Olyan jármű, melyet a gőz hajt, oda soha el nem vezet, se vizen, se szárazon. Nem kanyarog arra még országút sem. A kis Hontnak kisdud nyugoti zugában, hegyek közé beszorítva, óriási nyárfák suhogói árnyai közt, hegy oldalán fekszik festői szép alakban a szűdi kastély, melynek remete lakója ott tölti az éveket és napokat dolgozó szobájában könyvei közt, vagy nagyúri téli kertjében, melyben a legritkább és legértékesebb délszaki és tengerentúli növények díszlenek. Csak akkor mozdul ki néha innen, ha kiterjedt gazdaságának vagy egyházának érdekei úgy parancsolják.

Az országos politikáról s annak mindennapi izgalmairól rég lemondott. Lemondott már 1849-ben, függetlenségi harcunk gyászos befejeztekor. S indoka, mely erre bírta, ép oly nemes és tiszteletreméltó, mint a mely félszázaddal azelőtt arra a pályára kényszerítő.

Mint fiatal ember, már 1824-ben részt vett a megyei élet küzdelmeiben. Barátságban állva Plathyval, az aranytollú főjegyzővel s mind az idősb, mind az ifjabb Balogh Jánossal, az ezek által megindított mozgalmat törekedett Hontba is átvezetni.

A 25-iki országgyűlésen Nagy Pál vezetése alatt a nemzeti liberális ellenzékhez csatlakozott. Tanúja volt Nagy Pál óriási szereplésének. Ott volt, mikor Széchenyi az akadémia megalapításával kilépett mint ifjú államférfi a cselekvés színterére. Kossuth és Deák az ő szemei előtt kezdték az országos működést s nőttek fel a nemzet óriás alakjaivá. Kölcsey és Wesselényi barátai valának s előtte tűntek fel és hunytak el a nemzet örömére és gyászára. Mindennek, mi e század folyamán nagy volt nemzetünk életében, tanúja volt eddigelé. S rajta kívül csak ketten vannak már, kiknek kora és emlékezete az övéig fölér: a turini nagy bujdosó az egyik, Zsoldos Ignác, a régi táblabírák nesztora a másik.

De nemcsak tanú volt ő, hanem tényező is. A felvidéki pánszláv mozgalomnak ő volt egyik legelső s legkitartóbb üldözője s ebben állása is az evangélikus egyház élén segítségére volt. S midőn az adminisztrátori rendszert behozta hozzánk Metternich kormánya s midőn a Tisza, Luka, Bene név oly hírhedt közpéldabeszéddé vált az országban, ő Lukát, Hontnak híres adminisztrátorát szemelte ki a maga ellenfeléül, ennek nehezíté s keseríté meg működését s honti barátaival együtt ez ellen szervezé az alkut nem ismerő hazafias ellenzékét.

Fő szerepe a 48-iki pesti nemzetgyűlésben játszódtott le. A parlamentben ahhoz az árnyalathoz tartozott, mely Kossuthot választá vezérévé s őt követte emyedetlenül. S a parlamentben — s ez sajátságos — a legelső komoly forradalmi hang az ő ajkáról hangzott el.

Szeptember 12-én történt. Jellasic már megkezdé párttűtő hadjáratát. Az alvidéken már régóta folyt a vér s Erdélyben már gyilkolták a magyart. A Batthyány-kabinet még állott, de a király már a kamarilla hatalmában volt s a miniszterekkel nem érintkezett. Széchenyi elméje már borulni kezdett s Deák és Batthyány gondolkozni kezdtek azon, hogy az ő békítő szerepüknek alighanem vége van. Sokan a nemzetgyűlés tagjai közül komoran és kishitűen gondoltak a jövődőre: mi lesz akkor, ha a minisztérium lemond s ha a király feloszlatja az országgyűlést.

Sembery szelíd, de határozott modora s gyakorlati felfogása ekkor egy eszmét pendített meg. A szeptember 12-iki ülésben felállott s indítványozó., hogy miután se a király kegyéhez, se a minisztérium állásához a haza védelmét kötni nem lehet s a veszélyben forgó hazát csak a nemzetgyűlés mentheti meg: a nemzetgyűlés minden körülmény közt permanenssé nyilvánítsa magát.

Ez indítványt első pillanatban ámulva hallgatta a ház. Olyan szó volt ez, mint az oroszán Mirabeaué Brezé marsai ellenében. Mindenki érezte, hogy e határozat lesz az első forradalmi szó, melylyel a nemzet odakiált a trónus elé. De még akkor a nagy többség nem hitte, hogy végleges szakításra kerül a sor. Sembery látta, érezte már, de barátai még nem. Támogatója alig akadt s Deák ama kijelentésére, hogy az országgyűlés úgy sem zárathatik be a költségvetés letárgyalása előtt, az indítvány ekkor elejtett. De három hét múlva határozattá emelte azt a nemzetgyűlés.

Ekkor alakult meg a honvédelmi bizottmány, melynek Sembery is egyik tagjává lön. Minisztérium volt ez miniszterek nélkül s tagjai miniszteri munkát végeztek hatalom nélkül és látatlanul. De munkájuk fenséges eredményét csakhamar érezte a nemzet s észrevette Európa. Harmadfél hónap múlva százkilencz ezer főből állott a honvédhadsereg, felszerelve, begyakorolva, várakba és csatatérre állítva s a hazát kilencz felől ránk törő ádáz ellenség ellen védelmezve. A munkának és dicsőségnek oroszlánrésze Kossuthé volt, de neki méltó segédei valának Mészáros, Nyáry, Sembery és a többiek.

A szüdi remete, ha nem kérdik, nem beszél, vagy keveset beszél e napok eseményeiről. Saját tetteit gyermeki szerénységgel hallgatja el.

Én megkérdézem. Hol és mikor üléseztek? Miként tanácskoztak? Kik voltak jegyzőik? Vettek-e föl jegyzőkönyveket s hol vannak azok? Megmaradt-e megírt nyoma az ő láthatatlan, de dicsőséges működésüknek? Lehetetlen, hogy ne maradt volna, hiszen most, ha csak az évi újonczozásról van szó, annyi irka-firka készül országszerte, hogy egy vasúti vonat alig bírná el — hát akkor százezrekből álló hadsereget miként lehetett volna írás nélkül felállítani, felszerelni, begyakorolni, tisztekkel, lőszerrel, ágyúval és utasítással ellátni?

— Bizony barátom, — felelte, — nem vettünk mi fel jegyzőkönyveket s magunk voltunk a tanácskozók, a határozók, a jegyzőkönyvvezetők, az írnokok és végrehajtók. Összejöttünk, hol a redoutban, hol a vármegyeházán,

néha magánlakáson is. Jöttek honink napokint a jelentések száz számra Erdélyből, a Bácskából, a felvidékről, a nyugati hadseregtől, a várakból, a felszerelési telepektől, a szabóktól és posztókereskedőktől, a lóbeszerző és újonczfogadó bizottságoktól, városokból és vármegyékből s mi egyiket a másik után elintéztük gyorsan, vita nélkül, írás nélkül s küldtük a katonát, lovat, ágyút, fegyvert, puskaport, ruhát, bátorítást oda, a hol arra a legnagyobb szükség volt. A mit Kossuth javasolt vagy rendelt: azt foganatosítottuk. Gyakran magunk mentünk ide-oda a helyszínére s az egész honvédelmi bizottmány néha csak egy emberből állott, de azért az is csak úgy rendelkezett, mintha valamenynyien együtt lettünk volna. Összejövetelünknek nem volt se ideje, se órája. Összejöttünk s együtt voltunk a mikor s a meddig kellett. Se étel, se álmom nem parancsolt. Egyikünk-másikunk gyakran az asztal mellett szunyókált egy órát s a késő őszi és téli éjszakákon nem egyszer együtt ért bennünket a hajnali szürkület.

Így készült a honvédhadsereg.

*

* *

Midőn az üldözés megkezdődött s a győző legjobbjaink vére után szomjúhozott: Sembery is meg lett idézve Haynau elé. S megjelent.

— Az volt óhajtásom, — úgymond — hogy végezenek velem gyorsan. Akasztófa, golyó, börtön, vagy

besorozás: csak gyorsan dőljön el a dolog. Az Újépületben behívtak az auditorhoz. Az auditor azt kérde tőlem, mi a mesterségem. Mondám, hogy földbirtokos gazda vagyok. «Nem prókátor?» — kérdé. — Nem. «Tessék hazamenni további rendeletig!» ezt parancsolta — Hazajöttem. Sohase hívtak be többé, csak rendőri felügyelet mellett Szádra internáltak. Ekkor érlelődött meg bennem az a komoly elhatározás, hogy mi legyőzött forradalmárok már csak úgy használhatunk a hazának, ha a földet és a népet megtartjuk magyarnak s ha a gazdaság és egyházi élet terén előmozdítjuk a nemzeti vagyonosodást és közmívelődést. Sohase vágytam többé vissza az országos politikai életbe, éreztem, hogy a békés viszonyok törvényhozási alkotásaihoz már új emberek kellenek, nem mi, kik régi eszméink és régi szenvedéseink hatalma alatt állunk. Mi kiszolgáltuk a magunk kapitulációját.

*

* *

Igaza van-e ebben a szádi remetének: nem kutatom. De mély tisztelettel borulok le az erős lélek előtt, mely el nem csüggedt soha s ha hazájának szolgálatában egyik részről leszorítá a fátum, nyomban elfogalálá a másik tért az ifjának hevével s a férfinak kötelességérzetével.

TÁNCSICSNÁL.

(Táncsics Mihály, született 1790 ápril 21-én, meghalt 1884-ben. Eredeti neve Stancsics volt. Szegény falusi zsöllér takács gyermeke. Iskolázatlanul nőtt fel, szolga és nap-számba járó mezei munkás volt gyerekkorában. Mint felnőtt ifjú tanult írni olvasni. Később író s 1848-ban képviselő. Magyar nemzeti szocialista s lángoló hazafi élte végéig.)

I.

A jó öreg Táncsics Mihályt látogattam meg ma az ó-esztendőnek utolsó napján.

Ő is meg szokott engem látogatni, én is őt. Pátrióták is volnánk, vagy mi, onnan Veszprém vármegyéből, honnan én távol vagyok nyolcz esztendő óta, ő pedig távol van vagy hatvan esztendő óta. Én a Bakony déli oldaláról, ő pedig északi oldaláról, hanem azért mégis csak egy vármegyéből, noha a vármegyének e két része csak a mappából és a statáriumból tudja, hogy összetartozik.

Meg kell jegyezni, hogy én a jó öreggel sohase voltam egy párton és egy nézetben. Hanem azért tiszteletemnek ő mindig kiváló tárgya volt.

Ennek sokféle oka van. De legnagyobb oka az, hogy ő mindazt, a mit hirdetett valaha, lelke legmélyebb

meggyőződéséből menté s tanainak nemcsak prófétája, hanem mártírja is.

Azonban efféle dolgokról nem akarok most beszélni. A prófétákra rossz idő jár, a mártirokról pedig csak a törvényszéki reporter emlékezik meg. Táncsics bátyánk pedig kiállott szenvedéseiről soha se beszél, mint a vén katona. Elméje még most, nyolczvanhárom esztendő élet után sem a múlttal, hanem a jövővel foglalkozik.

Fajának, nemzetének jövődjével.

Ott lakik az Üllői úton a Köztelek mellett.

Szennyes lépcsőn felmegy az ember a második emeletre s rögtön elér egy udvari lakást, mely áll három osztályból.

Konyha, mely egyúttal előszoba; aztán egy szoba és egy benyíló: ebből áll az egész. A három lakrészt épenséggel akkora, hogy mindegyikben elférne egy kézi mángorló. Tisztes szegénységgel és kopott bútorokkal van tele mind a három lakrészt. Pedig mind a hármat nem is a jó öreg lakja, mert a benyílot albrletbe adja két fiatal embernek.

Talán nem is illenék mindezt így közhírré tenni, azonban van okom rá.

Jó Táncsics bátyánk szocialista. Rochefort is szocialista, mint mindenki tudja. Csakhogy Rochefort olyan derék szocialista, a ki ha bajban van, szépen eltagadja politikai hitvallását, ha pedig a bajból kimenekül: szépen összemarja azokat, a kik őt kimentették.

Táncsics bátyánk írt vagy harmincz könyvet, beszélt sokat, szerkesztett lapot, volt képviselő; pártok ellen, elvek ellen küldött rendíthetlenül egész hosszú életén keresztül, de személyesen nem bántott soha senkit s becsületében nem gázolt soha senkinek.

Más különbség is van köztük.

Rochefortnak palota kell, kényelem kell, uraság kell, százezrek kellene. Joly temetésére azért nem ment el, nehogy lapja ne legyen kelendő s nehogy ezáltal 10—20 ezer frankot veszítsen egy hét alatt. Pedig Joly védője, jóltevője, élete megmentője volt.

Táncsics bátyánknak nincs palotája, nincs kényelme, nincsenek százezei. Igazán szegény ember, a hogy az emberek rövid észszel beszélni szoktak. Egész vagyona nem ér meg száz forintot.

És még sem szegény ember.

Egészsége vas, jókedve arany, szívének heve, ifjúsága, honszerelme törhetetlen, mint a gyémánt. Kincsesháza gazdagabb, mint a királyoké. Oh hogy megáldd az isten ezt a nyolczvanhárom éves agg, ősz férfiút!

Deák Ferencz azt mondta egykor, vállára tevén mindkét kezét.

— Barátom, téged az isten már e földön megjutalmazott mazott minden szenvedésedért.

— Hogyan gondolod ezt?

— Úgy. hogy adott egy jó és hű feleséget.

Deák Ferencznek igaza volt. Jó Táncsics bátyánk könnyes szemmel elmondja ezt barátainak akkor is, ha az »asszony« nem hallja.

Alkonyodott már, mikor a konyhából a kis szobába beléptem. A szoba sötétes volt.

Ott állt az öreg az ablaknál s neje kis unokáját ringatva a szoba közepén.

— Jó estét bátyám, ismeresz-e?

— Hangodról megismerlek, a füleim még jók.

Leülünk, beszélgetünk. Persze közdolgokról és közférfiakról. Táncsics Mihályval csak közdolgokról, csak a haza ügyeiről lehet beszélni.

— Rosszul megy az ország dolga bátyám, koldussá kell lenni minden embernek, el nem tudom gondolni, mi lesz belőlünk.

— Ne félj barátom — mond az öreg — megváltozik minden, lesz még jó dolga a magyar nemzetnek.

Neje felsóhajt és közbeszól:

— Dehogyan lesz, dehogyan lesz!

Az öreg tűzbe jön, ráüt az asztalra, felugrik.

— De lesz, én mondom azt, hogy lesz s nektek azt el kell hinni. Hogy lehet olyat beszélni? Meglehet, én nem érem meg, öreg ember vagyok, de ti megéritek. Magyarország dicső lesz és boldog.

Ha bennünk, a kik fiatalabbak vagyunk, ily erős, ily lángoló lenne a hit!

Másra terelem a beszédet s kérdelem tőle, vajjon felkeresik-e, meglátogatják-e őt régi barátai, íróársai, pártfelei a régi balközépből, a régi szélső balról?

— Senki. Senki engem meg nem látogat, senki az ajtót rám nem nyitja. Senki meg nem emlékezik rólam. Jókai azelőtt gyakran meglátogatott, egyszer, mikor

lapom miatt megbüntettek, ő kiségitett s letette helyet-tem a bírságot, de egy forint híjával, azt mondván: »Látod öreg, egy forinttal kevesebbet adok, hogy adósod maradjak és hogy adósságomról el ne felejtkezzen.« De most már ő se jön hozzám, mióta nagy úrrá lett. Most már miniszterek az ő barátjai.

— Úgy van az bátyám, párszor meg is mentette a miniszterek életét.

— No ezért talán nem áldja meg az isten!

Az öreg nagy opposziczió most is.

Fölszólít, hogy gyújtsak rá, ha van nálam szivar. Mert neki nincs, ő csak pipáz. Pipájának kupakja, pipaszárának szopókája nincs, hanem azért jól esik neki.

Előjött a szó az életmódról.

Jó neje maga végez minden munkát. Főz, vizet hord, piacra jár, konyhát, szobát tisztogat, befut, ha kell; lakóira mos, beteg leányát ápolja, kis unokáját mulattatja, dédelgeti, munkás férjének írni segít. Cselédje, segítsége senki.

A jó nő hetven éves.

— Az a szerencsénk, — mondja az öreg, — hogy most már nem vacsorálunk s ezzel kevesebb gondja van az asszonynak. Ha az ember nem vacsorál: az jót tesz egészségének.

— Meg az erszényének, — teszi hozzá a jó nő.

— Hát egy pohár borocska jól esik-e még?

— Jól esnék, jót is tenne nekem, de nagyon drága most már a bor, nem győzöm. Kell az árendára.

— Hát adósságod van-e bátyám?

— Adósságom nincs, szegény embernek nem való az.

Fájt már a beszéd, fogtam a kalapom, kívántam boldog új évet s indultam kifelé.

— Megállj csak, mondok valamit, egyszer meg kell nézned azt a munkámat, melyben bebizonyítom, hogy a magyar nemzet legrégebb a világon. Már befejeztem e munkát.

Gondoltam valamit. Gondoltam azt, hogy az a munka lenne csak derék munka, melyben az lenne bebizonyítva, hogy a magyar nemzet legtovább tart a világon. De ezt nem mondtam el az öregnek.

Hanem elmondok itt mást.

A francziák a Bastille lerombolásával kezdték a forradalmat, mi pedig azzal, hogy Táncsics Mihályt kiszabadítottuk a fogságból. A francziák a forradalom első napján megölték pár száz embert, mi pedig visszaadtuk egynek szabadságát és nem vettük el életét egynek sem.

Táncsics ötven éves író s művelt az egykori jobbágságnak ma már kihalt nemzedéke úgy ismeré, úgy olvasá, mint a bibliát. Egykor jobbágyfiú, aztán meszterlegény, később író, politikai fogoly, képviselő, üldözött bajnoka a szabadságnak, nemes és nagy lélek, nemesebb, mint százan és ezeren azok közül, kiket mint a társadalmi eszmék bajnokait világszerte emlegetnek.

A francziák évenként megünneplik a Bastille lerombolásának évfordulóját. Jól teszik, becsületükre válik, pedig az csak hitvány épület volt.

Mi pedig elfeledtük azt a napot, melyen Táncsics Mihály kiszabadított börtönéből. Pedig nagy nap volt az!

És Táncsics Mihály ma, nyolczvanhárom éves korában meggyőzhetlen fényűzésnek kénytelen tekinteni azt a naponkénti egy pohár bort.

Neki ez becsületére válik. És nekünk?

II.

Rég nem voltam öreg barátomnál. Sok gond, sok munka, gyakori és hosszas távollét akadályozott abban, hogy meglátogassam. És akadályozott — miért ne val-lanám be — egy kis hanyagság is. Bízván bíztam abban is, hogy a nemzet részvéte most már megmenti a nyolczvanhatéves aggastyánt a fázástól és éhezéstől — nem szorul ő többé én rám.

1879-ben júliusban történt. Az öreg még akkor tudott járni. Eljött hozzám az ő hajlott természetével s rokon-szenves, de komor tekintetével.

— Barátom, — úgymond — öreg vagyok, beteg vagyok, szegény vagyok. Feleségem is öreg már, nem tudunk megélni. A mit az írói segélyegylet adhat: az csak lakásra futja ki. Kenyerünk, fánk nincs a télre, ruhából, bútorból kiszakadtunk, senki gondunkat nem viseli. Te ismerős vagy a városi urakkal, segíts be engem és jó feleségemet a városi szegények házába. Úgy se sokáig tart már.

Megdöbentem, megriadtam erre a beszédre. A becsü-letes agg író, a 48-iki népképviselő, függetlenségi küz-delmünk hajnalának: a márczius tizenötödikének első hőse, az üldözött sajtónak oly sokszor szenvedő és soha nem csüggedő áldozata — a szegények házában!

A másik perczben elnyomtam fájdalmas megütközésemet s nagy önbizalom színlésével mondtam:

— Nem úgy lesz az, öreg bátyám! Nem segítlek én be titeket a szegények házába, hanem megkísértem, hogyan tudnátok ti tisztességesen, nélkülözés nélkül megélni. Lakástokat fizeti a segélyegylet; ha a főváros ad havonként tíz forintot, ha én is adhatok s ha barátaim is adnak tíz-tíz forintot s ha valami jótékony alapból a kormány is ad ugyanannyit: ez havonként negyven forint. Csekély összeg, de azért megment a szegények házából.

Az öreg megvigasztalódott, megrázta kezemet s ifjúi ruganyossággal távozott tőlem.

Közöltem a dolgot barátaimmal. Az »Egyetértés« munkatársai — pedig maguk is szegény fiúk — havonként átadták krajczárjaikat. Lendvay József, Kun Gyula, Bartók Lajos, boldogult Matolay Elek barátaim havonként átadták, ha eszükbe juttatám, szíves adományait. Gerlóczy Károly, nemes gondolkozása férfit, a fővárosi jótékony alapból nemsokára kiutalt ötven frtot s később két ízben is ugyanannyit. A következő új évben e lapok hasábjain emlékeztem meg agg barátomról és derék nejről. Volt egy kis sikere. A szegény kis háztartás rég nem ismert jólétet élvezhetett. Küldtek egy kis jó bort, néhány sódort, egy kis pénzt is. Szabolcsmegyéből Kállay András küldött hozzám tíz forintot, Pécsről ismeretlen szegény iparostól kaptam egy forintot, Irányi Dániel, Madarász Jenő nem egyszer adtak át adományokat s ezelőtt egy vagy két évvel

veszprémi iparosoktól kaptam tizenkilencz forintot. Én is elvittem a magam filléreit.

Nyilvános adakozásra nem hívtam fel a közönséget. Szegény öreg barátaim szégyenlették volna ezt s bizony magamnak is fájt volna az ügyet nyilvánosságra hoznom. Sőt nyilvánosan nem is számoltam a hozzám beküldött vagy nekem átadott összegekről. Mert akkor még senkinek se jutott volna eszébe az a szentségtörés, hogy valaki a nemzet jótékony filléreit is hűtlenül kezelheti, hogy a hazafiság oltáráról is el lehet lopni az edényt, melyben a legszentebb áldozat tartatik. Nyugtatót szereztem az idegen pénzekről, a magam filléireiről pedig hallgattam.

De hallgatásomnak volt más oka is. Voltak öreg barátunknak adósságai abból a rég elavult időből, a mikor még ő pesti háziúr, törvényhozó és könyvet kinyomtató vala. A hol pedig adósság van, ott természetesen prókátor is van, ehhez pedig már nagyon közel áll az ekzekuczió. Valami hitelező neszét vette a dolognak s egy özönvíz előtt hozott ítélet alapján nyomban elkezdé lefoglalni a részvétnek és szeretetnek csekély filléreit.

Az öreg épen betegen feküdt, midőn egyszer hozzámentem. Jó neje lázas izgatottsággal vett elő egy kék papirost, melyen mindenféle hivatalos számok, végrehajtási tételek s egyéb istentelen irka-firkák foglaltattak.

— Nézd csak, nézd — mondá nekem a jó nő — ekzekválnak bennünket. Míg jó emberek nem adtak

segítséget: addig éhezünk, most volna egy kis segítségünk, most pedig elragadják tőlünk.

Ezen is segítettünk valahogy. De egy másik hitelező követelése még ma is fennáll, néhány nap múlva ezen is fogunk segíteni.

Pár év óta elhanyagoltam szegény öreg íróársunkat. Olvastam a lapokból, hogy alakult egy Táncsics-bizottság, láttam, hogy e bizottság estélyeket rendez s azt hittem, erős és biztos kézben van a könyörület ügye.

S nem is csalódtam, noha ennek daczára is fáj a mulasztás, melyet el kellett követnem.

Táncsics már nem volt régi lakásán, az Üllői úton. Régi szobáját megnéztem, új lakója azt sem tudja, ki az a Táncsics. A soroksári úton egy kis ház belső udvarának földszinti szobájában találtam meg szenvedő barátomat.

Ült az ágyban; merev szemeivel nézte a reggeli napot. Alakomat se ő, se áldott neje nem ismerte meg rögtön, de hangom mindakettő. Bizony öregek, s bizony betegek mindaketten. És elhagytottak.

Egyik leányuk meghalt régen, negyed század előtt, hajadon virágkorában. Ott van egy kép, az öreg ágya fölött. A képen egy koporsó, a koporsóban ifjú szűznek liliumtermete, a koporsó lábánál az apa és anya ölelik egymást s roskadnak össze az iszonyú fájdalomtól. Az apa lábain bilincs, az ajtóban porkoláb és katonák. Börtönbe vitték az apát honszerelme miatt; gyermeke viruló hajadon volt akkor. A hú nő és jó anya megosztó szerelmét a férj közt, ki börtön fenekén szen-

vedett s a leány közt, kinek arczán a halál sorvasztó szellői lengtek. Az anyát nem ereszték férjét meglátogatni, az apát nem ereszték haldokló leányát vigasztalni. Hanem mikor meghalt a leány s koporsóba tették: akkor katonák vasban öt perczre oda vitték a ravatalhoz. Férj és nő, apa és anya hosszú idő óta ott találkoztak először — gyermekük hamva fölött. E jelenetet ábrázolja a kép.

Az apa volt Táncsics, az anya volt neje.

Volt egy másik leányuk is. Ez férjhez ment, boldog volt, anya lett, korán elhalt. A kis unokát az apa messze vitte, a két öregnek nincs most senkije.

Két rozszant ágy, egy kopott pamlag, egy kis asztal, egy régi fiókos szekrény s egy zöldre festett láda képezi a kis szoba egész bútortatát. Régi minden és elnyűtt, mint gazdája.

Elkérdőzködtem tőlük a házi dolgok felől. Egészség, cseléd, éléskamra, zsebpénz, ruházat felől.

— Minek nekünk ruházat? — szólt keserűen az aszszony. — Én nem mehetek ki a szobából, ő nem jöhet ki az ágyból.

S könnyező szemekkel nézett »ő« rá.

A kis szoba falai telvék régi képekkel. Ott van Táncsics képe abban az alakban, a mint az ifjúság márczius 15-én kiszabadítá börtönéből. Rongyos felöltőjében rajzolta le Barabás. Ott van nejének olajba festett képe Szamossy Ede által. Alatta szent Terézia istenes ábrázata. Ott van Teleky Lászlónak, Héderváry Kontnak, az utolsó Zrínyinek arczképe. Az egyik, a mint szembe

száll a királylyal, a másik, a mint börtöne fenekén rothad. Egyik képen az elárult Hunyady László búcsúzik arájától, a másik képen az utolsó Zrínyi és Fran gepán búcsúznak egymástól. Magasra van akasztva egy képcsoportozat, mely az 1830-iki lengyel fölkelés hőseit és vértanúit ábrázolja; — egy másik képen osztrák katonák tekéznek a leölt lengyel nemesek fejével. A magyaroknak és a lengyelnek legszomorúbb emlékei együtt.

— E képek, — mondá a nő — az én jegyajándékomat képezték.

A kályhasarokban egy kardnak aranycifrázata villog,

— Micsoda kard az? — kérdezém.

— A pesti ifjúság ajándéka 1848-ból, márczius 15-ének emlékére.

Hüvelyének vasát megette a rozsda. Földbe volt eltemetve sok éven át, hogy az osztrák el ne kobozza.

Ily emlékek közt szenved és nélkülöz a két aggastyán.

Elmentem a Táncsics-bizottság elnökéhez. Meg akartam tudni, van-e egy kis pénzünk s megbízható kezekben van-e?

Bizony becsületes kezekben van. Bokros József uram szegény kézműves, maga is, neje is fiatalok még, családjuk nincs, a Táncsics-párt akarták magukhoz venni családnak. A nő barátnéja volt Táncsics leányának. Innen ered a részvét. És szívük nemességéből. Az egész bizottság mind a tizenkét tagja szegény kézműiparos. Név nélkül, befolyás nélkül és mégis sikerrel, mert szeretettel karolják fel a hazának elaggott gyermekeit, kikről nem emlékezik meg a haza.

De mégis — nem akarok véteni a könyörülő jó lelkek ellen. E hó 15-én csak pár sorban emlékeztem meg e lapok hasábjain a két szenvedőről és azóta vagy háromszáz forint gyűlt össze ez ország minden részéből számukra.

De ez még mind nem elég. Kényelmes és egészséges lakás kellene, egy kis rendes ápolás és tápláló eledel. Havonkint csak hatvan forint erejéig. Mily csekélység ez, ha elő akarjuk teremteni!!

Alkonyodóban van már a két öreg fölött az életnek napja. Hosszú nap volt, nehéz munkával, keserű szenvedésekkel tele — a hazáért, a meggyőződésért, népünk jóllétéért.

Néhány hót, néhány hónap, legföljebb pár év s az élet napja leáldozik örökre. Most is alig sugárzik már, felhők borítják sugarát. Az aggságnak, a betegségnek, a nélkülözésnek felhői. Oly sok nemes lélek, oly sok könyörületes szív van e hazában: áldozó részvétük aranyozza meg az alkonyak felhőit.

A CSONKA HŐS.

(Szalay Ferencz, 1848-ból és 1849-ből legnagyobb hőseink egyike, nagy-kőrösi nemes és birtokos család ivadéka, most nyugalmazott honvédtiszt. Született 1826-ban.)

Néhány év előtt kirándultam Nagy-Kőrösre Faragó József barátomat meglátogatni s Tele együtt a többek közt fölkerestük derék öreg barátunkat, Gubody Sándort. Gubody tudatá velem rögtön, hogy a csonka Szalay óhajtana velem beszélni s azért értesíteni fogja őt ittlétekről azonnal. Úgy történt.

Kevés ideig beszélgettünk a szellős, vidám folyosón s jött a csonka Szalay.

»Jött.«

Egy kis fekete tolokocsit mozgatott előre egy fiatal legényke s abban ült az a férfi, a kit a köznép Nagy-Kőrösön úgy hí: csonka Szalay.

Hatalmas jupiteri fő, ő s nemes arcjelleggel. Szelíd vonások, erős szemöldök és tömött bajusz; derült, jó, tiszta magyar arcz, a hatvan körüli év daczára is feltűnő szépséggel. Hangja érczes és csengő, szemei üdék és fényesek: fiatal ember hatvan évvel, tilt a toló-kocsiban. Lábain nagy kendő, kezei ösz-

szetéve ölében, két térdén keresztül fektetve pipája. Megdőbbsenve láttam, hogy a szép, erőteljes alak se kezét, se lábát nem tudja használni. Hatalmas férfi törzse ő, végtagok nélkül. Csak arca és szemei élnek lelkesen.

Beszédbe ereszkedtünk. Előkelő családbeli, mívelt és olvasott ember. Honvéd volt s végtagjait mint honvéd vesztette el. Az volt óhajta, hogy nyugdíja emeltesék fel s én ez óhajta közöltem Visontai Kovách Laczival. Természetesen szíves készséggel ígértem s tettem meg ezt. De nyomban közöltem aggodalmamat, hogy az óhajta nehezen fog teljesülni, hacsak ő maga személyesen nem jön Budapestre. Meg vagyok győződve — mondám — hogy ha őt az illetékes férfiak itt a fővárosban személyesen megismerik: óhajta azonnal fog teljesülni.

— Én nem megyek többé Budapestre — mondá.

— Miért nem?

Kérdésemre elmondá történetét, melyet a magam szavaival fogok elbeszélni.

*

* *

Az 1849-ik év június közepén kezdődik a történet. Jöttek az oroszok ellenünk, hadseregük előzönlé a Kárpátok egész hosszát s hozták magukkal a rettentő czárnak áldását, ki a Kárpátokig kísérté hadseregét s onnan mutatá meg Magyarországot hadvezéreinek.

Kétszázezer orosz jött ötven mérföld szélességben

s vele szemben állott Dembinszky hadteste tizenötezer emberrel szintén ötven mérföld szélességben. A mi azt jelenti, hogy ellenállásról szó sem lehetett.

Szalay is a felvidéki hadtestnél szolgált s Girárd környékén egy kárpáti szorost kellett védelmeznie életre halálra.

Szemben állott vele Lobinzov orosz altábornagy s a szoros megostromlására és bevételeire kirendelte Selvan tábornok dandárét, a Vladimir és Vologda gyalogezredek, hat lovas századot a Charkov dzsidásokból, fél doni kozákezredet és harminczkét ágyat. Összesen közel tíz ezer embert.

Szalaynak volt vagy négyszáz embere s ez sem a legjobban fegyverezve. A szoros se volt épen könnyen védelmezhető, istenkísértésnek látszott az ostromot megállani. Csak a halál volt bizonyos, ha szemközt áll az ellenséggel. Legtöbb társa a Kárpát többi szorosánál visszavonult a húszszoros ellenség elől, ő is megtehetette volna a fegyverbecsület sérelme nélkül.

De a vezéri parancs az volt, hogy a szorost meg kell védelmezni az utolsó emberig. S a jó katonának a parancs felett nem szabad okoskodni.

Szalay árkot húzatott a szoroson át s hatalmas kőtorlaszszal is megnehezíté a keresztülhatolást. A szoros egyik oldalára felvitte legénységét s kövek és fák védelme alatt tüzelt az ellenségre s állotta ki annak iszonyú puska- és ágyútüzét. A szoros másik oldala járhatlan volt.

Két nap, két éjjel védte az állást. Embereinek nagy

része elhullott már s a ki megmaradt: az az éhség, álmatlanság és örökös harcz miatt halálig ki volt merülve. Néhányan sürgették a visszavonulást.

Szalay azt felelte a sürgetésre:

— Fiaim, utolsó emberig kell e helyet védelmeznünk s még vagyunk hozzá egynéhányan. A ki utolsónak marad: csak annak szabad visszavonulni.

A halálig kimerült legénység még elnevette magát. Hát hiszen a kapitánynak igaza volt.

A következő éjen az orosz vadászok és árkászok átlopóztak a szoroson, nyomukban áthatolt egy csomó kozák és dsidás s harmadnapra hajnalban a kis csapat honvéd körül volt véve.

Nem adta meg magát, harczolt utolsó emberig. Az utolsó volt maga a vezénylő tiszt Szalay. Összelőtték, összevágták, száz sebből vérezve eszméletlenül dőlt össze egy szikla tövében.

Bizonyára az volt utolsó gondolata, bár sohase ébredne fel többé.

Kassán a katonai kórházban tért magához. Valami jószívu orosz orvos még életet látott benne és csak úgy kíváncsiságból kísérletet tett vele, ha vájjon megmenthetné-e? A kísérlet sikerült, az ifjú honvédtiszt élete megmaradt, de mindkét kezének s mindkét lábának használatát örökre elvesztette.

*

* *

Húsz év múlt el e történet óta. A csonka hős ott élt Nagy-Kőrösön s ki nem mozdult onnan. De társai-

gott és olvasott folyton s figyelemmel kísérte a világ eseményeit s országunknak, nemzetünknek haladását.

Élénken érdeklődött a főváros épülése, szépülése iránt s szemén az örömmek fénye csillogott, midőn a hírlapokban a főváros tündérszépsegeit olvasgató.

Hiszen ő Budavár ostrománál látta utoljára igazán a fővárost, akkor pedig tűz és bomba és szuronycsattogás és győzelmi zaj és zászlók lobogása kötötte le a figyelmét s nem az utcák és paloták czifraságai.

A lánczíd egészen kiépült. A Duna gyönyörű kőpartok közé van fektetve, mint az úri csecsemő a szép bölcsőben. Óriási hidak épülnek a Margitszigetnél is, a tábori kórháznál is. Egyes utcák szépsége vetekedik Béccsel és Párisal. Mily szép a Vigadó, mily gyönyörű az akadémia palotája! Most már az Üllői út se sáros és homokos többé, hanem végig kövezett gyönyörű utca palotákkal gazdagon beültetve. A király is Budára jön lakni, a várkert is új és szép, a Margitsziget tündértanya és a Dunasor palotáinak nincs párjuk az egész világon. Száz gőzös szeldeli a Dunát s a korzó mindennél szebb, a mit csak el lehet képzelni. Palotái szépek, fái árnyékosak, sétánya fényes és sima, másutt még a templom padlata sincs oly szép és oly drága.

A csonka hős szíve melegen dobogott az ország ifjú szép fővárosáért, mint a vőlegényé szép menyasszonyáért. Ellenállhatatlan vágy szállta meg szívét, hogy meglássa Budapestet. Nem akart addig meghalni, míg e vágya nem teljesül.

Egy szép tavaszi napon kitolatta magát a vasúti indóházhoz, magát és kis kocsiját föltette a vasútra s legényével együtt bejött Budapestre.

De mit nézzen hát meg? Ideje rövid, pénzecskéje kevés, jól kell beosztani idejét és pénzecskéjét. Menjünk legelőször a korzóra; az a legszebb s onnan lehet legtöbbet látni, legjobban gyönyörködni.

Szép, verőfényes délelőtt volt. Valami nagy ünnep, talán épen húsvét. A korzó tele volt szép úri néppel, fényes arcú vidám asszonyokkal és szórakozó, csevegő férfiakkal. A legény a kis kocsin a virgadó előtt oda tolt a csonka hőst a fényes nép közé.

Egyetlen percig se volt még ott a csonka hős, midőn oda ugrik a rendőr s ráivall a hősré és legényére.

— Takarodjatok innen, ilyen alakkal nem szabad itt botránykoztatni az úri közönséget.

A hős meghallotta ezt.

Tehát koldusnak nézik őt s kiutasítják az úri nép közül, hogy csonka testén meg ne botránkozzék senki!

Hiszen koldus, igaz. Ott hullott vére Budavár falán s hazájának megszentelt határán. Hogy nem tudott kihullani ott egészen.

Most szép Buda vára, a főváros romjai most nem füstölögnek ágyú tüzétől s most a hősré látni sem szabad, a miért egykor vérezett.

— Takarodjatok innen! — rivallt újra rájuk a rendőr.

A legény ellenkezni akart.

A csonka hős szemeiből kicsordult a keserű köny. Oda szólt legényéhez:

— Fogadj szót fiam, vigy engem haza a pusztára,
ott az én helyem örökké.

*

* *

Ezt a történetet beszélte el nekem a csonka hős.
S midőn végére jutott azt kérdezé tőlem:

— Tanácsolja-e még most is öcsém uram, hogy
bemenjek Budapestre?

— Soha!

TARTALOM.

	Lap
A kis Mariska (1901).....	1
Gubody Sándor (1885).....	10
Szlávy Józsefről (1900).....	18
Molnár Aladár (1881).....	50
Révész Imre haragja (1881).....	58
Szende Béla (1882)	66
Lőw Tóbiás (1880).....	74
Ugron Lázár (1884).....	80
Simonyi Ernő (1882)	84
Szitányi Bemát halálára (1889).....	126
Emlékezés Csengeryre (1880).....	131
Tarczy Lajos (1881)	139
Csernátony halálakor (1901)	147
Neszmélyi Artúr nyugszik (1899).....	161
A lasztóczi magányban (1881).....	166
Csemegi Károlyról (1899).....	174
Bittó István a főrendiházban (1899).....	167
A legöregebb táblabíró (1885).....	195
Szabó Imre (1881).....	204
Békássy Lajos (1880)	211
Báró Kemény István (1881).....	218
Zsedényi Eduárd (1879).....	234
Gorove István (1881).....	248

Náray Imre (1882).....	255
Perczel Móriczról (1899).....	263
Madarász Józsefről (1899).....	270
Kászonyi Dániel (1886).....	273
A szúdi remete (1885).....	233
Táncsicsnál (1884).....	294
A csonka hős (1886).....	307

SAJTÓHIBAIGAZÍTÁS.

A csonka hős nevét a 307-ik lapon a szedő Szalay Ferencz-
nek szedte; pedig az ő neve Szalay József. Az ő nevében hiba
nem lehet.